

RAZNOGLEDI

idrijski

XXXIII
1988/1

Uredniški odbor:

Jože Bavcon, Jurij Bavdaž, Samo Bevk, Jože Čar, Jože Janež, Franjo Jereb, Janez Kavčič, Ivana Leskovec, Jože Pfeifer, Rudi Skočir, Filip Šemrl in Milan Trušnovec

Glavni urednik: Jože Čar

Odgovorni urednik: Samo Bevk

Tehnična urednika: Franjo Jereb in Rudi Skočir

Lektorica: Slavica Bric

Naslov: Idrijski razgledi, 65280 IDRIJA, p.p. 11. Tekoči račun pri SDK Idrija št. 52020-603-30832

Grafična izvedba: Franjo Jereb

Naklada: 1100 izvodov
Idrija 1988

To številko so finančno omogočili Raziskovalna skupnost Idrija, Kulturna skupnost Idrija in tovarna Kolektor Idrija.

JUGOSLAVIJA NA PRAGU XXI. STOLETJA

(nekaj misli za razgovor)

EMIL MILAN PINTAR

1. V drugi polovici tega stoletja se je pričel uveljavljati nov produkcijski in razvojni dejavnik – znanje, kar je relativno zmanjšalo pomen kapitala in še bolj »živega dela«, ki sta v preteklosti nosila razvoj in bila izvor družbenega bogastva.
2. Samo nekatere, praviloma industrijsko razvite družbe, so se odzvale na ta novi razvojni izziv in začele povečevati svoja vlaganja v izobraževanje, organizirale so posebne raziskovalne sisteme, sisteme zaposlovanja, nagrajevanja in davčenja pa prilagodile novim potrebam in spoznanjem in tako pričele uresničevati model »inovacijske družbe«, katerega značilnost je odprtost, notranja konkurenčnost, ustvarjalnost.
3. Tudi Jugoslavija je močno povečala svoje investicije v izobraževanje, toda hkrati je uveljavila dva principa družbene organizacije:
 - na eni strani napredovanje pri delu in v družbi (družbena promocija) ne na osnovi sposobnosti, temveč pripadnosti osnovni politični usmeritvi
 - na drugi strani pa izjemno stopnjo socialne varnosti, pri čemer je ustavno pravico do dela operacionalizirala kot »pravico do delovnega mesta« celo do stopnje njegove monopolizacije.
4. Uveljavitev teh statističnih, moderni industrijski družbi in tehnološkemu razvoju inherentnih principov je morala voditi, po obdobju prvega zagona, v upočasnjem razvoju proizvodnih sil in nazadnje v tehnološko zaostajanje.
5. Kot vsaka nerazvita družba v procesu hitrega razvoja in družbene prenovе je tudi Jugoslavija v povojnem obdobju ponovno, v »pospešenem hodu« prehodila glavne razvojne faze. Tako lahko čas do leta 1955 označimo kot fazo obnove, čas med letom 1955–1965 kot fazo »delovno-intenzivnega« in čas do leta 1975 kot obdobje »kapitalno-intenzivnega« razvoja. Temu bi moralo slediti proizvodno prestrukturiranje, prehod od »tonske« in »kilometerske«, torej ekstenzivnega v intenzivno gospodarjenje, kar opisuje Sočan v svoji študiji Pot v gospodarsko razvitost.
6. Izkazalo se je, da lahko model intenzivne rasti temelji le na spodbujeni ustvarjalnosti vseh delavcev in pospešenem tehnološkem razvoju, ta pa je praviloma rezultat notranje konkurenčnosti za vsa opravila in vse funkcije v

družbi. Na tej točki se je Jugoslavija znašla v razvojni dilemi oz. na razvojnem razpotju: ali zmanjšati stopnjo socialne varnosti, čemur se upirajo zlasti srednji sloji prebivalstva in nosilci njihovega interesa, sindikati, ali pa pristati na upočasnen razvoj proizvodjalnih sil, na tehnološko zaostajanje, na izgubo mesta v mednarodni delitvi dela in torej, dolgoročno, na razvojno neuspešnost in revščino.

7. Multinacionalna struktura Jugoslavije je preprečila, da bi se ta razvojna dilema izoblikovala in izostrila na opisani način. Naraščajoči birokratizaciji in moči države, ki je upravljala s čedalje več kapitala ob koncu šestdesetih let, smo se namreč zoperstavili z decentralizacijo, oblikovanjem novih samoupravnih mehanizmov (samoupravnih interesnih skupnosti) in reorganizacijo državne organiziranosti (delegatski sistem).

Razvoj pa je pokazal, da smo pri tem precenjevali stopnjo socialistične zavesti in pripravljenost oz. sposobnosti delavcev za racionalno proizvodno-upravno samoorganizacijo. Zlasti tam, kjer je bilo najmanj industrijske tradicije in kjer so bili stari vzorci družbene organizacije najmočnejši, so se z umikanjem državne prisile in toge partijske discipline skozi novo obliko družbene organiziranosti začeli uveljavljati parcialni, največkrat lokalni oz. regijski in panožni interesi. Pokazalo se je, da obstoječa socializacija še ne dopušča enostavne odprave družbe (ker to očitno vodi v pravni nered in politično nasilje), temveč zahteva njeno transformacijo v socialistično državo.

8. Na pragu XXI. stoletja se torej Jugoslavija srečuje z naslednjimi temeljnimi razvojnimi problemi:

- kako pospešiti tehnološki razvoj, ki ji edini lahko omogoči ponovno vključitev v mednarodno delitev dela;
- kako zmanjšati stopnjo socialne varnosti, kar naj bi spodbudilo ustvarjalnost in ustvarilo motiv za večje razvojne napore, ne da bi to sprožilo prehitro koncentracijo bogastva, socialno diferenciacijo in pavperizacijo tistih regij, ki se v zadnjih 20 letih, kljub izdatni pomoči celotne družbe, zaradi napačne razvojne politike niso uspele tvorno vključiti v razvoj;
- kako spremeniti sistem upravljanja, da bi obvladali v dominacijo lobby-jevskih interesov usmerjeno samoorganizacijo interesnih skupnosti, ki so po umiku države postali para-državni organizmi;
- kako zmanjšati obseg administriranja, kar je prvi pogoj za bistveno pocenitev družbene produkcije in reprodukcije; administriranje je postalo proizvodni in upravni balast jugoslovanske družbe;
- kako spremeniti sistem upravljanja na nivoju federacije, da bi preprečili dominacijo parcialnih interesov nerazvitih in razvitih, obenem pa odpravili sedanjo razvojno blokado, ki je posledica neprimernega sistema odločanja (odločanja vseh).

9. To so le nekatera vprašanja, ki jih je izpostavilo zadnje desetletje, ki je bilo, razvojno gledano, katastrofalno in ki je pripeljalo Jugoslavijo na rob številnih eksistenčnih vprašanj. Samo v prvi polovici leta 1987 je stavkalo

okrog 200.000 delavcev, v glavnem iz proizvodnih sistemov. Spremenjen obračunski model bo krizo dohodka prenesel v infrastrukturna podsistema (najprej zdravstvo, izobraževanje in kulturo, nato v transport, telekomunikacije, banke), kar bo bistveno bolj vplivalo na življenjsko raven ljudi in vitalne družbene funkcije. Nov nivo krize lahko pričakujemo v začetku naslednjega leta 1988.

10. Nevarnost eskalacije razvojnih težav (krize) v smeri razpadanja sistema družbene organiziranosti zahteva naglo ukrepanje v smislu odprave tistih blokad, ki danes ovirajo sprostitev ustvarjalnosti, družbene in individualne, povečanje motiva in zasebne iniciative ter reinvestiranja preostalega družbenega kapitala. Hkrati je potrebno okrepiti obseg državne kontrole pri ohranjanju pravnega reda. Kot izjemno nevarno se kaže odstopanje in nespoštovanje zakonodaje, kjer je ta neprimerna in v nasprotju z družbenimi razvojnimi interesi. Če in kjer do takega neskladja prihaja, je treba spremeniti zakonodajo, ne pa upravičevati in opravičevati njeno kršenje.

11. Ena od dilem, ki se v tem kontekstu najbolj jasno in izostreno oblikuje, je stopnja samostojnosti republik, točneje narodov in narodnosti. Napačno je unitaristično tolmačenje, da so sedanjih težav krivi preveliki antagonizmi med (preveč osamosvojenimi) republikami in pokrajinami; za temi tezami se skriva želja po hegemoniji, nacionalizmu narodov, ki vzdržujejo aspiracijo po nekakšnem »jugoslovanskem narodu«.

Obstoječi »medrepubliški antagonizmi« so antagonizmi prav tega »jugoslovenarstva«, so izraz dejstva, da sedanja forma federalizma postaja – politično, ekonomsko, etnično – pretesna in da bo v prihodnje treba odločno iskati nove oblike povezovanja narodov.

12. Prihodnost Jugoslavije torej ne leži v zmanjševanju samostojnosti republik in pokrajin, temveč nasprotno, v zmanjševanju unitarizma – tako političnega kot ekonomskega. Čedalje več »družbenih zadev« bomo morali regulirati na ravni republik in čedalje manj na ravni federacije. Otresti se moramo strahu pred razlikami med narodi in v večji meri kot doslej usodo za njihov razvoj, predvsem pa za oblike samoorganiziranosti, prepustiti njim samim.

To velja tudi za Slovenijo. Bolj kot doslej bo morala iskati tiste oblike organiziranosti, ki ustrezajo našim specifikam (predvsem npr. v načinu financiranja družbenih dejavnosti, v obliki in višini socialne varnosti, v sistemu zaposlovanja, v urbani politiki, v ekonomski stimulaciji zasebnega podjetništva, v davčenju itd.). In bolj odločno kot doslej bo morala odklanjati zahtevo po nekakšni unitaristični zakonodaji, zlasti v kulturi, izobraževanju, znanosti itd.

jeseni 1987

PROBLEMATIKA IZGRADNJE HE TREBUŠA

(Pogovor za okroglo mizo na
Muzejskih večerih v Idriji 16. 4. 1987)

Dolina Trebušice s Poldanovcem
Foto: Rafael Podobnik

Pogovor so organizirali Mestni muzej Idrija, Muzejsko društvo Idrija in Koordinacijski odbor za varstvo okolja in zraka pri OK SZDL Idrija. Muzejskega večera se je udeležilo okrog 350 poslušalcev, več kot 20 jih je tudi sodelovalo v bogati diskusiji, ki jo skoraj v celoti objavljamo. Tekst ni avtoriziran, je pa lektoriran (pri čemer so namerno ohranjene zakonitosti govornih besede), za objavo sta ga po video posnetku pripravila Samo Bevk in Leon Pajer.

Razgovor je vodilo predsedstvo v sestavi Samo Bevk (Mestni muzej Idrija), Damijan Bogataj (Ekološka skupina pri OK ZSMS Idrija) in dr. Franjo Kordiš (Muzejsko društvo Idrija), vsi trije so tudi člani Koordinacijskega odbora za varstvo okolja in zraka pri OK SZDL Idrija.

Po vrstnem redu so v diskusiji sodelovali: Zorko Velikanje, predsednik OK SZDL Idrija; Samo Bevk, kustos Mestnega muzeja Idrija; Rajko Korenč, vodja sektorja za razvoj Soških elektrarn Nova Gorica; Božidar Toni, Republiški komite za energetiko; mag. Vilibad Premzl, Republiški komite za varstvo okolja in urejanje prostora; dr. Jože Čar, Rudnik živega srebra Idrija; dr. Franjo Kordiš, Muzejsko društvo Idrija; Ivica Kavčič, predsednica Skupščine občine Idrija; Izidor Simčič, predsednik OK SZDL Tolmin; Marjan Keršič-Belač, Društvo za varstvo okolja Ljubljana; Anica Štucin, zgodovinarica iz Cerknega; Jelka Kraigher, Zveza društev za varstvo okolja Slovenije; Jan, predsednik Sveta krajevne skupnosti Trebuša; Rafael Terpin, akademski slikar iz Idrije; dr. Peter Novak, predsednik Sveta za varstvo okolja pri RK SZDL Slovenije; Tomaž Lazar, Ekološka skupina pri OK ZSMS Idrija; dr. Rafael Podobnik, stomatolog iz Nove Gorice; n.n., predstavnik delegacije iz Dolenje Trebuše; Gruden, predstavnik delegacije iz Dolenje Trebuše; Mavricij Olenik, Republiška konferenca ZSM Slovenije.

Razprava:

Z. Velikajne: Tovariši in tovarišice! Pozdravljeni na tem današnjem razgovoru. Vidim, da je udeležba polnoštevna, kar daje slutiti, da bo razgovor zanimiv, pester in da bomo s strani strokovnjakov dobili marsikateri odgovor, ki ga zdaj vsaj večina od nas še ne pozna. Od kod pobuda za ta razgovor? Predvsem je zadaj uspešno delo članov Muzejskega društva, ki skrbijo za to, da marsikatera aktualna tematika pride do nas tudi na ta način. Zadaj je seveda tudi pobuda predsedstva Občinske konference socialistične zveze, ki smo jo dali ob sprejemanju resolucije na zadnji seji skupščine občine in se dogovorili, da bomo na ta način organizirano, strpno in z argumenti vodili razpravo tudi o nameravani gradnji elektrarne v Dolenji Trebuši. Današnji namen je predvsem ta, da nam strokovnjaki, ki so študijo sestavljali, le-to podajo, predstavijo strokovne podatke, da nam bo vsem jasno, kaj so predvideli, hkrati pa je seveda ta razgovor možnost, da odpremo še dodatna vprašanja in načnemo morda tudi tisto, kar ni razvidno iz dokumentov, ki so bili do sedaj napisani. Torej, prva taka

priložnost, da se v celoti seznanimo z nameravano zadevo in da poskušamo v strpnem dialogu pretehtati argumente, ki morda kažejo na gradnjo pa tudi predvsem tiste, ki nas od tega odvračajo. Da ne bom kradel časa, ki je dragocen, želim, da je razpravljalec čimveč in da bi iz tega razgovora čimveč odnesli.

S. Bevk: Tako rekoč drugi uvod bom prispeval sam. Današnja prireditev je skupno delo Koordinacijskega odbora za varstvo okolja in zraka pri Občinski konferenci SZDL in Muzejskih večerov, ki jih prireja Mestni muzej v Idriji. To je obenem tudi zadnja prireditev v okviru letošnjega programa. Že lansko leto spomladi, skoraj leto oziroma leto in mesec dni je poteklo od takrat, smo v okviru Muzejskih večerov razpravljali o ekoloških problemih v idrijski občini in takrat sta bila sprejeta dva sklepa: Prvi, da bomo v naslednji sezoni, to se pravi letos, organizirali razpravo o problemih RŽS, ki je pred tem, da se zapre. Tudi ta razprava je že za nami. Bila je izjemno obiskana. Drugi sklep je bil ta, da pripravimo razgovor, okroglo mizo o problematiki izgradnje hidroenergetskega sistema Trebuša. To bomo poskušali danes opraviti, mislim da na argumentiran, strokoven način. Obenem pa bi radi tudi izmerili utrip in temperaturo ljudi, kako o tem problemu razmišljajo. Zakaj smo to razpravo postavili ravno v leto 1987? Teh par podatkov bi rad povedal. Citiral bom nekaj dejstev iz družbenega plana SRS za obdobje 1986–1990, ki konkretno navaja: »Na osnovi študij o sprejemljivosti gradnje nekaterih možnih večnamenskih akumulacij (akumulacija Trebuša na Idrijci) in tako ugotovljenih pozitivnih in negativnih učinkov morebitnih posegov v okolje, bo do leta 1987 sprejeta dokončna družbena odločitev o namembnosti teh prostorov.« In še dolgoletni plan SRS od leta 1986 do konca tisočletja: »V tem obdobju bo treba začeti tudi z gradnjo dodatnih zmogljivosti okoli 500 MW, da bi zagotovili kontinuiteto pri oskrbi z električno energijo neposredno po koncu tega obdobja. Za objekte kontinuitete so predvideni naslednji možni objekti oziroma njihove lokacije: hidroelektrarna Idrijca, termoelektrarna toplarna Šoštanj V, pri katerih bo pred dokončno odločitvijo treba preučiti možnosti, ki jih daje okolje in vse posledice vpliva na okolje, in termoelektrarna Kosovo CIII.« K tej razpravi nas sili tudi izjava predsednika republiškega komiteja za energetiko, ki je dejansko povedal, da je od vseh teh objektov, ki naj bi se zgradili do leta 2000, mislim tukaj na hidroenergetske objekte, HE Trebuša najbolj atraktivna.

Tukaj so tudi člani ekspertizne skupine in tudi vodja te ekspertizne skupine, ki deluje pri Republiškem komiteju za varstvo okolja in urejanje prostora, ki je imela na svojem zadnjem dnevnem redu tudi to maksimalno varianta hidroenergetskega sistema v Trebuši. Naj mi strokovnjaki oprostijo za nekaj besed; rad bi predstavil s svojega drugega vidika sistem HE Trebuša, potem pa bi takoj prosil za besedo predstavnike Soških elektrarn in Republiškega komiteja za energetiko, da bi tudi z energetskega vidika celovito predstavili ta projekt.

Dejansko je letošnje leto končno po treh desetletjih in pol leto odločitve, ali naj se gre v gradnjo sistema HE Trebuša ali ne. Letos naj bi bile izdelane še zadnje študije in raziskovalne naloge in naj bi se na podlagi teh potem pričela javna razprava in na podlagi te naj bi se potem sprejela dokončna odločitev. Ideje o izgradnji HE na reki Idrijci so že zelo stare, saj iz dokumentov izvem, da so o tem razmišljali že Italijani pred drugo svetovno vojno, prav intenzivno pa se je o tem začelo govoriti v petdesetih letih in posebej pred začetkom osemdesetih let; in v vseh teh osemdesetih letih potekajo študijske raziskave, ki naj bi celovito ovrednotile ta poseg. Namreč, v javnosti ni dovolj poznano (mogoče se je v Idriji po teh akcijah malo več slišalo, v Sloveniji pa ne), da dejansko gre pri tem posegu za doslej največji poseg v pokrajino Slovenije. Mislim, da se s temi posegi ne morejo primerjati niti posegi na Muri, na Savi, na Cerkniškem jezeru, na Planinskem polju in drugod. Potopljene bi bile kar tri predalpske doline: dolina reke Idrijce, Hotenja, Trebušice, skoraj 37% reke Idrijce. Voda bi segala v neposredno bližino Cerknega in Sp. Idrije. V Dol. Trebuši naj bi zgradili 120 m visoko betonsko ločno pregrado, za katero naj bi se nabralo 230.000.000 m³ vode. Trebuša se danes nahaja na nadmorski višini 181 m, maksimalna gladina jezua pa bi znašala 282 m. Poplavljeni bi bilo 1076 ha zemljišč, širše ogroženo področje bi znašalo skoraj 6000 ha, uničenih bi bilo 140 kmetij in uradno preseljenih 630 prebivalcev. Popolnoma bi bila izseljena Dol. Trebuša, Stopnik in Reka, preseljena bi bila polovica prebivalcev Straže ter pomemben delež prebivalcev Masor, Otaleža, Pluženj, Sp. Kanomlje in Gor. Trebuše. Občina Idrija bi bila razpolovljena, Posočje pa še bolj oddaljeno od ostale Slovenije in Jugoslavije. Potrebno bi bilo poleg tega zgraditi kompletno novo prometno infrastrukturo. Ker bi akumulacija služila za proizvodnjo vršne energije, bi gladina jezua nihala več 10 m (nekje sem zasledil podatek, da je maksimalno nihanje 40 m). Brez dvoma bi se porušilo ali pa vsaj spremenilo klimatsko ravnotežje ki bi brez dvoma vplivalo na naselja ob sami zajezitvi – na Cerkno, Sp. Idrijo, itd. V študijah se pojavljajo tudi ideje, da bi lahko to akumulacijo izkoristili za turizem, toda že vnaprej tudi piše, da bi bila voda za kopanje in vodne športne oprečna; uničeno bi bilo avtohtono življenje v vodi itd. Samo omenjam – jez bi bil zgrajen na širši prelomni coni regionalnega idrijskega preloma, enega največjih prelomov v tem delu Evrope.

Tudi z vidika naravne in kulturne dediščine je predvidena gradnja dovolj natančno proučena; kolikor sem prebral, so iz Goriškega zavoda za spomeniško varstvo dali negativno mnenje oziroma predvideli obsežne ukrepe, da bi vsaj minimalno ublažili posledice, ki bi nastale. Kot poseben odnos do tega pa presenečajo ideje, kam z ljudmi, ki bi bili ogroženi in ki bi jih morali preseliti, saj bi šlo za eno največjih migracij po srednjem veku v tem delu Slovenije. Ta poseg bi bil verjetno tudi eden najdražjih v Sloveniji, namreč po cenah iz leta 1983 bi bila potrebno 2600 milijard starih dinarjev. Idrijsko občino

pa bi recimo z vsemi spremljevalnimi deli za deset let spremenili v gradbišče. To je nekaj podatkov, mogoče malo provokativnih, za nekatere morda tudi tendencioznih, vendar mislim, da v veliki meri stojijo na mestu. S tem odpiram diskusijo za strokovne odgovore, za mnenja, da sploh vemo, kako te stvari stojijo, kako poteka z odločitvijo za ali proti tej gradnji; in bi prosil tov. Rajka Korenča iz Soških elektrarn, da nam predstavi energetski vidik HE Trebuša.

R. Korenč: Tovarišice in tovariši, najprej bi se rad zahvalil za povabilo na ta razgovor. Prav bi bilo, če bi rekli, da se danes pogovarjamo o tem, kaj vse se pripravlja v raziskavi o možnosti gradnje energetskega objekta, ne pa, da bi se pogovarjali o nekem objektu, ki naj bi bil že opredeljen. Mislim, da objekt še ni opredeljen. Niti nobene odločitve še ni sprejete o tem, ali naj se gradi ali ne, temveč so vse te priprave zato, da bi se lahko na osnovi objektivnih podatkov, objektivnih strokovnih presoj mimo vseh drugih vidikov odločili o tem, ali je tukaj sploh možno kaj zgraditi in če je možno, tudi kaj. Energetika in elektroenergetika sta tako v družbenih planih kot tudi v nekaterih drugih dokumentih prej posledica nekih drugih odločitev kot pa vzrok. V družbenih planih in v vseh planskih dokumentih se predvidevajo potrebne gradnje energetskih objektov, ne samo za električno energijo, ampak tudi za druge vire. Za druge oblike energije se seveda te odločitve postavljajo na osnovi drugih zahtev, drugih poglavij, kjer se predvideva družbeni in gospodarski razvoj, razvoj industrije, razvoj stanovanjske gradnje in vseh tistih področij, ki so pomembna za življenje in izboljšanje življenjskih pogojev. Seveda vsak razvoj ima svoje določene dobre in lahko slabe posledice. Nedvomno je to, da je poraba energije kazalec razvoja. Če recimo pogledamo samo Evropo in opazujemo ekološko in socialno osveščene dežele, kot so: Švedska, Norveška, Danska, za katere najbrž lahko trdimo, da imajo urejeno življenje tako, kot si želimo, da bi bilo urejeno pri nas, je poraba energije v teh deželah dva do trikrat večja kot v Sloveniji, da ne govorimo o Jugoslaviji, ki je v tem pogledu še dosti nižje.

Vendar najbrž ne moremo jemati kot merilo nekaj takih ekstremnih primerov, smo pa v Jugoslaviji sploh, v Sloveniji pa blizu repa te porabe na prebivalca v Evropi. Za nami sta menda Grčija in Albanija, vendar zanju nimamo podatkov. V izpolnjevanju nalog, ki jih družbeni plan pred nas postavlja, je treba raziskati možnosti, da se pokrijejo potrebe, ki se pojavljajo v družbenem življenju. Tako kot raziskujemo ležišča premoga, ležišča plina, ležišča nafte, tako raziskujemo tudi v Sloveniji možnosti za izgradnjo energetskih objektov, ki naj bi koristili vodno energijo. Od rek, na katerih se da koristiti vodno energijo in ki jih je treba tudi sicer po vodnogospodarskih vidikih nekoliko urediti zaradi njihovega hudourniškega značaja, sta Soča s pritoki in Sava. Mura in Drava sta ravninski reki, zato tam ni takih problemov, niti možnosti. V družbenih planih je bila sprejeta odločitev, da se prouči možnost na teh rekah in na eventualno možnih lokacijah, kaj se da tam pri-

praviti in napraviti. Za Idrijco in Sočo še ni odločitve o gradnji elektrarn in če je ne bo, se svet ne bo podrl. Bomo pač morali najti nekaj drugega, morda bo tisto boljše, morda bolj zahtevno, ne vem! Kljub temu, da smo se v tem srednjeročnem družbenem dogovoru opredelili, da bomo ohranili porabo energije kot celotne energije, tako da ne bo naraščala, je očitno, da se pri električni energiji tega ne da doseči. Družbeni plan predvideva rast približno 4% letno. To pomeni, da če smo imeli v Sloveniji leta 1985 porabo 10 milijard, bomo imeli leta 1990 približno 12 milijard in pol in leta 2000 17 milijard. Zakaj ta poraba? Nova delovna mesta, nova tehnologija, nova stanovanja, itn.

Z energijo, predvsem pa električno, gospodarijo potrošniki. Vsak, ki jo potrebuje, obrne stikalo, priključi bojler, priključi žico. Če želimo, da bomo vsi imeli energijo takrat, kadar jo rabimo, mora biti na drugi strani proizvodnja. Uvažati električno energijo je najprej drago, drugič je za to vedno manj možnosti. Nihče ne bo hotel doma za druge koristiti svojo energijo, zato da bi električno energijo prodajal. Zato je opredelitev za naslonitev na lastne vire energije v Sloveniji najbolj perspektivna. Kaj pa se tukaj da narediti, je seveda odprto vprašanje. Na ta način pridemo do tega, da bi bilo potrebno raziskovati tudi druge možnosti, npr. malih elektrarn, ki jih tudi gradimo po našem območju dosti intenzivno in nameravamo to še izkoristiti. Napravili smo kataster teh možnosti, ravno tako pa je treba napraviti tudi kataster in pregledati možnosti za gradnjo velikih objektov, ker mora biti v elektroenergetiki poleg kilovatnih ur, tudi moč, to se pravi, da morata biti takrat, ko nekdo priključuje elektriko, pokrita količina in kvaliteta z močjo; zaradi tega, da je energija taka, kot jo potrošnik potrebuje.

V teh raziskavah je bilo odločeno, da se za Idrijco, za Planinsko polje, za Cerkniško jezero, pa še za nekatere druge napravijo študije, take, kakršna je ta, ki je bila predložena Republiškemur komiteju za varstvo okolja. Mislim, da nam bo tovariš mag. Premzl najboljše pojasnil, kako ta postopek teče.

Torej, elektarna Trebuša! Ko se raziskuje, se raziskujejo maksimalne možnosti, kaj se na določenem mestu oziroma lokaciji da napraviti. Kot maksimalna možnost je raziskovana možnost, ali naj bi se na tej lokaciji dalo izkoristiti čim večjo akumulacijo. Po eni strani, kar se tiče vodnogospodarskih problemov, vemo, da sta Soča in Idrijca hudourniški reki, povzročata poplave, povzročata škodo. Vemo pa tudi, da so ti pretoki v poletnem času, takrat, ko je razmeroma sušno obdobje (nekje tudi pozimi) tako nizki, da so v spodnjem delu, kjer je naseljenost malo gostejša, tudi ekološko problematični. Z akumulacijo bi lahko izboljšali stanje na tak način, da bi v času velikih voda v tej akumulaciji hranili vodo, ki priteka, in v času nizkih odtokov dodajali vodo, da bi izravnali pretok. To je vodnogospodarski vidik, ki je povezan tudi z namakanjem kmetijskih površin, tako na spodnjepavskem kot na delu zemljišča Italije, kjer je po osimskih sporazumih vsebinsko omenjeno, da je treba proučevati možnost izravnavanja

in koriščenja vodnega potenciala Soče in pritokov. Če je akumulacija racionalna, je prav, da se uporablja tudi v druge namene, če se to da. Eden od teh namenov je tudi proizvodnja električne energije skozi turbine, ko voda odteka iz akumulacije. S tega vidika ta projekt predvideva, če bi bilo možno in če bodo vsi drugi aspekti tudi taki, da se gradi elektrarno, ki bi imela letno proizvodnjo okrog 320.000 kWh (skupaj z objektom Doblar 2, kjer naj bi se voda dovajala skozi tunel na Sočo, na lokaciji približno nasproti sedanje elektrarne Doblar) in z močjo okrog 170 megavatov. Take akumulacijske elektrarne v Sloveniji še nimamo, imamo pa jih v Jugoslaviji, v Dalmaciji, Bosni, Srbiji... In kako danes Slovenija? Poskušal bom preprosto razložiti. Zato, da je elektrika taka, kakršno rabimo v naših priključnicah, je treba regulirati nekatere stvari v omrežju. Da se te lahko regulirajo, so potrebne tudi take elektrarne, ki lahko vsak trenutek spreminjajo obremenitev, in to so akumulacijske elektrarne. Slovenija danes plačuje za tako regulacijo zelo velike denarje južnim republikam, ker pri nas teh možnosti nimamo.

Zato tudi obstaja v Sloveniji opredelitev, da je treba raziskati, kaj je možno; kje in na kakšni lokaciji bi lahko zgradili tak objekt, ki bi te potrebe zadovoljil. Mislim, da je glavne podatke o tem, kakšen je ta objekt (predviden kot maksimalni) podal že predgovornik. S tem seveda še ni nič rečeno. Obravnavajo in proučujejo se tudi variante nižjih zajezev. S tem pa se seveda spreminja značaj objekta, spreminja se njegova kapaciteta, njegova moč in pomen. Gre torej šele za raziskave, ali je na tem mestu sloh možno, z vseh vidikov tehničnih, geoloških, seizmoloških, ekoloških itn., kaj graditi. Tako da opredelitev, kakšen naj bo objekt, sploh še ni. V tem kontekstu smo že pred leti pripravljali študije potresnega tveganja, bile so napravljene geološke raziskave. Lahko da so nekatere od teh raziskav pomanjkljive, lahko so nekatere tudi površne, ne bom trdil, da ne. S takim postopkom, kakršen je uveden pri nas in ki bo kasneje pojasnjen, naj bi prišli do objektivnih podatkov, na osnovi katerih se bomo morali odločiti brez kakršnihkoli čustvenih odločitev ali odločitev na pamet. Če povem še to, da elektro gospodarstvo, s tem ko te raziskave financira, samo izpolnjuje to, kar je pred njega postavljeno. Ne morem sprejeti nobenega takega mnenja, ki bi postavljalo elektro gospodarstvo v položaj, da hočemo po vsej sili nekatere stvari vandalsko obdelati in napraviti. Mislim, da to ni res. Ko se sprejemajo odločitve v interesni skupnosti elektrogospodarstva in premogovništva, je na prvem mestu dogovarjanje med proizvajalci in porabniki, kaj in kako naj se raziskuje in kako je treba nekatere stvari pokrivati. In to, kar se potem odloči v Republiški skupščini kot najvišjem samoupravnem organu naše republike, je naša dolžnost. Mi dobivamo sredstva, da stvari lahko tako napravimo in jih potem prikažemo. Na podlagi tega je sprejeta odločitev, ki je najširša. Pri sprejemanju planskih dokumentov sodelujejo subjekti, ki tudi odločajo o tem, vsaka krajevna skupnost, vsaka občina. Njihova razprava je odločilna. Ne vem, če sem povedal to, kar ste pričakovali od mene, mislim pa, da bi o

poglobljenih strokovnih stvarih težko tu razpravljali. Mislim, da se morajo poprej do teh stvari opredeliti strokovnjaki, ki so dali študijo v obravnavo, da jo moramo najprej še dopolniti, če bo treba. Če pa bo sedaj očitno, da je tu nemogoče predvideti karkoli takega ali da so tveganja prevelika, potem bo odločitev te komisije taka in bomo tisto odločitev tudi spoštovali. Zaenkrat toliko, če bo kakšno vprašanje, sem pa tu. Hvala lepa.

B. Toni: Tudi jaz se zahvaljujem za povabilo. Vesel sem, pravzaprav presenečen, v kolikšnem številu ste prišli. To dokazuje, da se bo problemu dala polna mera pozornosti in da bomo našli rešitve, ki bodo zadovoljevale ne samo energet-

Demonstracija proti nameravani graditvi HE Trebuša v Idriji 15. aprila 1987, ki jo je organizirala Ekološka skupina pri OK ZSMS Idrija
Foto: Jože Janež

ske potrebe Slovenije, ampak bodo upoštevale vse druge uporabnike prostora, da bo dosežen optimum tega prostora v njegovi izrabi. Ker je bilo zelo veliko podatkov že izrečenih, mislim, da ne bi bilo potrebno, da bi vas jaz zadrževal še s podrobnejšim. Osredotočil pa bi se še na konkretna vprašanja, na katera bi bilo potrebno še dodatno pojasnilo; pa bi se takrat oglasil. Sedaj pa bi dal besedo še drugim, da bi lahko v uvodu pojasnili, kako ta stvar poteka. Hvala.

V. Premzl: Tudi jaz vas najlepše pozdravljam in moram reči, da polna prisotnost v tem prostoru dokazuje velik interes in pa tudi pozornost, kaj se z okoljem pri nas dogaja. Takega primera pred časom še ni bilo. Upam, da bomo lahko s skupnimi močmi prispevali k boljši ureditvi našega prostora in pa zagotavljanju ekološko čistega okolja v naši republiki. Imam seveda nekaj tehničnih podatkov o sami gradnji, ki jih še ne morem povedati in mislim, da to tudi še ni potrebno. Želel pa bi povedati precej o naši vlogi Komiteja za varstvo okolja in urejanja prostora. Uvodno je že bilo povedano, da izhaja v

naših družbenih planih njegova opredelitev; in če se sedaj ustavimo pri vaših problemih oziroma pri današnji osrednji točki. Naloga komiteja je, da na podlagi predhodno pridobljenih globalnih strokovnih podlag, ki bi jih morale zagotoviti SIS za energetiko in pa Zveza vodnih skupnosti, zagotovimo koordinacijo izvajanja sprejetih odločitev o izgradnji štirih akumulacij za Slovenijo, danes so bile že omenjene. Komite je sprejel tudi nalogo, da na osnovi razpoložljivega gradiva, ki je bilo pripravljeno tako za Trebušo kot tudi ostale akumulacije, poskuša preko ekspertizne skupine dobiti oceno primernosti, pomanjkljivosti in potrebnih dopolnitev gradiv. Kot prvo smo v tej skupini obravnavali ta gradiva. Kljub obsežnemu gradivu, za katerega moram reči, da je za Trebušo pripravljeno, so že na prvem sestanku predstavniki lahko povedali vrsto pripomb in predlogov za dopolnitev te študije.

V dosedanjih izvajanjih so bili osvetljeni nekateri problemi s strani te delovne skupine in ugotovitev vsekakor je, da se s študijami ne moremo v celoti zadovoljiti, ampak moramo najti dopolnila k tem gradivom, ki bodo osnova za strokovno neporečno opredelitev o primernosti oziroma neprimernosti izgradnje te akumulacije. V vsakem primeru so seveda ugotovitve, ki jih je kot član komisije in kot predstavnik občine Idrija, tov. Čar izrekel, tako tehtne in utemeljene, da bomo morali spremljati ugotovitve geoloških raziskav; gotovo, da se ne moremo odločati na osnovi spoznanj, ki so bila izrečena. Prav tako veste, da je bilo prisotno tudi tisto, kar vas najbolj zanima tudi kot ljudi, ki živite v tej dolini, predvsem pa tiste, ki so bili prikazani kot bodoči potencialni izseljenci s tega področja. Tudi s tega vidika bi bilo treba stvari drugače proučiti, tudi, če bi bil tak načrt, kot je bil v teh strokovnih študijah predstavljen, realiziran. Da ne bi našteval vseh pripomb, ki so jih imeli posamezni strokovnjaki glede vrednotenja doline Idrijce, ki je po mnenju komisije v tej študiji preslabo obdelana. Jasno je torej, da bomo morali iti v alternativno študijo eventualnega koriščenja te energije, kar pomeni več majhnih zajezev ali pretočnih central. To je zadeva, ki bi morala biti napravljena, da bodo nastali zaključki, na osnovi katerih bi potem seveda ta dva, zadolžena po družbenem dogovoru in temeljih srednjeročnega plana do leta 1990, te zadeve speljala, tako da bi bili izpolnjeni, kot rečeno in kot tudi piše v družbenem dogovoru, predpogoji za možnost odločanja o sprejemljivosti oziroma nesprejemljivosti te akumulacije. Jaz vam lahko povem toliko, v kolikor pa bo potrebno kaj dodati, pa bomo tudi. Hvala lepa.

J. Čar: Da bi strokovni del čimprej končali in bi se lotili izgradnje HE Trebuše še z drugih plati, bi dal tudi nekaj pripomb na zaključke doslej pripravljenih študij. Pripombe sem pripravil tudi za ekspertizno skupino. Od začetka raziskovalnih del je bilo v zvezi z akumulacijo v Trebuši narejenih veliko število študij. Če seštevamo, je to kar 39 pripravljenih elaboratov in to v sedemdesetih zvezkih (čez tisoč strani in prilog).

Tako je bila gradnja preštudirana že iz tehnične, vodnogospodarske, prostorske, prometne plati, kulturno-naravne de-

diščine, družbeno-ekonomskih pogojev, klimatskih razmer itd. Mene je seveda najbolj zanimal geološki del, ki sem ga tudi podrobno pregledal. V zaključkih dobimo naslednje formulacije: Pregrada se nahaja v bližini idrijskega preloma, ki je domnevno aktiven, domnevne možnosti nastanka umetnih potresov, domnevne možnosti uhajanja vode iz jeza v Šentviško planoto, potencialne možnosti nastajanja velikih plazov. Torej, se celo vrsto stvari domneva, predvideva. Vemo, da je to največji poseg v Sloveniji in preden se odločimo nanjo, mora biti gradnja stoodstotna, sicer se lahko zgodi marsikaj. Primerov ne bom navajal, poznamo jih vsi, posebno iz italijanskih in francoskih izkušenj. Na vprašanja, ki so zastavljena v študijah, bi morali že imeti odgovore. Problematika je povezana z idrijskim prelomom. Idrijčani ga dobro poznamo, tako da ga skoraj ni treba predstavljati, vendar je v študiji že predstava o prelomu napačna, kajti tukaj ne gre za linijo s sorazmerno ozko pretrto cono, ampak moramo govoriti o širši prelomni coni in ožji prelomni coni. In če gledamo s tega stališča, potem je celotna pregrada na coni idrijskega preloma, kajti ta cona je precej široka; po izkušnjah na Idrijskem in na Planinskem polju, kjer smo prelom proučevali, vsaj 300 do 1500 m. To se pravi, da je treba razmere, kjer naj bi stala pregrada, natančno preučiti. Na vsak način pa je postavljen na prelomno cono. V študijah domnevajo, da je prelomna cona aktivna. Na Idrijskem so bili premiki merjeni leta 1971. Profesor Vodušek je s preverjanjem starih meritev iz leta 1910 in nove izmere ugotovil premik približno 1 cm na leto. Pri tem moramo opozoriti, da sestavljajo cono številni prelomi in niti ne vemo točno, katera prelomna linija je v nekem časovnem obdobju aktivna. To pomeni, da bi bilo treba zastaviti na območju pregrade zelo detajlno kartiranje, kjer bi ugotovili posamezne tektonske bloke in šele nato proučevali premike ob različnih prelomih, ki gradijo prelomno cono. Seveda pa obstaja še druga težava. Ob prelomnih conah ni nujno, da so premiki kontinuirani. Dostikrat so premiki sukcesivni. To se pravi: čeprav z meritvami premikov danes ne bi ugotovili, to še ne pomeni, da je prelom neaktiven. Premiki se lahko pojavijo nenadno v bližnji ali daljnji prihodnosti. Kaj bi to pomenilo za ločno pregrado, lahko več povedo gradbeniki.

V doslej pripravljenih študijah je vse premalo opozorjeno tudi na velika plazovita območja, ki se vrstijo od Želina vse do Jazen. Tu je samo nakazano, v študijah pa opredeljeno le kot potencialna možnost. Našteti geološki podatki so za mene bistvenega pomena pri odločitvi za ali proti gradnji. Kot vidimo, so v dosedanjih obsežnih študijah še vedno neopredeljeni. Zdi se mi, da bi morali najprej razjasniti vse nastale geološke probleme in se šele potem spuščati v detajlne zelo drage študije in vse ostale stvari. Očitno pa je, da geološke razmere resno govore proti gradnji velike pregrade v Trebuši. Hvala lepa!

F. Kordiš: Slišali smo tov. Korenča, da so to vse skupaj samo šele priprave o možnostih gradnje. Kasneje je povedal, da se razpravlja tudi o drugačnih rešitvah. Jaz bi se v tej

razpravi omejil na glavno rešitev, to je gradnjo hidroelektrarne z veliko pregrado, ker mislim, da je ravno ta problem in da je ta izzvala tako veliko vznemirjenje v tej dolini. Najprej moram povedati, da sem proti gradnji hidroelektrarne. Podobnih pogledov sem bil tudi pred dobrimi desetimi leti, ko sem bil še predsednik Občinske raziskovalne skupnosti. Takrat sem opozoril predsednika Izvršnega sveta v občini, tov. Groffa, saj se je takrat že veliko govorilo o pripravah za ta projekt, naj bi se pri izdelavi tega projekta izdelale tudi študije (ekološke itd.). Takrat so v idrijsko občino prišli takratni predsednik elektroenergetske skupnosti Slovenije in tudi direktor Soških elektarn in so se zavezali, da bodo take študije tudi izdelali. Torej mi imamo velik del teh študij narejenih, vendar sem slišal, da vse še niso končane, da so še nekatere pomanjkljivosti; to se pravi, da se bo delo na teh študijah še nadaljevalo. Moto moje diskusije je prestrukturiranje slovenskega gospodarstva in seveda ustrezno manjšo porabo energije.

Seveda so moji pogledi laični, ker nisem strokovnjak na tem področju in zato bom povedal pač tako, kot na te probleme gledam. (Torej vas prosim, da ne zamerite, če bo kakšno napačno gledanje ali pa kakšna napačna razlaga.) Tov. Korenč je nakazal rezultat porabe do leta 2000, upoštevajoč razvojne temelje našega gospodarstva, ki ima še vedno glede na porabo energije zelo ekstenziven značaj. Poraba na enoto družbenega proizvoda je velika (tudi v primerjavi s porabo v razvitih državah), zato je tudi gradnja novih energetskih objektov vseskozi aktualna, kar nas seveda spravlja v dokaj nezavidljiv položaj. Smo pač dežela brez tekočih goriv, skoraj brez virov naravnega plina, z relativno majhnimi zalogami fosilnih goriv in urana, imamo pa seveda nekoliko več energije v naših vodah. Toda žal smo že danes močno presegli zgornjo mejo ravnotežja v naravi. Okoli vseh teh energetsko potencialnih rek pa je sedanja izraba prostora in njegovo koriščenje zelo vprašljivo, ali bolje rečeno terja smotrnejšo izrabo teh rek. Toda žal energetiki iščejo rešitve ravno v maksimalni izrabi vodnih potencialov brez ozira na današnjo izrabo in kakovost prostora v teh okoljih. Tako so bili pred leti na vrsti Cerkniško jezero, Planinsko polje, Soča, Radovna, nato Mura in Sava, danes pa je že na vrsti Idrijca. Pri vseh teh rekah so projektanti predvidevali izredno velike posege v kultiviran prostor, zato je tudi prišlo do tako silovitega odpora proti gradnji takih objektov. Boj za Cerkniško jezero, Planinsko polje, Radovno in Sočo je bil že izbojevan. Danes smo slišali, da se še vedno delajo primerjave o izrabi tega prostora itn. Vse kaže, da bo boj za Muro tudi dobljen, kako bo s Savo, je seveda odvisno, koliko pravih obrambnih nabojev imajo na razpolago prebivalci ob Savi. Čas odločitve o dolini Idrijce se zelo hitro bliža. Tudi ob Idrijci naj bi se branilo vse kulturne in naravne vrednote. Za razliko od drugih predalpskih dolin je narava v tej dolini zelo ohranjena.

V tej pristni naravi še danes zasledimo različne ledeniške relikte in tudi številne termofilne elemente. Sama Idrijca je zame izredno lepa reka. Krasijo jo številni slapovi, živožuboreči

slapasti pretoki, bistri tolmuni, lepa prodišča, aluvijalne ravni-
ce, rečne terase in drugo, svojo pot pa si reka utira po števil-
nih lepih soteskah, ki so ponekod v zgornjem toku tudi divje
prepadne. Prav zato se ta reka uvršča med najpomembnejšo
naravno dediščino Slovenije.

S potopitvijo bi prišlo do precej velikega migracijskega pro-
cesa, ki ga Slovenija ne pozna v svoji novejši zgodovini. In
kam naj bi ljudje šli iz te potopljene doline? Morda višje, v ho-
tenjsko in trebuško dolino, če je v teh dolinah sploh še kak-
šen prostor, primeren za novo naselitev. Zaradi občutka ne-
gotovosti bi se prebivalcem pod velikansko pregrado še
slabše godilo. To smo tudi prej slišali. Čas odločitve o gradnji
elektrarne sovпада s časom, ko iščemo nove alternative se-
danjemu gospodarskemu razvoju. Pri tem mislim na uvajanje
novih tehnologij v industrijo, z bistveno manjšo porabo ener-
gije, kar je seveda razviti svet po preteklem desetletju že
opravil. Da gre tokrat za resno gibanje, nas opozarja tudi gra-
divo za problemsko konferenco Republiške konference Soci-
alistične zveze Ekologija, energija in varčevanje. Upajmo, da
je prav ta konferenca eden od vzvodov, ki v tem zagatnem
stanju pelje k streznitvi. Podpora takim pogledom za druga-
čen razvoj so dale tudi regijske konference. Kaže, da smo to-
krat res za alternativne, energetske varčne in napredne reši-
tve. To navezuje, naj bi rast koriščenja energije pokrivali z vi-
šjim izkoristkom naprav in smotrno rabo energije in ne samo
z izgradnjo novih elektarn. Seveda vse to zahteva prestrukturi-
ranje energetskega gospodarstva. Vprašanje je
samo, ali smo sposobni napraviti tako temeljite zasuke pri
spremembah gospodarskega in družbenega razvoja. Ko sto-
jimo na velikem razpotju sprememb v razvoju gospodarstva
in z njimi tudi energetike, se nam postavlja vprašanje, kako
odločati o gradnji te hidroelektrarne. Počakajmo, dokler ne
dobimo enotnih konceptov slovenskih gospodarskih in ener-
getskih temeljev v tej razvojni strategiji. S temi bi ljudi v tej
dolini rešili večletne traume. Današnji razpravi na rob pa še
to! Če nam je res tako nujno potrebna vodna energija, potem
pa začnimo ponovno tehtati obstoječo izrabo prostora, jo
vrednotiti in primerjati pri vseh odklonjenih vodnoenergetskih
potencialih od Soče naprej, seveda z Idrijco vred. Ne bi bilo
namreč prav, da v tem nekajletnem barantanju za vrstni red
uničenja, kot je temu enkrat rekel na Idrijskih Muzejskih večer-
ih arh. M. Debelak, izgubili boj za lepo dolino Idrijce samo
idrijsko prebivalstvo.

Težko je namreč verjeti, da ima prav Idrijca toliko manj kultur-
nih in naravnih vrednot od rek, kjer so že odklonili take pro-
jekte. Zelo boleča je že misel, da bi bili prisiljeni žrtvovati to
reko za neko novo blaginjo, ki se imenuje kilovat. Ali je ta
blaginja res tako visoko cenjena v našem življenju, je vredno
razmisleka. Hvala lepa.

I. Kavčič: Tovarišice in tovariši, dragi gostje! Najprej vas lepo
pozdravljam v imenu SO Idrija. Zelo sem vesela, da se je Mu-
zejsko društvo odločilo, da da to pomembno temo v najširšo
razpravo vsem občanom. Namreč, ta problem visi nad obča-

ni Idrije, posebno pa še nad tistimi občani, ki bi jih ta poseg
močno prizadel, že vrsto let, kot meč nad glavo. In danes, ko
hodimo po terenu in poslušamo, smo seveda vedno bolj za-
skrbljeni, kajti prepričani smo bili, da je to vendarle nekako
dano v pozabo in da ne bo prišlo do realizacije. Obveščena
sem bila pred dobre pol leta iz strokovnih krogov, da bo odlo-
čitev o tem padla v letošnjem letu. Bilo je rečeno, da je glede
na ekonomičnost in izračune več ali manj v strokovnih krogih
odločeno, da pride v poštev najbolj ta elektrarna s stodeset-
metrskim jezom. In tudi to, da so druge variante (varianta več
jezov, eden pri Želinu in varianta 6 pretočnih elektrarn). Jas-
no je, da se bomo morali o tem odločati predvsem v naših
družbenih planih, kajti naša pravica je, da se v našem dolgo-
ročnem, srednjeročnem planu odločno opredelimo, kaj z na-
šim prostorom. Med našimi občani je več ali manj tudi že od-
ločeno. Kajti zadnja seja skupščine je že jasno povedala, da
bodo delegati vztrajali, če drugače ne, na referendumu. Mo-
ram še povedati, kako smo pristopali k temu, da se stvar
opredeli strokovno. Komite za varstvo okolja nas je zaprosil,
da imenujemo s strani SO Idrija svojega člana v skupino, ki
bo zadevo strokovno proučila.

Izbrali smo strokovnjaka, ki je najbolj kompetenten in nam je
o tem že nekaj povedal. To je dr. Čar, ki se bo še oglasil. Mis-
limo namreč, da je le na ta način moč priti do pravih rešitev,
da se stvar strokovno vsestransko oceni. Seveda stroka ni
samo ena. Strok, ki morajo reči svoje, je mnogo (od energeti-
ke do geologije, do konec koncev tudi sociologije itd.). Težko
si je namreč predstavljati, da bi ljudje, ki stoletja hodijo z na-
ših hribov v doline, ne imeli besede pri tem, kako naj se v bo-
doče njihova pot odvija. To so seveda čisto osebni pretresi in
skrb mnogih ljudi. Ne samo tistih 700, ki jih živi tam, od koder
bi se morali preseliti, ampak tudi tistih, ki so že stoletja, kot
pravim, navajeni na svojo dolino in se povezujejo od Tolmina
vse gor do Bovca, po tej dolini preko Idrije v grape in naprej
gor. To so stvari, ki jih je treba proučiti za ta ogromen poseg
in treba je vedeti, ali je ta poseg res potreben in kaj se z njim
reši. Kajti 170 megavatov je konec koncev le 170 megavatov
ob 600 megavatih atomske elektrarne. Tak poseg je za moje
pojme zelo grozovit, namreč da bi pri 230.000.000 m³ vode v
tem delu doline zelo malo od tega dobili. In to mislimo, da je
treba res vsestransko oceniti. Na tem mestu moram tudi po-
vedati, da so ljubitelji Idrijce in Idrije pred desetimi (dr. Be-
bler, inž. Kraigherjeva itd.), dvanaestimi leti že sprožali akcijo,
da se o tem mora govoriti. Kajti ni dovolj, da se take stvari
obravnavajo samo v ozkih strokovnih krogih, prizadeti občani
morajo zahtevati, da stroka pride na plan in da se mora kon-
sultirati z vsemi mnenji. Kajti, če je stroka res taka, da je
vsestransko stvari prešturirala, potem tudi takemu krogu ali
širšemu krogu občanov ne bo težko dokazovati, da so stvari
prešturirane in da so tako najboljše. Jasno je, da se ne more-
mo postavljati samo na stališče ljubiteljev narave, kajti isto-
časno smo vsi občani potrošniki energije. To je popolnoma
jasno. Zato moramo vedno gledati na obe strani. Ne moremo
biti dvolični in reči, da bi radi imeli lepo naravo in obenem pri-

tiskali na gumb, da bi se nam v vsakem trenutku nekaj vključilo in bi se potem jezili, čim elektrike ne bi bilo. Moramo pa poznati tudi dimenzije teh dveh plati. Kaj se s takimi ali drugačnimi posledicami godi? Predvsem menim, da mora naše elektrogospodarstvo, da moramo vsi skupaj dejansko kar najhitreje več delati na tem, da se naše reke izkoristijo tako, da ne bo takih posegov v okolje.

Mislím, da je predlog pretočnih elektrarn nujen. Ne moremo se postavljati na stališče »ja, sedaj pa nič«. Gotovo je, da so pretočne elektrarne danes vendarle še najmanjši onesnaževalci. Bojimo se atomskih central, bojimo se termocentral in seveda takšnih zajezev, kot je tale. Zato je treba te stvari vsestransko, ampak res vsestransko preštudirati in narediti tako, da bomo lahko izkoristili energijo in to tisto, ki jo lahko, po drugi strani pa tudi pustili elektrogospodarstvu in drugim, da resnično nekaj naredimo tudi na prihranjevanju energije. Mislím, da se v tem pogledu vsi več ali manj le sprenevedamo in da nismo še nič napravili. Tudi razvoj v svetu ne gre več v tej smeri, da je kazalec razvoja tista dežela, ki ima največjo porabo energije. Tokovi so se začeli obračati tako, da je razvoj v tisti državi večji, kjer postaja ta poraba manjša, kjer se porablja manj materialov in cenejši materiali, kjer se porablja več znanja, to je razvoj. Mislím, da tu bomo malo naredimo ali nič. Seveda vse to zahteva veliko znanja in veliko časa. In če tako močno zamujamo, ne vem, kako bomo potem pristopili k temu, da bi se stvari hitreje obračale. Za konec bi ponovila, da sem zadovoljna, da smo prišli na tako javno tribuno, da bomo lahko slišali in rekli, kaj o tem posegu mislím. Bi pa dodala samo še to: Menim, da je nevzdržno, da bi razmišljali o tej akumulaciji še vrsto let. Kajti ni prizadetih samo 700 prebivalcev te doline, ampak so prizadeti tudi tisti, ki živijo ob njej in so ekonomsko vezani nanjo. Vsi ti ljudje morajo dobiti odgovor letos, ne čez deset let, kajti ta meč ne more več viseti nad njihovimi glavami. Ta opredelitev mora priti v naše plane. Gre konec koncev tudi za duševne pretrese teh ljudi. V taki situaciji ne morejo vedeti, ali naj sploh še razmišljajo o svojem razvoju v dolini ali ne. (Razvoj tudi v tej dolini ne more zastati.) Deset let se čakati ne da!

I. Simčič: Pozdravljam vas v imenu Občinske konference SZDL Tolmina. Na tej tribuni nismo tako številčno zastopani, kot ste vi, ker tako tudi ne more biti, saj nas loči lokacijska oddaljenost. Vendar smo zastopani po strukturah. Tu je predstavnik Zavoda za plan in razvoj, tu je tudi predsednik zbora KS in delegat sveta za varstvo okolja pri Republiški konferenci SZDL, pa še krajani iz Gor. Trebuše, ki bodo lahko najboljše povedali, kako občutijo negotovost, ki jih spremlja že 35 let.

Tokrat se mi nismo tako intenzivno pripravili na to javno razpravo. Tolminska spremlja ta dogajanje malo drugače. Vas je močno zainteresirala problematika Trebuše, mi pa smo že šli skozi svoj peklenski ogenj, in sicer na reki Soči. Mi smo tista občina, ki ji ta potencialna nevarnost preti z dveh strani. Res je, da je bil projekt za Sočo umaknjen za nedoločen čas, vendar je res, da se mu nismo odpovedali. V bojazni, kaj bo z

našo prihodnostjo, se je tolminska skupščina odločala v letošnjem letu prav za projekt Trebuše in njeno hidroelektrarno in sicer: da ne obravnava HE Trebuše, kot da se bo gradila in da ne dopusti gradnje na tem področju. V sedemdesetih letih smo bili namreč v popotresnem obdobju. Prebivalstvo, ki je bilo dejansko zbegano, ni upalo nadaljevati z razvojem. Bili smo priče demografskemu upadanju, odgovorov pa ni bilo. Odločili smo se, kljub eventualni potencialni škodi, ki bo pač nastala iz tega razloga, nadaljevati z življenjem v teh krajih. Ker so pronicale informacije, da se ta študija nadaljuje, smo našo odločitev vgradili tudi v naš dolgoročni plan do leta 2000. Preprosto smo se odpovedali tej hidroelektrarni, zapi-

Na demonstraciji se je zbralo več sto mladih Idriččanov
Foto: Jože Janež

sali pa smo stališče, da smo eventualno za gradnjo manjših zaporednih hidroelektrarn, ne pa take velikanke. Govoriti o tem, kaj pomeni gigant v Sloveniji, ki površinsko ne pomeni veliko, je odveč. Seveda pa pozdravljamo vaš način pristopanja k problematiki, da probleme osvetlimo vsestransko. Na tolminskem čakamo tako argumentirano javno razpravo, v kateri nas boste pripravljenci dokončnega predloga prepričali, da pomeni izgradnja teh objektov varnost in pa jamstvo za razvoj naše občine, pa tudi katere druge. Ob nevarnosti, ki nam preti, posebno s takim gigantom, bi se morala zamisliti tudi občina Nova Gorica in vedeti, da pomeni gradnja na tako nesigurnem področju stalno življenjsko nevarnost za celotno dolino in tudi za ostalo področje. Hvala lepa.

F. Klavora: Pozdravljeni vsi skupaj. Govorim v imenu zavoda, deloma tudi v svojem imenu, torej ne povsem strokovno in mogoče ne povsem argumentirano, vendar z željo, da bi predstavili tudi neke druge plati, ne samo tega objekta, ampak mogoče nasploh razvoja, o katerem zadnje čase veliko govorimo v širši družbeni skupnosti. Upajmo, da bo to obrodilo tudi boljše sadove. Da ne bom izzvan, sem se javil takoj

za kolegom iz Občinske konference in bi par stvari pri tem dopolnil. Zapletene razmere družbenoekonomskega razvoja so namreč obče slovenske. Zadevajo energetiko v najširšem smislu, vključno z varčevanjem, in vse to se povezuje. Za občino Tolmin pa so te dileme še toliko bolj specifične zaradi nekega posebnega vidika, ki ga morda ne najdemo nikjer ali pa redkokje, in ne v takem obsegu kot ravno v občini Tolmin. V dolgoročnem planu smo o tem dosti poskušali govoriti, marsikaj zaključili, marsikaj pustili odprto. Dejstva pa so taka, da se negativni demografski razvoj nadaljuje in postaja čedalje bolj grozeč. Prihaja že v zavest posameznikov in ne samo v nekih zapisanih dokumentih. Ob tem pa se je seveda moral razvijati nek drug prostor in se še razvija, žal z zelo negativnimi posledicami. Ocenjevali smo, da je občina izgubila od leta 1948, če upoštevamo vse neposredne migrante in vse tiste, ki bi morali povečevati število prebivalstva v normalnih razmerah, torej, da smo tukaj izgubili približno do 5000 ljudi. Zdi se mi, da negativno stališče, ki ga je omenil tovariš pred mano, izhaja iz posledic izpraznjevanja tega prostora, kar je prav gotovo deloma tudi posledica negotovosti, psihološkega pritiska, ki se izvaja na prebivalce v tistem ožjem, najbolj ogroženem delu doline. V naši občini imamo sicer takih delov in dolin več in to ne samo tam, kjer so elektrarne, ampak tudi tam, kjer ničesar ni. Zato za tolmačenje samo par podatkov. V letu 1948 je območje imelo 1450 prebivalcev, 615 – Dolenja Trebuša, Stopnik – 250, Gor. Trebuša – 585, občina pa 24.600. Leta 1981 je ta mikroregija padla s 1450 na 600, ob koncu leta 1986 je bilo stanje 547, torej 60 ljudi manj. Po trendih, ki so navedeni tudi v študijah, naj bi bilo v letu 2000 na tem območju še 110 ljudi. V zvezi z Dol. Trebušo naj bi se dogajalo naslednje:

Leta 1948 – 615, leta 1981 – 310, leta 1986 – 290, ob koncu tisočletja bi bilo za pričakovati stanje 90 prebivalcev. Prepričani smo, da se to ne bo dogajalo. To potrjuje trend od leta 1981 do konca lanskega leta. Zato smo v dolgoročnem planu zavzeli in sprejeli tudi drugačne odločitve, ki so mogoče zaenkrat povsem nedokumentirane, zahtevajo pa dosti truda in volje v sami občini in tudi od drugod. Dejstvo je tudi, da se nezaupanje ljudi v strokovno odločanje, planiranje in tudi dnevno družbenoekonomsko politiko spreminja v odkrito nasprotovanje, ki smo ga doživeli prav v obravnavah teh planov. Zaradi tega smatramo, da bi morali prekiniti, kot je vaša predsednica rekla, agonijo odločanja in to takoj, da ne rečem kako drugače. Varianti sta dve. Prva je, da se odloči, da se hidroelektrarna gradi določenega leta, in druga odločitev, da se ne gradi in da se pripravi sprejem pozitivnega razvojnega programa za to območje. Prva odločitev bi imela za območje katastrofalne posledice, ne glede na to, kdaj bi se začelo graditi, saj bi taka odločitev izvajala stalni psihološki šok in propad vsega, kar je bilo po potresu s težavo ustvarjenega. V vsakem primeru bi morali takoj in odločno ukrepati. Druga varianta – odločitev je, da se ne gradi in da se pripravi ustrezne razvojne programe za to območje in da se prične tudi razmišljanje o pogledih in ciljih alternativnega, torej drugega

razvoja širše skupnosti Slovenije in sicer na vseh področjih. Alternativne smeri razvoja so pravzaprav odgovor na centraliziran, trdi tip razvoja družbe (ta pojem sem prinesel iz energetike), ki je bil do sedaj v praksi povsem prevladujoč. Ne morem reči stoprocenten, prevladujoč pa prav gotovo. Tak razvoj zadeva vsa področja in jasno tudi ekologijo, energijo, varčevanje. Ne da bi sedaj podrobno razlagal; tako politiko vodijo vse države, jo priznavajo in tudi razvijajo problem alternativnega razvoja, eni bolj, drugi manj uspešno. Kakšna je naša jugoslovanska praksa, smo lahko spoznali iz par šokantnih primerov televizijskih oddaj iz širše domovine. Torej gre za alternativni razvoj, gre za alternative, ki sicer pomenijo manj lagodno, manj potrošniško življenje – kdor bi trdil nasprotno, bi bil demagog – pomenijo pa lahko bolj racionalno in dolgoročno prav gotovo manj rizično obnašanje, predvsem pa pomenijo bolj human razvoj – kulturno, etično, socialno, prostorsko, ekološko, torej v najširšem pomenu besede.

Degradacija okolja, o katerem zelo veliko govorimo, se zadnje čase ne veže samo na elemente narave (voda, zrak, zemlja, krajina), ampak se veže na medsebojne človeške odnose in na odnos človeka do narave. Zaradi tega mislim, da je prva in najtežja ovira takemu alternativnemu razvoju sedanja miselnost, sedanja organiziranost, obstoječi socialni odnosi. Verjetno ekologija, tako kot bi jo morali sedaj razumeti, pomeni nov red. Če ne zamerite, mogoče malo filozofije, ampak hočem reči tole. Na občini smo o dolgoročnem planu poskušali razjasnjevati oziroma razvijati lastno predstavo o tem, v kakšnem okolju bi želeli živeti. Načelno je bil osvojen tale alternativni model razvoja. Če pa ga trenutno pogledamo, je kot tak nerealen, neizvedljiv. Govorili smo o tem, da se število prebivalcev mora povečati, vendar je nemogoče povsod zaustaviti negativne trende, ker verjetno določeni zaselki bodo propadali. Zato se je kot obvezna posledica v občini porodila ta naloga, da o vsakem primeru, o vsakem posegu zavzame stališče, ki bi ta alternativni model zasledovalo vsepovsod, tako tudi v primeru HE Trebuša. Eno od takih stališč, ki ga skušamo oblikovati in ga bomo potem tudi skušali zagovarjati, je alternativen odnos do lastnih energetskega virov voda, ki je pravzaprav (če malo posplošim) edino naravno bogastvo revne občine v republiki, ki tudi ni obdarjena z nevemkakšnimi potenciali. Ta alternativna izraba voda ne pomeni le tehnično oziroma tehnološko drugačno izrabo vode, ampak pomeni tudi drugačno vključevanje tega edinega bogastva v lasten razvoj, predvsem pa v lasten razvoj tistih območij, ki so še posebej ogrožena. Vemo, da že deset let nismo, kot družba ali država, vlagali sredstev v taka območja ali pa praktično ne zadosti in zato se dogaja, kar se pač dogaja. Zato mislim, da je toliko bolj upravičeno, da prav gradnja manjših energetskih objektov na posameznih področjih lahko predstavlja prostorsko ali pa najširše ekološko sprejemljivo rešitev tudi za širšo družbeno skupnost. Verjetno je to sploh edina dolgoročna pozitivna rešitev oziroma možnost. Mislim, da bi z malimi objekti razvijali lokalni in individualni razvoj poceni energije v vrsti panog od turizma do obrtno proizvodnih dejavno-

sti, kar bi mogoče pogojevalo ustavitev izseljevanj. Ponekod morda tudi obnovo vračanja posameznikov v te gorske, hribovske, nerazvite kraje. Pogojev, to je vodnih potencialov in nerazvitih krajev, ki dobesedno izumirajo od Trente, Stržišča, v Grapi ali pa do Gor. Trebuše, imamo v občini dovolj.

In sicer zato, ker nimamo sredstev niti za ohranjanje zapuščene Avstro-Ogrske, kaj šele za kakšen razvoj. Dokaz, da so to potenciali, kažejo podatki dolgoročnega družbenega plana Slovenije, saj se govori, da bi iz malih objektov dobili v tem obdobju lahko, če se ne motim 1000 gigawatnih ur (iz vseh večjih energetskih objektov, ki so v planih navedeni, pa bi dobili 7000 gigawatnih ur). To se pravi, da je treba potencialo dobro in čimbolj izrabljati, ne samo za tisti centralizirani, trdi razvoj. Vsa pravica je v občini Tolmin, govoriti tudi o razvoju posameznih ogroženih območij z lastnimi viri. Zaključil bi s tem, da z gradjo HE ne bodo potopljene le tri alpske doline z vsemi detajli, ampak da bo dokončno razbit prastari življenjski prostor prebivalcev in jasno je, da se bodo eni prisiljeni odseliti, nekateri v druge občine, vsak odseljen Tolminec pa je pravzaprav škoda in grožnja naslednjemu. Posledice so zelo občutne na vsakem koraku in so ekonomske in druge narave. Tudi rešitev, da bi s preseljevanjem kompletnega dela prebivalstva na eno mesto skušali ta problem reševati, je verjetno iluzorna, ker pravzaprav na tak način reševanja enega kraja, centra ali par centralnih naselij dosežemo le to, da se večji del prostora izprazni, to pa potem pomeni tudi izpraznjenje tistega centra. Mislim, da se tega danes v občini še vse premalo zavedamo, toliko bolj tudi v širši Sloveniji. Zato predlagam dva sklepa in sicer: naj se odločanje takoj zaključí, nadaljnje priprave študij so po mojem mnenju nesmotrne, predvsem pa za prizadete prebivalce nesprijemljive in vsestransko škodljive. Pripravlja naj se drugi predlog, pripravljaja naj se alternativne tehnične rešitve energetske izrabe vodotoka, vendar naj se ob tem obvezno upošteva možnost za pospešen razvoj vseh panog na prizadetem območju. Če se vrnem k prvemu predlogu, da je mogoče te študije zaključiti tudi na drug način, bi ponovno opozoril, kar sem že sicer enkrat na Komisijiza varstvo okolja pri skupščini SRS. Namreč da imajo Avstrijci dosti izkušenj in na neki rektorski konferenci v Jenersdorfu leta 1985 so ugotovili, da so jih lastne izkušnje pripeljale do načina, ki ne pogojuje ne vem kakšnih obsežnih predštudij, ampak da je možno z enim meritornim, res strokovnim odločanjem posameznikov, ekspertov, ki pa imajo dejansko tudi vse zaupanje širše javnosti, da je možno torej v takem krogu ekspertov dati določene rešitve vnaprej, ne da bi se pripravljale te parcialne študije, ki so, naj bodo še tako temeljite, vedno le parcialne, in do konfrontacij potem pride zadnji trenutek in take konfrontacije na hitro verjetno nikoli ne dajo pravih rezultatov.

M. Keršič: Spoštovane tovarišice in tovariši Idričani! Jaz sem mogoče na tole vašo dolino malce čustveno vezan zaradi življenja, ki sem ga preživel v prejšnjih desetletjih. Misel, da se potopi del Slovenije zaradi neke energije, za katero je hla-

stanje in požrešnost tistih, ki jo uporabljajo in rabijo, nenasitno, me je vedno zgrozila, ker vem, da so tile vaši načrti že zelo stari. Izvirajo celo iz časa italijanske okupacije. Zanimivo je, da kar ni uspelo fašistični Italiji v času italijanske okupacije nad tem ozemljem, je uspelo doseči socialistični Jugoslaviji: izumiranje, izseljevanje, stagnacija, se pravi propadanje čudovitega dela slovenske dežele. Govorim vam kot akademski kipar, ki je zagrešil tule pri vas v vašem parku poprsje mojega dobrega prijatelja Aleša Beblerja. Mislim in pravim, večkrat na glas, da ni prav, da čustvovanje v socializmu ni več aktualna tema. Prepričan sem, da nikoli v tej dvorani ali pa podobni v Idriji ni bilo zbranih toliko prebivalcev, da bi razpravljali o problemu, ki je njihovega življenjskega pomena. Zakaj šele danes Idričani, tako številno zbrani, lahko odločate o neki stvari ali vsaj upate, da odločate. Ugotavljam, da je upanje v prebivalstvu veliko, da pa so uresničenja teh upanj hudičevo majhna. Ne daj usoda vaša, da bom tudi po nekaj letih ugotovil, da sem v Idrijo prišel zastoj in samo ugotavljal dejstva, ki jih opazujem že sedemnajst let, odkar sem organizirano član te skupnosti kot se je od začetka imenovala. V intelektualnih krogih Slovenije med pisatelji, književniki, intelektualci, nas je že zdavnaj začelo skrbeti, da se z nami in našo zemljo dogaja nekaj, kar ni v naš prid. Naša svarila so žal pri politikih, ki vodijo vse naše življenje, večinoma naletela na gluha ušesa. Upam, da tokrat ne bo tako. Idričani! Ne bo tako, če boste solidarni in boste na glas povedali, da ne pustite potopiti te svoje zemlje, te svoje doline, teh svojih dolin za ceno neke električne energije, ki je danes kot vidite bolj potrebna celo tiste vrste lenuhom, ki ne znajo več brez električnega noža razrezati kosa kruha.

Kot kipar sem bil že dolgo nazaj poslan v Cerkno, da naredim spomenik. Cerkljanska mati daje hlebec kruha partizanom. Takrat sem naredil partizanski spomenik, ker sem doživel vojno od 41. leta, krvavo, kot partizan, kot ujetnik v devetnajstih mesecih taborišča, lakote in vsega podobnega. Zato so mi bili ti spomeniki v obliki semaforov in abstraktnih form nekaj tujega. Rekel sem, da je treba ljudem pokazati nekaj, kar je ubrano na njihovo dušo in srce. In zato vam sedaj Idričanom govorim. Skupaj stopite in če sami niste za to, da se vaše doline potopijo, da se prebivalstvo izseli, boste verjetno uspeli. Zelo enotni so, zapomnite si, tisti, ki načrtujejo, tisti, ki študije delajo. Teh je namreč na tisoče. Po pisarnah sedijo in čakajo, da jih nekdo zaposli s študijami, ki so morda napisane tudi v vašo škodo. To jih nič ne zanima. Važna je njihova plača, njihov cilj, za katerega so naročeni, uslužbeni in morajo načrte izpolniti. Ne daj usoda, da se bo tudi tokrat to izpolnilo na vaših hrbtih. Zaenkrat bom končal, upam, da se bom lahko še oglasil. Stisnite svoje pesti, kot stari puntarji Tolminci, ki so jih grofje nabadali na mučilna sredstva, ker so se upirali stvarim, s katerimi niso bili soglasni. Storite tudi vi kot potomci teh puntarjev nekaj podobnega.

A. Štucin: Moja razprava ne bo strokovna, ker nisem strokovnjak in zato bom diskutirala kot občanka in čustveno, ker tega

je premalo, kot je rekel tov. kipar Keršič. Po lastnem razmišljanju o tej grozoti, ki se nam ponuja že toliko let, sem zelo nestrpno pričakovala mnenje predstavnika Soških elektrarn. Pričakovala sem strokovne protiargumente mnenjem ekologov, pa moram reči, da me je zelo razočaral. Samo nekaj primerov. Izjavil je: vsak razvoj ima svoje dobre in slabe plati. Če bi gradili recimo tovarno, ki kasneje ne bi ustrezala, to še ne bi bila taka strašna reč. Kaj pa pomeni takšen jez? Kaj bi pomenilo, če bi se podrl? Tudi, če je ta možnost samo 1%, tega ne bi mogel več nihče in nikoli popraviti. To ne odtehta nobene še tako velike ugodnosti razvoja (tako imenovanega). In potem je navedel družbene plane. Če se spominjate omi-

V okviru »Muzejskih večerov« je bila organizirana okrogla miza o HE Trebuši. V idrijski osnovni šoli se je 16. aprila 1987 zbralo več kot 350 ljudi

zja ekologija in energija na televiziji, je popolnoma jasno, da smo, kar se družbenih planov tiče, sedaj v Sloveniji na razpoto. Saj vendar še nimamo strateškega načrta, tistega pravega, saj še ne vemo, kaj hočemo. Slišijo se nekateri novi, moderni glasovi, ki hočejo slediti napredku, slišijo pa se tudi še stari, ki hočejo obdržati staro stanje, ki je nevzdržno, kar celotne sedanje razmere dokazujejo. Zato pa z vidika razvojnih načrtov, takšnih kot so zdaj, se sploh ne da ocenjevati, koliko energije se bo v bodoče rabilo. Argument, da sta Soča in Idrijca s pritoki hudourniški, oprostite, ker da vsake toliko poplavljata, se mi zdi malo smešen, zato, ker na ta račun bi jih potem pa poplavlili in potem ustvarili pogoje, da se poplavi celotno Tolminsko in Goriško. Mogoče je to malce podcenjevalno do poslušalstva. Zelo me je motilo, ko sem poslušala inženirja Čarja. Namreč to, da geološke raziskave, kakor je razvidno iz teh študij, govorijo o domnevnih potresnih conah, o domnevnih plazovih, da je to domnevna prelomnica. Zato sem se v tistem trenutku spraševala, ali nima Idrija kot rudarski center zelo strokovne geologe in kako to, da jih ni nihče že prej vprašal, preden so se sploh začeli načrti za gradnjo

elektrarne. Kako je bilo sploh mogoče narediti 39 načrtov, če sem prav razumela, na osnovi nekih nerazjasnjenih geoloških raziskav. Sprašujem se, kdo je vprašal ljudi in kdo je dal pravzaprav konsenz, da se denar za tistih 39 načrtov porabi. To sprašujem. Pri takšnih pristopih in takih načrtih se pogovarjati ne da, čeprav je tovariš predsednik iz socialistične zveze na to apeliral. Zato bom povedala nekaj nestrpnega. Ugotovitev predsednika Komiteja za energetiko SR Slovenije, da je ta načrt najbolj atraktiven, se mi zdi čisto preprosto cinična ocena birokrata, ki vidi samo številke in ne ljudi. Ob diskusiji o elektrarni Trebuša, ki že strašno dolgo traja, se sprašujem, od kod sedanji aktivni generaciji sloh moralna pravica, da tako korenito posega v okolje. Vandalsko, bom rekla, zato ker ta načrt je vandalski. V tem okolju pa bodo živele bodoče generacije. Tudi mladino bi bilo treba vprašati, če je za to. Ker takrat, ko bodo načrti uresničeni, bodo tudi pokazali vse strašne posledice. Da ne bom govorila o tako strašno grozečem izseljevanju, ki je v strokovnih planih in številkah tako lepo povedano, vsaka številka pa je osebna tragedija. O tem bodo najbrž povedali prizadeti. Pa naj povem še nekaj kot Cerkljanka. Pred sto leti je tolminski zgodovinar orisal v svoji knjigi, da se vendar nadaljuje delo na cesti Most na Soči – Cerkno, ki bo to prebivalstvo končno povezala z Goriško; pa ne samo to, tudi Primorska bo potem povezana s Kranjsko in tako naprej. Sprašujem se, kaj bo s Cerknim, če bi se recimo to uresničilo. Ob tej varianti Cerkno, ki se je zadnjih 20 let lepo razvijalo (industrijsko in turistično), postane izolirana in vlažna luknja. Na vse strani bi lahko komunicirali samo čez grič, na Goriško in Kranjsko in celo v občinski center Idrijo. Kdo bo pa v Cerknem še ostal? Ne bom ponavljala to, kar so že drugi rekli. Lepote narave, bolečina ljudi. Kaj pa zgodovinska in etnološka dediščina? Ta ne ohranja le Cerkno, ampak tudi tole idrijsko dolino in vse te grape. Jaz mislim, da naša generacija nima nikakršne pravice v to poseči. Tu se strpno diskutirati ne da, niti o načrtih, kaj šele o izvedbi. Hvala lepa.

J. Kraigher: Dovolite, da vas pozdravim v imenu Društva za varstvo okolja Slovenije! Pozdravljam predvsem vas Idrijčane, mlade in stare, ker ste se v takem številu zbrali, da boste odločali o vašem življenjskem prostoru. Pri tem imate vso našo podporo in soglasje. Vrnili bi se na stvari, ki smo jih danes že slišali. Tovariš elektroenergetik je navedel, koliko manj električne energije porabimo na prebivalca v primerjavi z ostalimi evropskimi deželami. Te podatke smo na vseh dosedanjih javnih razpravah že velikokrat slišali. Vendar se pri tem pozablja poudariti, koliko energije rabimo pri nas na enoto družbenega proizvoda – tri in pol do petkrat več kot v razvitih deželah. To se pravi, da rabimo veliko več energije, kot pa bi jo smeli porabiti v primerjavi z ostalim naprednim svetom. Razen tega je tovariš povedal še nekaj, s čimer se ne strinjam. Mislim, da mi bo tudi tovariš dr. Novak to potrdil. Namreč, čeprav ne bomo dvigali naše proizvodnje, moramo računati s tem, da bomo porabili štirikrat več energije na leto. To sploh ni res. Moramo povedati, da je socialistična zveza uspela sklicati problemsko konferenco, na kateri bomo o teh

stvarih razpravljali in razčiščevali. Ob tej priliki bomo lahko tudi povedali svoje mišljenje in mislim, da se nas bo to pot, mogoče prvič, tudi poslušalo. Gre za to, da je Zveza društva za varstvo okolja že na osnovi tistih materialov, ki so jih objavili pri RK SZDL in v katerih je navedeno enajst vprašanj in tri variante, in to trda, poltrda in mehka. Trda varianta je tista, kjer se predvideva rast proizvodnje in istočasno tudi rast energije. To verjetno po nekem trendu, ki je predviden in ki predvideva tri in pol odstotka porasta energije na leto.

Poltrda varianta predvideva manjšo rast proizvodnje in manjšo rast energije, medtem ko mehka varianta predvideva, da se rast energije popolnoma ustavi, s tem da se vključi varčevanje na vseh nivojih, od prenosa energije, do varčevanja pri industrijski proizvodnji itn. Seveda se moramo zavedati, da mehka varianta, ki jo bo Zveza društev za varstvo okolja zahtevala na tej problemski konferenci, in mislim, da bo tudi sprejeta, predstavlja zelo hud zaokret ali zasuk v našem celotnem življenju. Ker bo rast proizvodnje šla počasneje in se bo verjetno za nekaj časa tudi zaustavila, se mora zahtevati predvsem varčevanje v industriji. To pa pomeni prestrukturiranje industrije. Menimo, da potrošniki porabijo tretjino energije, medtem ko gre ostalo na račun drugih porabnikov energije in mislim, da je prav tam treba to porabo zaustaviti. To pa pomeni, da bodo morali vsi večji porabniki svojo proizvodnjo nekje ustaviti. Torej da ta rast ne bo taka, kot je plansko predvidena. Vemo pa, da je življenje vendarle najvažnejše in da je človek naše največje bogastvo. Če to toliko časa proklamiramo, potem se dajmo tega enkrat tudi držati. Gre za to, da bi podprli predvsem te naše težnje, da se denar, kot je povedala tovarišica, ki se je porabil tukaj recimo za 39 študij, v bodoče porablja za prestrukturiranje industrije. Da se tako silne vsote ne bodo več rabile za te razne raziskave, ki tečejo, ki so morada tudi nepotrebne. Samo primer: Pred leti je Raziskovalna skupnost financirala 42 raziskav o vodah v Sloveniji. Potem smo slišali od meritornih strokovnjakov, da so te raziskovalne naloge končale v predalih. Mislim, da bi denar, ki se takole porablja, lahko veliko bolj koristno porabili in to za stvari, ki so resnično življenjsko važne. Še pripomba na trditev, koliko strok sodeluje pri tem in da odločajo stroke. Povedati moramo, da stroke ne odločajo. Stroke so samo servis našega življenja, našega razvoja, naših planov, odločamo pa mi, ljudje, ki živimo na tem prostoru in lahko povemo, kaj zahtevamo, zato, da bomo lahko v tem prostoru naše življenje nadaljevali. In še tole. Vse, kar smo danes tukaj slišali, vzbuja v meni presenečenje. Kako ste v vseh svojih željah in sami želji, da tukaj ostanete, da resnično živite na tej zemlji in jo razvijate naprej, vsi enotni. In jaz vam zato čestitam in vam želim le tako naprej.

Jan: Lep pozdrav vsem v imenu vseh Trebušanov. Ne zamerite mi, če bom povedal kar po domače. Lep pozdrav tudi vsem tistim, za katere mislim, da so tudi danes navzoči, ki drže Damokljev meč nad Trebušo in to dolino. Posebej bi se rad zahvalil Idrijčanom, ki so poskrbeli in se potrudili, da je

tožba ujetega ptiča iz Trebuše dobila enkrat bel dan. Pogledajte, ko sem prišel od vojakov, so v Dol. Trebuši začeli delati prve raziskave. Sedaj imam že vnuke tako velike. Povem vam, da smo siti že čisto vsega. Dobrih deset let smo čakali, ko so se drugi kraji razvijali, ko so drugi bogateli, si ustvarjali boljši življenjski standard. Mi pa smo čakali. Čakali, kaj bo. Pred desetimi leti smo rekli, da bo tega dovolj, mislili smo, da so to pravljice itn., potem pa smo se lotili dela. Vsaj delno smo uspeli. Zdaj je Trebuša vseeno malo drugačna, kot je bila. Imamo razne objekte, tudi en obrat itn. Tudi v lanskem letu so se zgradile stanovanjske hiše mladih družin, čeprav se še kar naprej govori, da se bo hidroelektrarna gradila. Tudi sedaj so še mlade družine, ki čakajo na odločitev, kaj bo, ker bi radi gradili v Trebuši svoje domačije, svoja stanovanja, pa se ne upajo. Na Slapu pa je zraslo celo naselje mladih Trebušanov, ki so računali, da tam ne bo zalilo. V Trebuši smo trdno sklenili, da iz Trebuše ne gremo. Ne gremo! Ni treba nobenih raziskav, ker če bo še kdo prišel od kod, bo bolj gorka. Nismo taki, kot bi si kdo mislil, da ne razumemo razvoja. Vemo, da je to potrebno. Tu je tov. Gruden iz Trebuše, ki se je lotil delati lastno elektrarno, v tem času, ko je posebno nape-to. On bi lahko povedal, kaj vse se da v Trebuši narediti, tudi na Idrijci. Mi temu nismo nasprotni. Naj se prostor izkoristi do kraja, ampak ne na tak način, da bi ljudi to prizadelo.

Nekaterim, ki so prej govorili, bi se rad zahvalil, posebno tistemu kiparju. Nek poseben mož iz Ljubljane, energetik, je izjavil – mi bomo počasi načrtovali, mladi se bodo izselili, stari bodo pa pomrli, pa bo. Veste, vseskozi smo se spraševali, kje pa so sedaj tisti možje, ki so med NOB bili pri nas, da ne vidijo in ne slišijo, kaj delajo z nami. Ne gremo iz Trebuše! Hvala lepa.

V tem trenutku je z besedo in sliko prikazal in komentiral bogato zbirko lastnih diapozitivov o lepotah sveta ob Idrijci akademski slikar Rafael Terpin.

Nadaljevanje razprave

P. Novak: Spoštovani! Mislim, da je po teh slikah še težje diskutirati kot pred njimi. Nisem prvič na takem zboru v zadnjih mesecih v Sloveniji. Ne bom govoril o tem, ali graditi Trebušo ali ne. O tem boste vi odločali po pametnem preudarku, tako kot je rekla tov. predsednica, kot je rekel tov. Kordiš, kot je rekel član iz Trebuše, tako kot mislite, da je najbolj prav.

Vsa Slovenija se danes odloča o teh razpravah, ki smo jih pravzaprav sprožili in prvotno sploh niso imele takega obsega niti namena, kot se je pokazalo sedaj, da je treba odločati tako, kot menijo ljudje in da je treba življenje ravnati po ljudeh in ne obratno. K temu se nagibajo povsod. Ko sem bil v Trbovljah in Hrastniku, so ljudje obupano, pa ne samo navadni občani, ki nikoli ne pridejo na zbor delavcev ali zbor občanov, ampak ljudje, ki vodijo posamezne občine, rekli: Naši otroci nimajo več perspektiv, če bomo nadaljevali s kopa-

njem premoga, s takim ravnanjem kot sedaj. V Šaleški dolini, od koder sem se vrnil, iz največje mrtvašnice v Sloveniji, s 500 ha mrtvega gozda, ki ga je povzročila termoelektrarna Šoštanj, se ljudje z grozo sprašujejo, kaj bo leta 2000 in še čez, ko bo nastalo 1500 ha novih usedlin zaradi kopanja novega premoga in zaradi proizvodnje električne energije. Gozdarji bijejo plat zvona. Ko smo se pogovarjali z železarji in proizvajalci aluminija, so trdno zagotovili, da so oni pripravljeni v najkrajšem času preiti na najbolj sodobno tehnologijo in se poravnati s svetovnimi normativi pri porabi elektrike in da so pripravljeni neomajno z vsemi svojimi delavci, ki stojijo za njimi, nadaljevati s proizvodnjo železa, jekla in aluminija. V Rušah so nam rekli: Mi znamo delati karbid in ga bomo delali še naprej, to je naš cilj, torej nam ne omejujte naših perspektiv, naših interesov, da zamenjamo staro z novim. V Novem mestu je bilo podobno, tudi v Črnomlju in povsod. Ko človek vse to posluša, vidi, kako vsak kraj krčevito bojuje boj za svoj obstanek in svoj nadaljnji razvoj. Le v Prekmurju smo srečali nekaj drugačnih pristopov. Tam so ljudje rekli: Mi imamo velike težave, vemo, da bo Mura morala dati nekaj svoje energije tudi za elektriko. Toda uredili bomo tako, kot mi menimo, da je prav. Zato zahtevamo določene rešitve, toda pri oblikovanju želimo tudi mi sodelovati.

Predložili so svoj program, svoje želje in predlagali, če so to lahko tudi želje ostalih Slovencev, potem bomo lahko sodelovali in to skupaj naredili. Ko razpravljamo, kaj ne in kaj da, bi morali v teh naših načrtih tudi jasno povedati, tako kot je rekel kolega iz Tolmina. Ko ste vi pripravljali svoje načrte, ste jih pripravljali za bodočnost, tako kot vi mislite, da je najbolj prav. Če se danes še ne uresničujejo, se bodo jutri. Mislim, da je vsa Slovenija več ali manj odločena, da je treba sedanji način razvoja spremeniti. Ali imamo za to znanje, voljo in denar, je drugo vprašanje. Toda prepričan sem, da še nikoli ni bilo toliko energije tistih, ki odločajo, da jo usmerijo v novo smer tako, da bomo vsi lepše živeli. Nekoč je nekdo pripovedoval, kako lepa je njegova domovina, in ko je potem prišel v Slovenijo in jo videl, je rekel: Vi imate vse, kar se na svetu sploh lahko vidi. In to je res. Toda ta Slovenija je bolna, zelo bolna. Ne vem, če jo imamo možnost v naslednjih desetih letih pozdraviti. Ko sem včeraj videl gozdove, me je bilo kar strah. Težko je govoriti o tem. Poskušajmo z našo konferenco stvari spremeniti.

T. Lazar: Idrijski mladinci, zbrani v ekološki skupini pri OK ZSMS Idrija, smo poslali razglas naslednjim forumom:

RK ZSMS Ljubljana, Predsedstvo SRS, Republiški konferenci SZDL, CK ZKS, Republiškemu svetu Zveze sindikatov Slovenije, Republiškemu komiteju za energetiko ter Komiteju za varstvo okolja in urejanje prostora ter vsem sredstvom javnega obveščanja:

Razglasamo!

Zgroženi smo nad načrti slovenskih energetikov in tehnokratov, ki nameravajo potopiti enega najlepših koščkov slovenske zemlje in pregnati ljudi, ki na njej stoletja živijo in jo obdelujejo.

Trdimo, da sta Elektrojeklarna na Jesenicah ter tovarna glinice in aluminija v Kidričevem energetsko zgrešeni investiciji in kot taki neposredna krivca za vse večjo energetsko dirko, ki potaplja slovenske doline, in kot vse kaže, je Trebuša prva na tem črnem spisku.

Mladi najodločneje protestiramo proti vsiljenemu industrijskemu razvoju, ki sloni na energetsko požrešni industriji, ne pa na racionalnem in s pametjo podprtem razvoju. Tu pa je tudi ključ do razumevanja dejstva, da Slovenija postaja tehnološko smetišče Evrope. Hočemo sami odločati o podobi sveta, v katerem bomo živeli jutri. V nobenem primeru nečemo biti sokrivci uničevanja okolja, ki ga bodo današnjim načrtovalcem zgrešenih investicij očitali bodoči rodovi.

Pozivamo vso trezno slovensko javnost: pridružite se nam v boju za energetsko varčno industrijo, za izkoriščanje naših znanstvenih potencialov, za ohranitev našega okolja takšnega, da bo tudi jutri tu še življenje! Podprimo našo zahtevo, da se izvede referendum v vseh primerih, kjer bi posegi v okolje povzročili nepopravljivo škodo.

Mladi, zbrani ob ekološki stojnici v Idriji 15. aprila 1987. Predlagam, da ta razglas vključite tudi v zaključke te okrogle mize, s katerimi naj se seznani širša slovenska javnost. Hvala.

R. Podobnik: Ko je bila razprava o elektrarnah na Soči najbolj živa, smo brali strokovni članek, da v spodnjem delu Soče in na Idriji ni nobenih stvari, ki bi jih bilo škoda. Sedaj ko elektrarna v Solkanu, torej v spodnjem delu Soče, stoji, ugotavljam, da se prebivalci mesta Nova Gorica vsak dan bolj bojimo, kakšno vodo pijemo in kakšno bomo še pili, ker se naš izvir Mrzlek meša s to vodo. Kot navdušen fotograf amater sem 15 let v tej vodi pral svoje slike in so bile zmeraj čiste, zadnje leto pa opažam, da se jih prav težko izpere in so po sušenju blatne. Kaj pa, če še vse to pijemo, si ne znam predstavljati.

Mnogo predhodnikov je že izrazilo dvom o tej ekspertizi in ta dvom izražam tudi jaz, ker vidimo, da se tako važne stvari kot je preskrba z vodo večjega dela občine Nova Gorica (to vodo izvažamo tudi v Italijo), ne upoštevajo. Druga stvar, o kateri bi vam danes rad govoril: Čeprav mi je Idrija zelo ljuba, lahko rečem, da mi je enako ljuba ali pa še bolj Trebuša.

Mislim, da ni nikjer tako zelenih voda, kot so prav v Trebušici. V Sloveniji ni nikjer grape s toliko slapovi, kakor je Gačnik. Stari Vojskarji so celo rekli, da je Gačnik druga najhujša grapa v Avstro-Ogrski in mislim, da bi težko našli tako lepo dolino, kjer se čuti klic Vojskega, kjer se sluti Idrija, s tako lepo kuliso Trnovskega gozda, s tako enkratnim Poldanovcem, ki kraljuje nad njo, kakor je ravno ta naša Trebuša. Da ne boste mislili, da sem sanjač, ampak mislim, da je v tej trebuški po-

krajini marsikaj združenega, da je tu poosebljena naša samobitnost slovenske pokrajine, da smo tako nekakšno poosebljenje slovenskega duha. To je zato, ker se naša duša odraža v pokrajini oziroma pokrajina v naši duši. Vse skupaj, celo dvorano vabim za prvomajske praznike, (da ne boste rekli, da sem romantik, kar je sicer zadnje čase spet moderno), da si privoščite en peš izlet po tisti poti, ki nam jo je Rafko predstavil – peš po stari poti iz Dolenje Trebuše v Gorenjo Trebušo, in videli boste, da ta vizualna podoba presega moje govorniške sposobnosti. Hvala lepa.

Predstavniki Trebuše (n. n.): Dober večer vsem skupaj. Jaz se vam bom kar sam predstavil. Sem bodoči potencialni izseljenec iz Trebuše. Nimam več kaj dosti povedati. Mislim, da so moji predgovorniki kar v redu držali besedo in povedali skoraj vse. Naj vam za to okroglo mizo spregovorim še o kulturi. Trebušani smo, kot je znano, zelo zagnani kulturniki. Sklepam, da je to zaradi dveh faktorjev. Prvič zaradi zelo dolge kulturne tradicije v kraju in drugič, ker v zadnjih petintridesetih letih le na tak način krajani ubežijo iz krute resničnosti, grožnje gradnje hidroelektrarne. Moji predhodniki so govorili, koliko let se kraj ni razvijal in kdaj se je začel razvijati, zato ne bom ponavljal njihovih besed. Tudi ekologi so povedali svoje mnenje. Moram pa povedati nekaj, kar me je zelo prizadelo med govorom tovariša elektroenergetika. Pravi, strokovne raziskave niso še končane, moramo še počakati. Čakamo že 35 let, ali bomo morali še trideset? Drugič – razvite države porabijo dva do trikrat več energije kot mi, da pa ne govorimo, koliko jo porabijo na enoto družbenega proizvoda. Ali tudi te razvite države tako neusmiljeno uničujejo svoje okolje? Tretjič – pravi, da bomo z zaježitvijo izboljšali stanje nivoja reke za namakanje. Sprašujem se, kaj boste namakali? Zgornji del doline boste potopili, iz spodnjega dela pa se bodo prebivalci iz strahu pred poplavo, izselili. Ali boste mogoče sami začeli obdelovati zemljo in se s tem reševali iz svoje težke zagate? Na koncu tudi pravi – sprejeli bomo odločitev in pri tem upoštevali tudi čustva. Z našimi čustvi, čustvi krajanov Trebuše se igrate že 35 let in mislim, da je sedaj že skrajni čas, da s tem končamo. Hvala lepa.

Gruden: Ne zamerite mi, ker se oslanjam na svoj primer. S tem bom skušal pokazati, da nas zares mučijo, čeprav se v zgodovino ne bi spuščal. Samo za leto ali dve nazaj. Videli boste, da najtežje muke preživljamo prav sedaj. Imam dve stvari pravzaprav. Gradnjo malih hidroelektrarn v sami Trebuši in gradnjo malih hidroelektrarn v občini. Prva zadeva – gradnja malih hidroelektrarn v Trebuši! Mi smo s tem šele začeli in smo pripravljeni dajati energijo v omrežje. Mi smo za male HE, vendar ne pod takimi pogoji, kot so bili dani za prvo tako malo HE, ki sem jo začel graditi v lastni režiji. Problem je v tem, da sem dokumentacijo sicer pridobil, vendar pod pogojem elektroenergetske skupnosti oziroma Soških elektarn, da moramo v primeru, če se bo HE gradila, to na lastne stroške odstraniti. Sprašujem se, kdo bi se s takim tveganjem (objekt je vreden par milijard) sploh odločil za tak poseg. Na

Hotenki se pripravljata še dve taki elektrarni. Sprašujem tovariše energetike, mogoče tovariša Korenča, ali bodo ti mogoče dobili enako izjavo? In kako naj se ti ljudje odločajo za tak poseg? To je ena zadeva. Sedaj pa še v zvezi z gradnjo hidroelektrarn v občini.

Občina Tolmin ima izredno veliko možnosti za gradnjo takih elektrarn. Če bi vse te potencialne vire izkoristili v prid energetiki, se na okolju ne bi poznalo in tudi energije bi bilo dovolj.

M. Keršič: Občinstvu bi rad podal neko samosugestijo, po izkušnjah iz drugih podobnih razprav v Sloveniji. Svetujem vam, da vendarle izkoristite to priliko za nekaj oprijemljivega.

Med skoraj dvajsetimi razpravljalci je bila tudi prof. Ana Štucin iz Cerknega

Preštejte vse tiste glasove navzočih, ki nasprotujejo vsem načrtom, ki se kuhajo in oblikujejo po raznih republiških pisarnah. Izkoristite to priliko! Preštejte tiste, ki so morda za tak način potapljanja dolin po Sloveniji. Sklenite zapisnik, ki ga bodo overovali ljudje, ki jim zaupate, da bo overovljen zapisnik nekaj verodostojnega, resničnega, da ne bo potvarjanj. Skušajte uresničiti še naslednjo fazo vašega razpravljanja. Pojdite na referendum in če je vse prebivalstvo ali pa vsaj večina proti potapljanju, mora republiški forum, naj se imenuje tako ali drugače, naj bo to Izvršni svet, Skupščina, CK partije ali kdorkoli, upoštevati voljo ljudstva. Ne pustite, da bodo šli spet preko vaše volje.

V imenu pripravljalnega odbora je predlog zaključkov prebral dr. Franjo Kordiš:

Prvič – odločno smo proti gradnji tako velikega hidroenergetskega objekta na reki Idrijci, ker bi bil to doslej največji poseg v pokrajino Slovenije in bi korenito spremenil značaj tega dela slovenskega prostora ter življenjskih pogojev ljudi, ki živijo v tej dolini. V Sloveniji prav sedaj razpravljamo in zavestno pripra-

vljamo prestrukturiranje gospodarstva v smeri intenzivnejše proizvodnje in manjše porabe energije, kar bi omogočilo, da se rast koriščenja energije pokriva z višjim izkoristkom naprav in smotnejšo porabo energije in ne kot doslej samo z gradnjo novih elektrarn. Zato smo proti kakršnemukoli poseganju v dolino Idrijce, dokler ne dobimo enotnih konceptov o slovenski gospodarski in energetske razvojni strategiji. Zato naj se takoj zaključi z vsemi nadaljnjimi študijami, ki bi bile v tem primeru nesmotrne in za prebivalce škodljive. Prav tako naj se takoj zaključi odločanje o gradnji te elektrarne. Popolnoma se zavedamo, da so energetske potrebe Slovenije velike in da so poti za pridobivanje energije zaenkrat le v gradnji elektrarn. Prav tako se zavedamo, da je energija hidroelektrarn najbolj kakovostna, vendar moramo za vsako ceno pri gradnji hidroenergetskih objektov upoštevati izrabo prostora in okolja ter jih graditi tako, da je vpliv na okolje najmanjši. Zato naj se pripravijo tudi alternativne rešitve gradenj hidroelektrarn, seveda z manjšim vplivom na okolje. Končno naj se ponovno pretehta obstoječa izraba prostora in naj se med seboj primerja pri vseh odklonjenih vodno-energetskih potencialih z Idrijco vred. Nikakor nismo pripravljeni dovoliti, da bi Idrijca postala v Sloveniji edinstven primer tako surove izrabe njenega okolja. Ob tej priliki tudi sprejemamo razglas idrijskih mladincev, zbranih pri Ekološki skupini pri Občinski konferenci mladine v Idriji, ki je bila na včerajšnji manifestaciji sporočena javnosti. Hvala.

Po prebranih zaključkih se je razvila krajša diskusija, v kateri so sodelovali Fedja Klavora, Samo Bevk, Jurij Bavdaž, Franjo Kordiš, Ivica Kavčič, Jan, Jože Čar, Tomaž Pavšič, Marjan Podobnik in Mavricij Olenik, ki pa ni prinesla bistveno novih elementov k že povedanemu. Vsebinsko zaključne diskusije je najbolje zaokrožil Mavricij Olenik iz Republiške konference ZSM Slovenije:

Imam izkušnje, kako se dela v republiki, zato bi vam nekaj predlagal. Predlog, ki ga je vaša predsednica občinske skupščine dala, se mi zdi sijajen. Nikar se sklicevati na neko republiško strategijo, ki se bo šele izoblikovala. Republiško strategijo vi tukaj oblikujete. Če vi sklenete »ne«, za velike ali kakršnekoli akumulacijske elektrarne v Trebuši, to pomeni, da energetske sistem ne more računati na to, da bi končno, torej vršno energijo pokrival iz vaše vode. Pomeni, da bo energetika rekla industriji ne in vi takšne oblike končne moči ne boste nikoli dobili. Prilagodite se, kakor veste in znate. Zato tudi vi oblikujete strategijo in ne v republiki. Zato lahko danes sprejmete samo en konsistenten sklep, ne da bi vam hotel sugerirati, to je, da ste proti akumulaciji v Trebuši. Slike, ki sem jih videl, so jasne, takega naravnega bogastva ne morete potopiti, za moje otroke ne. Kvečjemu majhne pretočne elektrarne, ki jih že itak gradite. Znete jih graditi sami, brez kakšne večje pomoči iz republike. Samo toliko.

IVAN SELJAK – ČOPIČ

Tihožitje, 1988

MILAN BOŽIČ

DOLINA ZGORNJE IDRIJCE — KRAJINSKI PARK

(PREDSTAVITEV PROJEKTA, IZDELANEGA LETA 1972)

S svojim člankom želim predstaviti bralcem strokovno delo, ki je bilo izdelano z namenom, da se zaščiti dolina Zgornje Idrijce, njene značilnosti in naravna bogastva, da se izvede kontrola nad gospodarjenjem v prostoru, skratka da se dolina zaščiti kot krajinski park. Da bomo predstavitev dela lažje razumeli, se moramo vrniti v 70. leta, v čas, ko se je že slutilo, da bodo posegi v okolje v prihajajočem času vedno večji. Spomniti se moramo, da je že bilo zgrajeno kopališče »Pri Lajštu«, da so se že začele pojavljati zahteve po gradnji počitniških hišic, končevala se je elektrifikacija celotnega področja. Skupščina občine Idrija je leta 1972 naročila pri »Ateljeju za projektiranje« iz Idrije projekt celotne obdelave in zaščite omenjenega področja.

Nastalo je obsežno strokovno delo, v katerem so sodelovali skoraj vsi idrijski poznavalci tega prostora. Žal pa naročnik v naslednjih letih ni uspel uzakoniti projekta, katerega sprejetje in dosledno izvajanje bi nam prihranilo veliko nevšečnosti.

Zdi se mi potrebno, da bralce seznanim z vsebino projekta, ki je hotel zaščititi takrat še dokaj nedotaknjen predel naše bogate naravne dediščine.

Meja krajinskega parka

Opisal bom le glavne točke, da si bo bralec lahko predstavljal obseg krajinskega parka. Meja se prične pri »Kamšti« v Meji in poteka ob desnem bregu Idrijce do sotočja reke Idrijce s pritokom Zalo in se dvigne do vrha »Ključ«. Od vrha »Ključ« se nadaljuje po grebenu med hribovitim pobočjem nad Idrijco

in planotastim kraško vrtačastim svetom, obide domačijo Majnik in poteka ob robu Zadloške planote, Tisovca, Zajčjega vrha (969 m) do Špičastega vrha (1103 m) in mimo Poslušanja (1333 m) do Sončnega roba (1278 m). Od tu se spusti preko Hudega polja do Srednjega vrha (1126 m) v Mrzlo rupo, gre naprej ob gozdni cesti do križišča v Trebušo do Pustote, tu je tudi razvodnica med Idrijco in Trebušo – pod Pustoto je izvir Idrijce.

Meja se usmeri proti Vojskem, zajame osrednjo vas do roba planote z dolino Kanomljice in se preko domačije »Škratovec« nadaljuje proti jugovzhodu do domačije Koder in domačije Gnezda do križišča v Kočevšu. Tu se spusti po grebenu Slanic do Hleviških planin in se sklene preko Pšenka in Rak pri »Kamšti«.

Bralca bom seznanil le s skopim opisom posameznih področij, ki jih sicer nadrobno obravnava omenjeno delo.

Geološke razmere

Območje spada med geološko zelo zapleteno zgrajeno ozemlje, tako v stratigrafskem kakor tudi litološkem pogledu. Na površinsko sorazmerno majhnem ozemlju parka so razvite permokarbonske in permske kamenine, vsi triasni členi, kredni apnenci ter eocenske plasti.

Izredno zapletena krovna zgradba, ki je značilna za idrijsko ozemlje, je ugotovljena tudi na področju krajinskega parka. Krovna zgradba je končen stadij deformacije velike poleglegube in je preverjena z rudarskimi deli in številnimi globokimi vrtnami. Idrijsko področje s krajinskim parkom je postalo klasično območje za preučevanje krovne zgradbe pri nas. Krajinski park je geološko in geomorfološko natančno obdelan, saj so sodelovali pri nalogi znani idrijski geologi.

Kraške posebnosti

Ozemlje v parku iz krasoslovne plati ni enotno. Obstaja »globoki kras«, ki je del notranjskega krasa. Od objektov, ki spadajo v ta obseg, velja omeniti vodni jamski sistem pri Kobili, Divje jezero in izvir pri Podroteji. Jame so naslednje: Jama pri Vojkovi plošči, Kevderc, Ravbarska jama, Razpoka nad

Kobilo, Jama nad Kobilo, Jama pri Kobili, Jama za Greben-
cem, Brezno za Greben-
cem, Jama nad jezom pri Kobili,
Brezno nad Strugom. Značilnosti globokega krasa lahko
združimo v tri točke:

- a) specifični vodni režim – pretakanje vode globoko pod po-
vršino,
- b) razvita je tipična kraška morfologija,
- c) razvite so vse možne kombinacije podzemskih prostorov.

V ostalem delu parka je razvit tako imenovani »osamljeni
kras«. Kraški pojavi so tu redko posejani, njegove karakteri-
stike so:

Belške klavže

- a) teren ima normalno hidrografska mrežo z malenkostnim
plitvim pretakanjem,
- b) ima normalno morfologijo terena,
- c) kraški objekti so redko posejani.

Jame, ki so v tem delu krasa, so: Jama Divji možje (neaktiven
bruhalnik v Belški dolini), Jama nad studenčkom na Rakah in
Jama v Blažkovih robah v Čekovniku.

Gozdne in kmetijske površine

V celem področju v glavnem dominira gozd, ki je tu in tam
prekinjen z enklavami, ki jih je v preteklosti naselil človek in s
trdim delom izluščil gozdu. To daje pokrajini svojevrsten zna-
čaj, ki pa ga z odseljevanjem ljudi že izgublja na račun po-
gozdovanja in divjega zaraščanja. Površina je v glavnem po-
raščena z gozdom, ki je navidezno enoličen, vendar z natan-
čnejšim opazovanjem vidimo zapleteno fitološko tvorbo.

V nadaljevanju bom naštel le nekatere najpomembnejše goz-
dne vegetacije:

- a) gozd bukve in jelke v zabukovljeni obliki
- b) gozd bukve in jelke na svežih izravnanih tleh
- c) gozd bukve in jelke s primesjo gorskega javorja na svežih
skeletnih tleh
- d) gozd plemenitih listavcev na svežih humoznih rjavih tleh
- e) gozd bukve in gorskega javorja na višinskih legah
1000–1100 m
- f) gozd bukve in jelke na kislih rjavih tleh
- g) gozd bukve na kislih rjavih tleh
- h) gozd bukve in jelke s primesjo malega jesena, črnega ga-
bra, mokovca
- i) gozd bukve s primesjo termofilnih listavcev in plemenitih li-
stavcev
- j) gozd bukve s primesjo termofilnih listavcev na plitvih suhih
tleh
- k) gozd bukve in jelke na plitvi skeletni redzini
- l) gozd bukve in jelke s smreko
- m) subalpski gozd smreke na dnu globokih vrtač Tisovca in
Poslušanja

Vodni viri

Vodni viri, ki sestavljajo Idrijco in Belco, predstavljajo bogat
naravni vir. Naštejmo le naznačilnejše:

izviri Idrijce, Divji potok, izviri Bedrove grape, izviri pri Tratni-
ku, skupina izvirov pri šoli v Čekovniku, izviri Podreteja, izvir
Belce in izvir pri Putrihovah klavžah.

V projektu so obdelani tudi elektro omrežje in cestne poveza-
ve.

Zavarovanja

Na osnovi inventarizacije prostora je bil v skladu z Zakonom
o varstvu narave 26. 2. 1970 narejen predlog zavarovanja in
razmestitev zavarovanja v naslednje kategorije:

Krajinski park:

Dolina Zgornje Idrijce

1. Celotno območje – II. stopnja C režim
2. Dolina Idrijce – II. stopnja B režim
3. Struga – II. stopnja A režim

Božič M.

Putrihove klavže

Naravni rezervati:

1. Divje jezero – I. stopnja A režim (zavarovano Uradni list SRS št. 34/67)
2. Suha Idrijca – II. stopnja A režim

Naravni spomeniki:

1. Babji zob – III. stopnja A režim

Stopnje in varstveni režim pomenijo:

- I. Državna ali mednarodna vrednost
- II. Nacionalna (republiška) vrednost
- III. Lokalna (občinska ali medobčinska) vrednost

A) režim

Objekt, površino ali del površine obdržati v nedotaknjenem stanju, prepovedani vsi posegi, razen znanstvenih raziskovanj.

B) režim

Objekt, površino ali del površine ohraniti v današnjem stanju izkoriščanja, načelno prepovedane nove gradnje, dovoljeni posegi, ki niso v nasprotju z namenom zavarovanja (soglasje službe za varstvo narave).

C) režim

Z zavarovanim vrednotenjem območja ali objekta je treba ugotoviti, kateri posegi in kakšen način izkoriščanja ustreza namenu zavarovanja, vsa morebitna odstopanja in vse gradnje opraviti s sodelovanjem službe za varstvo narave.

Urbanistični program občine Idrije iz leta 1969 je zavaroval naslednje objekte v krajinskem parku:

Idrijsko Kamšt, Klavže (Idrijske, Belške in Putrihove) in župno cerkev sv. Jožefa na Vojskem.

Naloga se je študijsko delila na tri dele:

V prvem delu je določen obseg bodočega krajinskega parka in celotna inventarizacija prostora, v drugem delu režim in zavarovanje krajinskega parka ter zavarovanje naravnih značilnosti in spomenikov. V tretjem delu naloge smo temeljito obdelali namensko izbiro površin za turistično rekreacijske namene.

Ugotovili smo, da je omenjeno področje mogoče razviti predvsem za letni rekreacijski turizem, izletniški in deloma zimski turizem.

Tipična ljudska arhitektura

Funkcionalno bi delili dolino na dva dela. Zgornji del doline med Lajštom in spodnjo dolino Belce naj bi se ohranil za obstoječi namen in ohranil videz pokrajine, v katero naj ne bi posegali z gradnjami. Ohranili bi obstoječe zaselke in jim omogočili razvoj z dodatno dejavnostjo (kmečki turizem ipd.). V območju med Lajštom in Fežnarjem pa bi se lahko celotne razpoložljive površine postopoma preuredile v rekreacijske in kopalne ter počitniška naselja. Območje pri Fežnarju je namenjeno gostinstvu, z manjšim montažnim jezom bi lahko uredili še eno kopališče, ki je sedaj pri Lajštu.

Ob bregu je 3,3 ha travniške površine, ki bi bila lahko namenjena sončenju, igriščem in množičnemu združevanju ljudi v obliki piknikov ipd. Na območju nad Guzeljem bi bilo mogoče razviti kmečki turizem in graditi počitniške hišice.

Območje pri Blajču je namenjeno predvsem taborjenju, kopanju manjših skupin, drevesnica in gozdna skladišča ostanejo. Na nasprotni strani je naselje počitniških hišic (2 ha). Območje Lajšta ostane funkcionalno enako, le da bi bolj razširili in obdelali kopalne in rekreacijske površine. Vključili bi južno pobočje nad »Lajštom«, ki s svojo izredno lego nudi možnost za dodatno gibanje obiskovalcev in uživanje gozdnih lepot.

Kovačija »Pri Klavžarju« – freske

Predlagali smo, da bi društva, ki delajo na tem področju, sprejela sklepe o ohranjanju narave glede na njihove dejavnosti, predvsem ribogojništvo in lovstvo.

Na koncu elaborata je predstavljen pravilnik, ki naj bi obvezoval vse uporabnike prostora, da ga varujejo, kot zahtevajo kategorije – režimi zavarovanja.

Pri predvidenih posegih v zazidalne površine se mora, kot že povedano, ohranjevati obstoječa kultura arhitekture, pri gradnji počitniških hišic pa paziti, da se bodo vključevale v prostor s čim manjšimi posegi. Gradnje so lahko pritlične z izkoriščenim podstrešjem, grajene v lesu ali zidane z belim ometom in čimbolj naravno barvo lesa; nakloni streh od 40 do 50°, žive meje.

Komunalne naprave, cestne komunikacije, urejanje parkov ali zelenic je potrebno urejati po potrjenih, strokovno obdelanih in sprejetih projektih. Lokacije se lahko izdajajo le z lokacijskimi dokumentacijami in fotomontažnimi študijami itd.

Ko po 16 letih prebiram vsebino projekta, ugotavljam, da je projekt glede na današnje strokovno znanje kljub vsemu pomankljiv. Manjka poglavje NOB ter zaščita spomenikov in objektov. Potrebno bi bilo obdelati zgodovinski razvoj, arhitekturno dediščino in etnografijo. Poglobiti bi se morali v način gospodarjenja, s tem mislim predvsem energije. Ovrednotiti bi morali floro in favno in jo pravilno predstaviti. Verjetno je potrebno preveriti in ponovno določiti mejo območja in režime zavarovanja. Pred nami je torej dopolnitev projekta in nato borba za sprejem njegovih ugotovitev in zahtev.

Dolina Zgornje Idrije je za nas tako dragocena, da ji moramo posvetiti vse znanje in skrb, če jo hočemo našim zanamcem ohraniti vsaj približno tako, kot smo jo doživljali mi in jo kljub ranam še vedno doživljamo. K članku prilagam štiri skice objektov v takratni izvirni obliki, ki so v tem času doživeli korénite spremembe. Na žalost so bile le Putrihove klavže pravilno obnovljene.

IDRIJCA V KRAMARŠCI

Ne bom se bodel od kod ime Kramaršca. Še to mi ni jasno, ali gre za ime enega od gornjih levih rečnih pritokov – ali vendarle – kot sem slišal – poimenuje najbolj divje sijajni predel celotne Idrijce, nekako od Usadov pod Tratnikom do silne soteske nad brvjo Pasarelo, približno dva kilometra grape. Meni je Kramaršca to zadnje.

Marsikomu, ki je na svojih poteh sposoben stopiti korak s steze, je ta nenavadno privlačen del reke znan. Pod Tratnikom (ena najbolj zahodnih kmetij v razpotegnjenem Čekovniku) je treba zapustiti v klancih običajno razkopano cesto Lajšt – Klavže (po novem Lajšt-Revenovše ob vojskarski cesti). Viso-

Svetloba in sence v soteski Idrijce pod Rižnikarjem. Foto: Jože Janež

ko razkriti Usadi pod Tratnikovo Frato (na krekovski strani) s svojo barvitostjo že od daleč kličejo. Danes se da stopiti do tja kar po sveži cesti mimo nove, ne preveč skrite hišice zloglasne elektrarne. Človeka zebe pri srcu še predno v rosnem, denimo junijskem jutru prestopi rečico. Po utrti zanesljivo stari stezici se popotnik pretakne skozi vrbje. Se le meni prikaže misel, kako s stroji dotaknjena, tako rekoč onečejena nekdanja samota sploh ni več tisto, kar je prej bila? Za vselej je izgubila neprecenljivo dragoceni pečat enkratne čiste krajine. Tega očitno mnogi niso sposobni razumeti. Vsaka enkratnost se lahko le enkrat znajde in izgubi v vsakdanjosti. Tratnikovi Usadi imajo že priokus nenehno kvarljivega.

Za karnijske plasti so Usadi ena najlepših razkritih golic pri nas. Čar videnega ne zadeva le geologe. Nikakor. Razkriti visoko pod natrganim robom kažejo bogato razčlenjen in hkrati enovit pogled na površinsko razpadajočo karnijske peščenjake in konglomerate, na severovzhodu večkrat razčesnane s plastmi gomoljastih sivih apnencev, ki tu in tam pod strmim kotom režejo v strugo. Potočki in izvirki brazdajo Usade na razdalji dvesto metrov in najbrž je prav obilna voda vzrok silnemu pojavu.

Priče smo nenehnemu in naglemu razkrajanju. Kamnine v vseh stanjih razpada nudijo brez konca rjavih, vijoličastih, zelenih barv, začinjnih z rdečimi jaspisi pa še z vsem, kar reka v svojih burnih urah privleče in primelje s sabo. V apnencih je dosti fosilnih, več ali manj nerazločnih ostankov; pred leti pa sem prav tu naletel na sijajne primerke za karnijske plasti vodilne školjke Miophorie kefersteini.

Spomladi 1987 leta se je pod gozdom utrgal precejšen del razmehčanega brega, podričal se je v grapo, butnil čez Idrijco, potem pa se zdi, ga je reka kar v kratkem prejedla. Ostanke plazov so mogočni in občutni še posebej, kadar plezaš čez nje.

Ta predel je svet mladostnih potepanj, tudi sanjarjenj, tod mimo sem pred leti skiciral, tu smo z družino na odprti tišini prebili nekaj poletnih ur in končno – tod smo se lanskega julija skupaj z Darinko Sikošek in Jožetom Čarjem namenili v soteske Kramaršce.

Prve večje skale, prislonjene ob zeleni vodi, pomenijo konec sprehoda. Z leve iskriv potočič izza Kozjega hrbta, z desne visoko pod nebo privezan rob ceste in strme meli pod njim. Trden cordeovski apnenec daje grapi od tu naprej ves drug obraz. Bosi nekajkrat bredemo. Čez pust rob obidemo tolmunček, ki bi hotel že plavanje. Slikoviti del grape približno dvesto metrov od Usadov, je lahko prehodni. Dno je večkrat ranjeno s kladami, zvaljenimi izpod ceste. Nemaren občutek.

Tu je tolmun, še kar ozek, a vsaj 15 m dolg. Oglat in robat. Zelen ko vrag, zadegan pod odljudno mračne stene. Vodo vabi po gladko izjednem žlebu, v treh skokih. Sedem metrov globoko. Vmes je izlizan žonf, v dražljivi skrivnosti napol vjeden v trdno skalo. Kot da nikjer na svetu ni bilo nobenih peščenjakov! Jože očaran študira prelome, vsi trije pa že ponov-

no obuti plezamo-za kozami v desni breg, da, po nakazani stezici in nikakor ne prvi. Še večkrat se v grapi srečamo s skoraj pozabljenimi, tudi vrhovodskimi stezicami. Verjetno so še iz časov plavljenja lesa. Predstavljamo si strašne možakarje, prave kozle, kako so v tej divjini skušali reševati gužlje in pomagati lesu, da ga je sproti odnašalo! Obupno!

Izstop s potke je previden. Skok čez žleb ob nizki vodi ni kaj posebnega. Na izrazito sončnem kraju smo, bela skala že v oči, spodaj dremljeta oba tolmana, zgoraj se za blagim ovinkom izpod Kozjega hrbta spušča senčna, le s svetlimi pramenimi razgibana stena. Desno se bolj umirjeno v poletnem hladu proti cesti odmika gozdna strmina. V vzhodno-zahodni smeri si reka utira svojo pot. Ni pretežko. Previdno, preštudirano skačemo s kamna na kamen. Ni je trdne stvari, a mnoge so spolzke. Vmes je nekaj prijaznih tolmunov. Ob slednjem bi se človek usedel in potegnil malico iz malhe. Manjših prelomov je vse polno in skoraj že začenjam z geologi meditirati, kako silno je mati narava nagnjena k pokanju. Vendar je resna le smer vzhod-zahod. Mi trije se gibljemo proti zahodu, voda pa narobe.

Tako je tja do tesni pod Rižnikarjem. Še prej je potrebno oblesti nekaj krepkih klad, čez ali naokrog, kakor človeku pamet da. Vmes je vrbje, nanošen les, pesem kratkih brzic in slapičev, tišina. Vsak korak je pretehtan, vsak kamen študijska zadeva. Pred Rižnikarjevo ožino je nekaj plehkega sonca, z desne se drobi »zmleta cona« (očitno je blizu prelom), takoj ob njej se v ljubeznivem curku spušča stranski potok. Pred nami je užrta soteska, ozka, gladka, hladna. Dva slapiča se belita v njej. Voda je zalizala ves prostor, le oko si najde prehod. Stopimo na izpostavljeno skalo, najdemo si svojo prižnico in dejal bi, prepleteni z videnim in ne da bi motili drug drugega, nekako pomolimo.

V dnu, do koder nese oko, grapa ostro zavije. Prvi neizbežni vtis, da smo na koncu poti, je v trenutku mimo. Ne! Še je! Z desne prihaja!

Le ven je treba! Jože naju vodi čez pretrte svetle peske. Po konci. Ugriznil bi v škrapet, ne le v koleno. Prekotalimo se do prve ruše, prečkamo v dno potoka izpod Vodonosa, nekaj po njem in nekaj po davni stezi se povzpemo prav na cesto. Znoj se cedi! Na izjemen planinski način smo obšli ozek in očitno trmast greben, ki se z Rižnikarjeve strani zažira v Idrijo. S ceste bi pljunili v reko, se zdi. Po tvegani drasti se cikcak spustimo na gornjo stran neprehodne ožine. Umijemo se, razvežemo nahrtnike. Blazen zanos nas razganja že zato, ker smo za malico izbrali tako primeren kraj. Pod nogami nam namreč med smrkavi steni uhaja hladna Idrijca, sonce liže objedene robove skal, za večji škaf obsežni tolmunčki se sončijo in senčijo in vse polno veselja je naokrog. A je krivec za vse to res le ta pretrda grebenasta in čekovnikarska kamnina, ki je voda do danes ni zmogla?!

Od tu dalje nas spremljata lagoden mir in veličastje visokega gozda. Bregova se dvakrat nekoliko odmakneta. V svojo temno strmino vnašata resnost, sonce je občasen sprehajalec po

obrobju krošenj in senčnih čokov. Spet bredemo, najprej srečno, od tam naprej se bojimo prehlada. Tolmun, ostro zarisane pod tretjim robom, je preglobok. Uporabimo stezico mimo rastišča redke širokolistne lobodike. Z izpostavljenega hrbta je na gornji strani še bolj strmo, a gre. Naenkrat smo ob robu širše doline, naložene z debelim prodom in bogato obraščene z vrbjem. Sproščene lahkotnosti je konec prav ob glavi, čez katero smo pravkar pripihali. Ob gornjem koncu te široke rajde se stiska tolmunček, nič takega, pomemben bolj zato, ker se čezenj odpira pogled v to zaplankano skrito katedralo in na prvo bukovco, ki se v junijskem jutru skoraj sredi teme prva naleze ranega sončka. Živo se spominjam!

Soteska Kramaršce nad Pasarelo je polna izjemno slikovitih motivov.
Foto: Rafael Podobnik

Zdaj je tu levi pritok Kramaršca izpod Baštetovih senožeti, še vedno v vrbju, romantičen kotic v senci, nenadna strma peč na desni in cigumigu brv v slepeči luči tik nad našimi gla-

vami. Brv so napeli pod italijansko okupacijo, zato je med lovci in gozdarji še danes v rabi ime Pasarela (Passerella). Grapo prečka uhojena stezica, spušča se iz neposredne bližine nekdanje gozdarske kočice (v Kramaršci) po enem od ostrih grebenčkov v tem slikovitem amfiteatru, po vse bolj negotovem visečem mostu omogoča sumljiv prehod in se na drugem bregu začne dvigati proti Krekovšu. Takoj za brvjo se v Idrijco toči potok Bedrove grape, po moči enakovreden Idrijci. Le malo dlje prav tako z desne neopazno curlja Črni potok ali Suha Idrijca, medtem ko se sama Idrijca v stari smeri izgublja v strašnih ostenjih tesni gornje Kramaršce.

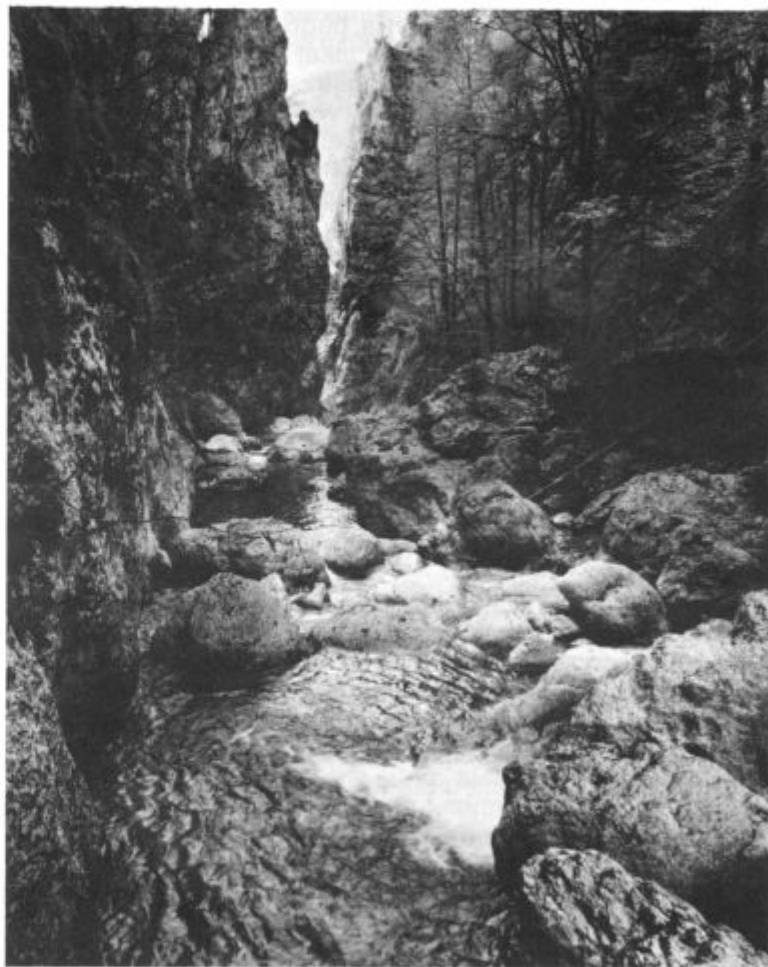
Sončna stran Bedrove grape je hudo mikavna, sicer pa ima ta dolga grapa dva obraza. Spodnji del vodi skozi pisan peščen karnij, mehak je na oko in pod nogo. Zaradi izdatne sečnje v okolici so prehodi ob vodi nerodni. Ogibanju stvarim in skakanju čez vodo je konec, ko se pod korakom začuti trdnejše kamnine. Grapa takoj zaživi v pesmi brzic in skokov. S krekovške strani se od Izvirov dol po izrazitem žlebu hlastno zažene Pšenkarski potok. Pred popotnikom je zdaj kotličasto najživahnejši del grape, že kar manjša tesen, klanec in navpično odsekan stena pa pod njo skromni ostanki partizanske Očkove bolnice. Izjemen kraj, senčen in tudi skrit, slovi še po sledeh (v strugi) mnogo starejšega jeza, silne gozdne naprave, s pomočjo katerega so nekoč pri plavljenju lesa premagovali zapleteno tesen nekoliko nižje. Potok priteka po visokem temnem gozdu. Kamnina je tod pasnat apnenec, ena od megalodontnih školjk, najdena v njih, se imenuje po Idriji. Pod sotočjem z Lešnikovo grapo potok celo ponikne. Pod cesto Krekovše – Mrzla Rupa je izredna kamninska sestava: Tuvalijski apnenci (in skrilavci) namreč lepo prehajajo v zelene in vinsko rdeče tufske skrilavce z vložki peščenjakov in konglomeratov. Prava paša za oko v primerjavi z norijsko-retijskim dolomitom, po katerem pada Bedrov potok s Hudega polja. Iz skromnosti ali kvečjemu igrivosti v spodnjem toku se tukaj grapa prelevi v alpski hudournik, postane divja in nasilna. S svojih razkritih kamnitih bregov in melin očarano razkazuje črne gozdove Kramaršce, Kozjega hrbta, Čekovnika in Osredka. Najžlahtnejše bogastvo teh strmin je v mnogočem alpsko rastlinstvo, denimo idrijski in kranjski jeglič, avrikelj, sleč, slečnik, maslenica, kranjska in turška lilija. S podobnim razkošjem se bahajo še mnogi neprehodni ali komaj prehodni konci sosednjih grap v Tisovcu (ob izjemni Gamsarici nad Črno Drago).

Pred 1970. letom sem se tod potepal v elitni družbi s prof. Marijo Bavdaževom, s tedanjim ravnateljem Idrijskega muzeja Srečkom Logarjem, njegovim sinom Zmagom in z Jožetom Čarjem. Raziskovali smo z namenom, da se ta svet razglaši za krajinski park. V enem dnevu smo obrnili precej Kramaršce, Bedrove grape in Suhe Idrijce, obsijani od mokrih samot smo si takrat privoščili precej korajže.

V spodnji del Suhe Idrijce stopimo tudi to pot. Vstop je nenavaden: kratek ozek ovinek in napol zasut tolmunček pod nizkim resno zarezanim skokom. Nad njim je kratka struga po

ravnem, preseka jo precej bolj vodnat žonf in slapič kakšnih treh metrov. Vse to drobno in brdko je potrebno obiti po levem bregu, delno skozi grmovje in čez ozek hrbitček med Idrijco in Suho Idrijco. Z ozke strmine lahko gledaš na obe strani in tudi navzgor, kamor se v naglih vzdihljajih odmika prepadno rogljat greben, da človeku sapo jemlje. Če imaš čas, se je vredno povzpeti po njem ali tik ob njem, vsaj petdeset metrov nad vodo in od tam, s sončnega razgledišča v polni meri občudovati stičišče štirih grap v Kramaršci.

Črni potok se po vstopnem kolcanju neverjetno umiri. Priteka skozi čist bukov gozd, preko plastovitih apnencev, skreganih z logiko, ki jo ubira voda. Ta raven, zasanjan del grape v nje-

Najožji, težko dostopni del soteske Kramaršce nad Pasarelo.
Foto: Rafael Podobnik

nem spokojnem miru dopolnjuje baročno osvetljen tolmunček pod smrkavo stopnjo. Letos je, nekoliko zasut z belim prodrom v ospredju, zablestel prav takrat, ko smo polni spoštovanja stopali čez plitke lužice.

Na vrhnjo stran trimetrskega slapiča je zoprna pot. Previdno je treba premisliti vsak korak. Nerodnežem ostane namakanje.

Nad slapom (Naj bo!) se krajina postavi na glavo. Naenkrat smo sredi skalnate soteske z visoko odmaknjenimi golimi in rušnatimi vršiči, ob zelenem očesu v tesni in strmi dričasti meji na desni. Prepričan sem, da ljudje, ki pridejo do sem, pa niso ne fotografi ne slikarji, na produ ob vodki vsaj pomalica-jo. Nekaterih trenutkov se ne da krajšati. Zijamo. Vsi trije. Počasi zajemamo in izpuščamo sapo.

Prehod dalje v notranjost skalnate divjine omogoča kozja stezica po polički nad vodo. Svet je vse bolj slikovit. Grapa spreminja smer, se previje na desni pod skoraj previsno steno, se obdaja s prelomi vseh baž in s hudo prepadnimi grapami. Ostanki snežnih plazov ostanejo tukaj tja v junij. Grmovje, rastoče z visoko izpostavljenih rogljev, krade nebo in sonce. Dno je naloženo z velikanskimi več ali manj obglodanimi skalnatimi bloki, mimo katerih ali čeznje se je treba pretakniti. Mogoče je napredovati tudi bos. Strmina je vse hujša, plezanja vse več. Naše poti je konec pod zadnjo solzavo steno, le toliko nagnjeno, da je ne zmoremo, vem pa, da sredi nje tiči popolnoma skrit, špranjast in kar globok tolmun. Če se komu (mlajšemu) uspe potegniti do njega, se sreča iz oči v oči s skrivnostno gladko gladino zelene vode. Mir v njej je že prava groza.

Kajpak je izvir Suhe Idrijce še daleč. Neprehodni del nad nami pozna nekaj bridko urezanih stopnic, ki jim človekov korak ni usojen, višje pa se znajdemo v lagodni, bolj stari kot mladi, visoki meji, kjer podirajo hude zime, požled in gozdarji. (Ceste gradijo le slednji.) Črni potok je tod najbolj črn, vzporedno z Idrijco si tiho, srečno in senčno od vekomaj utira svojo neverjetno pot.

Pojdimo nazaj k Idrijci! Od Pasarele do Skritega slapa v Kramaršci je kratka in pestra pot. Kdor noče visoko bresti, se umakne desno skozi gozd in pod zelenimi stenami, ki se skrivajo v njem. Greben med Idrijcama je oster in se silovito začne. Brez oneganja. Pod skoraj zaprtim ostenjem buči in se ob veliki vodi komaj beli za ovinkom skriti slap. K spoštovanja vrednemu zvoku dodaja svoje še drugi slap, vraščen nad Skritim. V dnu nad temnim turkizom hladno prši, velik trikoten tolmun se proti prednjemu obrobju plitvi in se čez širok dvometrski prag v več sijočih curkih pahljačasto zliva pod noge nam, ki sede na bližnji oblizani skali, ne vemo, kam bi z nerodnostjo, odpočivanjem in vznesenostjo.

Kot marsikje ob Idrijci tudi tu padejo v oči blazine rjastega sleča, šopí slečnika v osojah, avrikelj v sončni steni, redkokje kranjski jeglič. Prepadne stene zijajo v toplih pramenih, pečejo v oči, pod previsi razpotegnjene lomljene sence krojijo in umirjajo ves blišč in vso žlobudravost. Razmišljamo o hidrocentrali, o potrebah, o zlu, o vodi, ki bo utihnila v soteski, o spokojnosti, o oveneli pahljači. Nazadnje (kot običajno) stopiva z Jožetom čez pahljačo čim bližje slapu, če bi se z zadnje,

v vodo privaljene skale, le moglo videti več in dlje. Povsem človeško! Prav ničesar novega ni videti. Le hladno prši v obraz.

Naslednjih dvesto metrov grape, več ali manj ljudem neznanih, vtisnjenih med dva vpadljivejša spusta, se strmo in naglo dviga. Dohod v ta odmaknjen, zmeraj hladen svet je po eni sami ozki drči z levega brega, kasno v maj zatrpani s snegom. Od štirih tolmunov v tem prepadnem predelu sta dva od sile mogočna, najbolj tisti med obema že omenjenima slapovima. Približno desetmetrski slap v enem zamahu pada gladko v pravcati kotel, ki s svojim temeljitim zelenilom popolnoma zapolnjuje tesen. Dolg je okrog dvajset metrov, ši-

Eden izmed številnih slapičev v dolini Idrijce pod klavžami.
Foto: Rafael Podobnik

rok od šest do deset. Na spodnjem robu je obdan s skalami, za katerimi se začno skrivenčene brzice, te pa ihtavo hušknjejo v Skriti slap. Vendar – to so spet le slutnje.

Omenjen del grape je enkratno mrzel, včasih odbijajoč, grozeč. Nad navpičnimi izostrenimi stenami grobo skriva soncu pot. Zlata dnevna svetloba se lovi zgolj po obrobju prepadov, grmi, sleč, resa in avrikelj so prilepljeni na varnem, pod režeče sinjin nebom se po dnu tolmunov tišče revne postrvi. Izjemna sta elementarna divjina in samotna odmaknjenost.

Spustu v ta kot lahko sledimo delno s pogledom od spodaj navzgor. Zgoraj je ostro na sever zavita soteska nagrmadena z ogromnimi zaobljenimi balvani, ukleščeni v boke zglajenih sten. Med njimi si voda v žlebastih brzicah in štirih slapčih naglo išče pot (6 m, 3 m, 3 m, 3 m). Nad balvani, na katere se je preprosto povzpeli z zgornje strani, grapa dela silovit ovinek proti severu in se brž spet vrne v staro smer proti klavžam in Mrzli Rupi. Geološki vzrok tej nenadni rajdi je stičišče med izredno trdim cordevolskim dolomitom in langobardskim apnencem z vložki tufskega skrilavca. V neposredni bližini je še kratek potok izpod ceste in potem se nam zabliška, čemu se je Idrijci pod klavžami zadnjič tako zaletelo. Na okljuki, pravzaprav davno nanešenem groblju, na zgornjem koncu ograjenem z močnim suhim zidom še iz klavžarskih časov, raste sijajen smrekov gozdič, vir blaženega miru v senci in vedno vnovično vabilo k počitku na mahu. Jelko Podobnik in midva z Jožetom smo najbrž že spoštljivo utrjena graparska ekipa in znamo izzivom te vrste zlahka popustiti. K sreči! Tako se nam je primerilo tudi v začetku lanskega maja, ko smo se tod zadnjič potepali.

Do Klavž ima Idrijca mnogo lahkotnejšo podobo. Ne pregloboko pod cesto se drži stalne smeri, njen desni breg je ves

čas strm, če ne prepaden in skalnat, levi breg pa je gozdnat, temen in miren. V sami strugi kot v gozdu pod cesto se dobro vidijo sledovi prastarega podora izpod Bašteta. Ves svet je naložen, zasut in natrpan z večjimi skalami, ki so se kdovekdaj zaradi svoje teže privarile najdlje. Vsi pojavi ob vodi so povezani s podorom. Tolmuni so vsidrani sredi balvanov, slapčiči se svetijo mimo zagozdenih klad, brzice so skrivenčene poti med belimi velikani. Med njimi raste nekaj častitljivih vrb. Pod najbolj štrlečimi izrastki Vršičev so tik ob vodi presenetljivo lepo razgaljene plasti tufske breče z diabazi in lapornatimi apnenci (s skrilavimi vložki ter številnimi rastlinskimi ostanki). To je kraj, kjer geološka zgodovina ob Čarjevi prisotnosti zasenči vse ostalo. Vendar, ob smeju in prijateljskem špičenju je najradostnejše neskončno slikovita hoja ob vodi, z duhovitostjo, sproščenostjo in igro popotniku močno omili dan. Nam trem!

Ko se pred nami dvigne beton in nad njim Idrijske klavže, grenko utripljemo v sebi: Naj bomo edini norci, ki se letos pretikamo po tej divjini! – tej izjemni krajini zaradi prihodnjih časov in novih norcev nihče ne bi smel skriviti lasu!

Beton! Ukradena voda! Obtočen gozd! Ranjena krajina! Tod, po makadamu, so se prihulili ljudje, ki ne poznajo ne krivde ne sramote, z današnjim dnem si tehtajo jutrišnjega, njihova sebičnost je obraz njihove uspešne politike!

O koncu poti sledi vzdih, sklep, dober namen za naprej in počitek. Vzdih sodi k minulemu. Sklep je obljuba lastni vznemerenosti, ali samovolji. Dober namen je večkrat trenutna utvara: Bomo znali kaj tega ohraniti? Bomo zmogli videti naprej? Kdaj se bomo v krajinskih zadevah začeli pošteno odločati mimo kratkosti človeškega življenja?

O počitku po balkansko pomolčimo.

SEZNAM PRIRODOSLOVNIH IN KULTURNIH ZNAMENITOSTI

GEOLOŠKE ZANIMIVOSTI

- Strug, tektonsko okno.
- Usadi pod Tratnikom, ena največjih in najlepših golic karnijskih klastičnih kamnin v Sloveniji. Nahajališča vodilnih karnijskih školjk in različnih rastlinskih ostankov.
- Golice litološko izredno pisanih ladinjskih plasti ob cesti Tratnik–Kramaršca.
- Stratigrafsko popoln in kamninsko bogat presek karnijskih plasti (cordevol., jul in tuval) v Bedrovi grapi. Več najdišč školjk in zanimivih sedimentacijskih tekstur.

– Bioherme (fossilni podvodni organogeni grebeni) v karnijskih plasteh na Krekovšah in v ladinjskih vulkanogenih kamninah nad Zaklavžarjem.

– Organogeni greben z ostanki vodilnih srednjetriasnih (ladinij) školjk nad Baštetom.

– Izdanek diabaznih kamnin v Kramaršci, najzahodnejši izdanek magmatskih kamnin v Sloveniji.

– Golica postopnega prehoda ladinjskih plasti v cordevolski dolomit v strugi Idrijce v Kramaršci.

– Izjemne golice postopnega prehoda karnijskih plasti v zgornjetriasni norijsko-retijski dolomit v Bedrovi grapi.

– Bogata nahajališča megalodontidnih školjk (Kozji rob, Krekovše, Bedrova grapa).

– Nahajališča onkoidov pod Šinkovcem v Beli.

Pripravil: Jože Čar

NARAVNE ZNAMENITOSTI

- Divje jezero, muzej v naravi.
- Močvirje v Stari Mejci in Majnšku.
- Strug s petimi »žomfi«.
- Jama pri Kobili z bližnjo sotesko Padarce, spodmola Keverd in Divji možje v Beli.
- Kotlice v strugi Idrijce nad Lajštom (Bučka).
- Kanjon Idrijce v Kramaršci od Usadov pod Tratnikom do nekdanje gozdarske koč. Posebej naj omenimo:
 - številne slikovite tolmane in slapiče,
 - 150 m dolgo tesen Idrijce pod Kozjim robom,
 - težko dostopna soteska osrednje Kramaršce nad sotočjem z Bedrovo grapo s tremi večjimi slapovi in tolmu-
ni.
- Dolina Suhe Idrijce (spodnji del Črnega potoka) z vsemi morfološki posebnostmi.
- Kraški pojavi v Bedrovi grapi.
- Slapovi v dolini Idrijce med Kramaršco in Idrijskimi klavžami.
- Izvir Divji potok.
- Dolina Idrijce s številnimi kotlicami in preskoki med izvirom Divjega potoka in Logom.
- Slap na Logu.
- Tesen v dolini Belce nad Šinkovcem.
- Izviri nad in pod Putrihovimi klavžami.
- Izvir in ponikalno območje Belce s Črno drago.

Pripravil: Jože Čar

BOTANIČNE POSEBNOSTI IN ZNAMENITOSTI

- Vsa znana in neznana rastišča IDRIJSKEGA JEGLIČA v Tisovcu, Bedrovi grapi in ob Zgornji Idrijci.
- JESENČEK v stenah nad Strugom.
- Edino znano rastišče LEPEGA ČEVELJCA na Idrijskem (v Beli)
- RUMENA MASLENICA v Strugu, na Lajštu, v Majnšku in drugod.
- TISA v dolinah Idrijce in Belce.
- Otoček OKROGLOLISTNE ROSIKE na Logu ob Idrijci.
- Rastišče KRAJSKEGA JEGLIČA, AVRIKLJA, RJASTEGA SLEČA, ALPSKEGA SLEČNIKA, KRANJSKE LILJE, TURŠKE LILJE, TRAVNOLISTNE PERUNIKE, ORLICE, TALINA, DVOCVETNE VIJOLICE, ALPSKE MASTNICE itd. . . ob gornji Bedrovi grapi.
- Vsa številna nahajališča KRANJSKEGA JEGLIČA v grapah Zgornje Idrijce, Belce in Strugu.
- Vse botanično bogastvo skalnatih predelov Tisovca, strmin ob Gamsavici in južnih sten nad Črno Drago.
- Vsi redko posejani grmi (in drevesca) BODIKE (ali BOŽJEGA DREVCA) v okolici Krekovša, Mrzle Rupe in na Osredku.

- Doslej znani rastišči ŠIROKOLISTNE LOBODIKE v Strugu in Kramaršci.
- ALPSKI ZVONČEK po prepadnih obrobjih Trnovskega gozda (nad Belco, Črno Drago in Bedrovo grapo)
- Domovanje BLEDE KUKAVICE na Lajštu.
- BRSTIČNA LILJA po belških in čekovniških senožetih.
- Mnoge vrste KUKAVIC, ki krasijo senožeti v okolici Fežnarja, Lajšta, Majnika, Šinkovca in Tratnika. Vlažni logi ob Idrijci (pod Tratnikom) in Belci (nad Šinkovcem) se postavljajo predvsem z vrtovi PEGASTIH KUKAVIC in KUKOVIČNIKOV.
- Pragozd Bukov vrh
- Inverzna vegetacija v vrtačah v gozdnem oddelku 63/II
- Krajinsko in rastlinsko zanimiv gozd v širši okolici Loga.

Pripravil: Rafael Terpin

KULTURNI SPOMENIKI

Arheološki spomeniki:

- Del limesa ali kasnoantične kraške zapore iz 4. in 5. stoletja n. št. (Mrzla Rupa – Na Drviš in Pri Habetu)
- Sledovi starejše utrdbene arhitekture iz obdobja srednjega veka ali še antike (?), (Mrzla Rupa – Tabrovše)

Etnološki spomeniki:

- Domačija Vojsko št. 9, »Zaklavžar«, Spomenik stanovanjskega in gospodarskega značaja iz 18.–19. stoletja. Najkvalitetnejši je objekt – klet, s kmečkimi freskami (freske so snete in prezentirane v Mestnem muzeju v Idriji).
- Kmečke freske na domačiji Pri Tratniku iz 1802. leta v Čekovniku.
- Kapelica v Podroteji nasproti h. št. 16, Gregorčičeva ulica

Tehniški spomeniki:

- Vodna črpalka »Kamšt« iz 1790. leta v Mejci v Idriji
- Ostanki »Feldbahna« v Strugu (vojni objekt iz 1. svetovne vojne)
- »Idrijske klavže« na Idrijci, dograjene 1772. leta
- »Belčne ali Brusove klavže« na Belci iz 1779. leta
- »Putrihove klavže« na Belci
- Sledovi vodnih pregrad (klavž) v Pšenkovem potoku, v potoku Šihtenpoh, na Logu in v Bedrovi grapi

Spomeniki NOB:

- Partizanska bolnišnica »Pavla« (SVPB »Pavla«)
- Spomenik, posvečen SVPB »Pavli« na Hudem polju nad Mrzlo Rupo
- Spominska plošča na šoli v Čekovniku, posvečena Centralni vojni bolnici 3. operativne cone Alpske, kasneje imenovana SVPB »Pavla«
- Spominska plošča na Tratnikovi domačiji v Čekovniku, posvečena javki SVPB »Pavle«
- Spominska plošča na pokopališču zadnje centrale SVPB »Pavle«

– Spominski plošči na gozdarski koči na Krekovšah, posvečeni padlim partizanom iz zadnje nemške ofenzive
– Spominska plošča, posvečena veliki partizanski zmagi v Razorih

– Spominska plošča, posvečena zadnjemu boju Janka Premlra-Vojka v Strugi ob cesti Idrija – Idrijska Bela
– Spominska plošča kurirski postaji P-6 v Mrzli Rupi.

Pripravil: Samo Bevk

Risal: A. ALBREHT

GEOLOŠKE ZANIMIVOSTI

1 – Strug – tektonsko okno. 2 – Usadi pod Tratnikom – golica karnijskih klastičnih kamnin. 3 – Presek karnijskih plasti v Bedrovi grapi. 4 – Bioherme v karnijskih plasteh na Krekovšu. 5 – Organogeni greben z ostanki triasnih školjk nad Baštetom. 6 – Prehod karnijskih plasti v zgornjetriasni dolomit v Bedrovi grapi. 7 – Megalodontidne školjke – Kozji rob.

NARAVNE ZNAMENITOSTI

8 – Divje jezero. 9 – Stara Mejca. 10 – Strug z »žaumfi«. 11 – Jama pri Kobili s sotesko Padarce. 12 – Kanjon Idrije v Kramaršci. 13 – Dolina Suhe Idrije. 14 – Izvir Divji potok. 15 – Ponikalno območje Belce. 16 – Babji zob.

BOTANIČNE POSEBNOSTI

17 – Idrijski jeglič. 18 – Jesenček. 19 – Lepi čoveljc. 20 – Rumena maslenica. 21 – Tisa. 22 – Okrogolistna rosika. 23 – Kranjski jeglič, avrikelj... 24 – Kranjski jeglič. 25 – Bodika – Božje drevce. 26 – Alpski zvonček. 27 – Bleda

kukovica. 28 – Brstična lilija. 29 – Mnoge vrste kukavic. 30 – Pragozd Bukov vrh.

ARHEOLOŠKI SPOMENIKI

31 – Antični limes – Mrzla rupa. 32 – Utrdbeni ostanki na Tabrovšu.

ETNOLOŠKI SPOMENIKI

33 – Domačija »Zaklavžar« – kmečke freske. 34 – Domačija pri Tratniku – kmečke freske. 35 – Kapelica v Podroteji.

TEHNIŠKI SPOMENIKI

36 – »Kamšt«. 37 – »Feldbahn« v Strugu. 38 – Idrijske klavže. 39 – Belčne ali Brusove klavže. 40 – Putrihove klavže.

SPOMENIKI NOB

41 – Partizanska bolnišnica »Pavla«. 42–49 – Spomeniki in spominske plošče NOB

Opomba: Podrobnejši opis glej v tekstu!

dr. Jože Pfeifer

ZGODOVINA IDRIJSKEGA ZDRAVSTVA

Zdravstveno in socialno varstvo idrijskih rudarjev v preteklih stoletjih

Knjiga, posvečena 500 – letnici rudnika živega srebra in mesta Idrija

Spoštovani bralci !

Med vas bo konec letošnjega leta prišla že tretja knjiga iz založniškega programa ob 500 – letnici Idrije. To je knjiga o ZGODOVINI IDRIJSKEGA ZDRAVSTVA, ki jo je napisal zdravnik in raziskovalec idrijske preteklosti dr. Jože Pfeifer.

To pomembno zgodovinsko delo (nad 200 strani s 30 prilogami), ki je nastajalo ob dolgoletnem raziskovanju bogatega rudniškega arhiva, izide v okviru proslavljanja naše poltisočletne zgodovine.

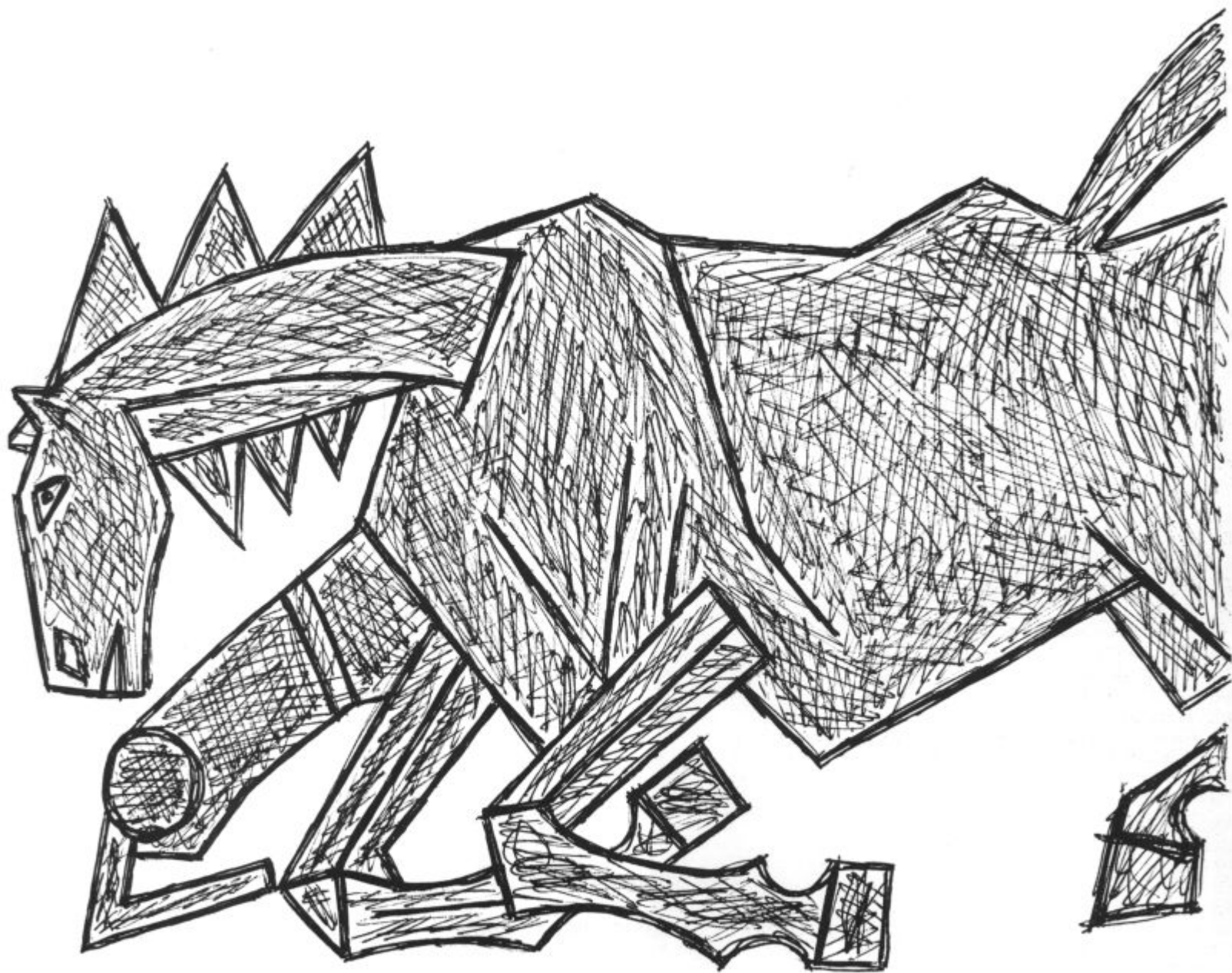
Avtor je vsestransko osvetlil zdravstvene in socialne razmere idrijskih rudarjev in prebivalstva nasploh od najstarejših časov do začetkov našega stoletja. Idrija namreč zaseda častno mesto v razvoju zdravstva in socialnega skrbstva na Slovenskem ter z nekaterimi dosežki in posebnostmi daje svoj prispevek evropski civilizaciji v skrbi za zdravje rudarjev in njihovih svojcev.

V Idriji sta delovala znana naravoslovca, zdravnik dr. Scopoli in kirurg Hacquet in tu so se tudi izoblikovali prvi zametki medicine dela in bolniškega ter pokojninskega zavarovanja delavcev na naših tleh. O vsem tem, pa tudi o merkurializmu (akutnem in kroničnem zastrupljanju z živim srebrom), ki je stoletja pestil idrijske rudarje, ter še o marsičem, doslej premalo znanem ali še neraziskanem, zvemo iz Pfeiferjeve knjige, ki nam v razumljivem jeziku strokovnjaka in hkrati v zanimivi pripovedi oriše dogajanja v zdravstveni in socialni zgodovini Idrije.

To je knjiga, ki ob Arkovi zgodovini Idrije in Mohoričevi zgodovini rudnika odlično dopolnjuje in širi vednost o preteklosti našega najstarejšega rudarskega mesta in njenega rudnika, katerima se steka pol tisočletja življenja.

Recenzent in avtor predgovora prof. dr. Peter Borisov, predstojnik Inštituta za zgodovino medicine Medicinske fakultete v Ljubljani je o tem pomembnem delu med drugim zapisal: »Pfeiferjevo odlično delo je kronološko in smiselno razvrščeno. Opis razvoja zdravstvene službe v idrijskem rudniku zadnjih 200 let je pomemben prispevek k zgodovini zdravstva. Brez dvoma je avtor vložil veliko truda in pri tem uspel. Podobni opisi so pri nas redki, zato zapolnjuje delo vrzel v našem zgodovinopisju... Pfeiferjevo delo bo nedvomno zbudilo zanimanje ne le pri zdravstvenih zgodovinarjih, ampak tudi pri vseh, ki se zanimajo za razvoj slovenske kulturne zgodovine.«

KNJIGA BO IZŠLA NOVEMBRA 1988. LETA.

IVAN SELJAK – ČOPIČ

Osnutek za naslovnico I., 1986

CERKEV SV. TROJICE – POMEMBEN KULTURNOZGODOVINSKI IN SAKRALNI SPOMENIK

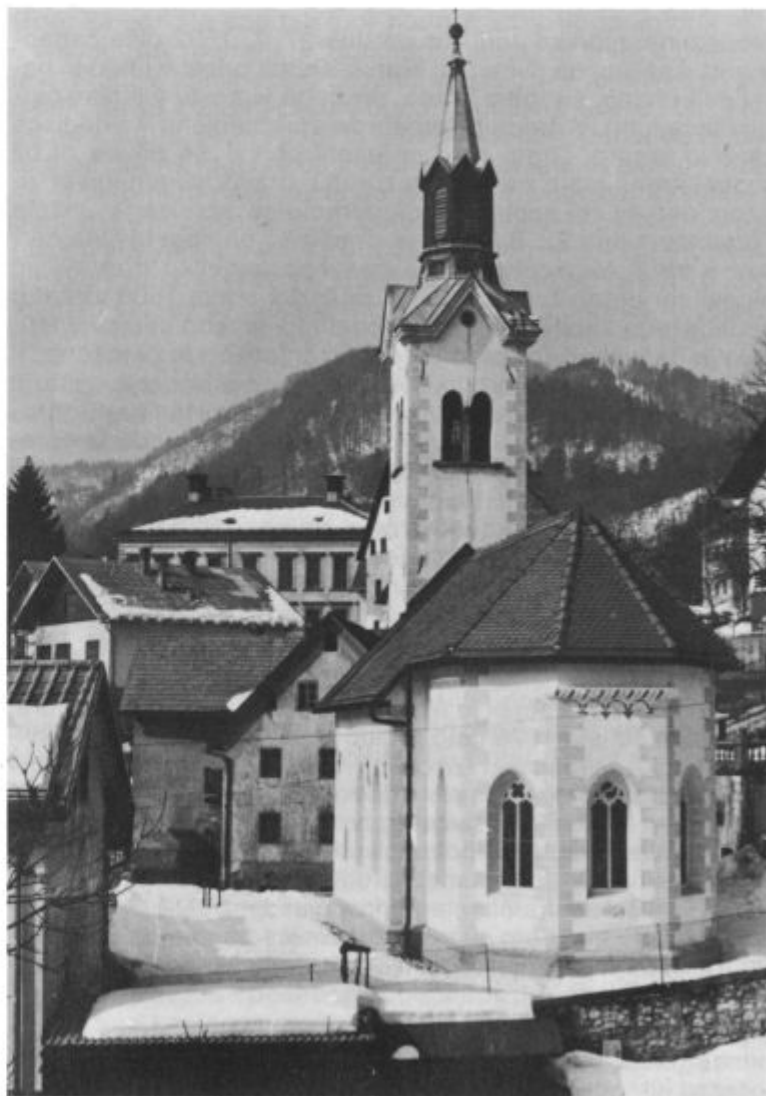
Za obnovo cerkve sv. Trojice v Idriji sem se odločil, ker je zanimiva zaradi nastanka, zaradi lepote prezbiterija in oltarjev in ker je priljubljena Idrijčanom. Ta objekt je kulturna dediščina našega mesta. Zato smo pristopili k delu strokovno in z ljubeznijo.

Poleg uspele nove cerkve sv. Jožefa Delavca ima tako mesto tudi lepo ohranjeno poznogotsko cerkev. Kvalitetna celostna obnovitev naj bi meščane vzgajala k pravilnemu vrednotenju vsega starega.

Z deli smo začeli avgusta 1981 in končali maja 1984.

Lahko trdim, da je bila zamisel o obnovi cerkve pravilna in da je za Idrijo ta sakralni objekt »lepa spomeniška obogatitev, ki bo v čast župljanom in mestu« (dr. Emilijan Cevc). Vredna je ogleda.

Stanko Medvešček

Cerkva sv. Trojice. Foto: Andrej Albreht (sl. 1)

KRATKA ZGODOVINA CERKVE SV. TROJICE V IDRJI

Prva listina, ki omenja cerkev sv. Trojice, je bila napisana 22. avgusta 1500 (sl. 3). V njej vikar oglejskega patriarha Grimanija dovoljuje maševanje na premakljivem oltarju. Lesena cerkva je bila postavljena v čast sv. Duhu, Materi božji in sv. Boštjanu. Leta 1521 je rudnik predlagal, da bi hranili v njej živo srebro. Nato skoraj celo stoletje ni pisanih virov. Iz poznejših listin vemo le, da so luterani, ki so bili v Idriji zelo močni, v njej opravljali obrede kar celih 40 let.

Predstojnik rudnika Jurij Aquila dne 27. 7. 1592 piše čedadskemu kapitlju, da je kaplan Marko Khuna prišel v Idrijo in našel dva oltarja, enega v gradu, drugega v mestu v leseni cerkvi (sacellum). V gradu je kapela že spremenjena v skladišče za živo srebro. Drugi oltar, v leseni cerkvi, še nikdar ni bil konsekran. Imajo pa namen zgraditi pravo, s kamenjem zidano cerkev. V zapisniku patriarhovega komisarja Jožefa Fortunata z dne 22. 9. 1595 se prav tako omenja lesena cerkev v Idriji. Marko Khuna je cerkvico temeljito popravil in okrasil ter uredil župnišče leta 1597. Ko je leta 1606 vizitator čedadskega kapitlja prišel pogledat tudi leseno cerkev v Idriji, jo je našel kar dostojno in lepo vzdrževano in okrašeno. V naslednjih 20. letih ni bilo več pravega gospodarja, zato je počasi propadala. Dne 8. 2. 1625 je kaplan Hanibal Bottoni ali Motore pisal patriarhu v Videm: »Kapela v gradu je spremenjena v skladišče, drugo kapelo pa so zgradili rudarji sami na drugem kraju. Ta cerkva stoji še danes, a je v zelo slabem stanju, v nevarnosti je celo, da se sesuje zaradi strohnosti.« Še isto leto 1625 spodnjeidrijski vikar Anton Tropina mašuje v novi cerkvi pri sv. Trojici. Dela so se zavlekla tja v leto 1629 (sl. 2). Ljubljanski škof in knez Rajnald Scarlichi (1630–1640) jo je posvetil 31. 5. 1631.

Leta 1816 so jo nameravali preurediti v šolsko poslopje, že naslednje leto pa naj bi jo priredili za skladišče živega srebra. Nazadnje so leta 1826 celo prdlagali škofijstvu, naj se cerkva podre. Ljubljanski škof in knez Anton Alojzij Wolf (1824–1859), Idriječan, tega ni dovolil. Dolgoletni kaplan Franc Onušič je leta 1897 oskrbel novo streho, bakreno »špico« (prej je bila štirikapna, pokrita s skrili), šamotni češki tlak in barvna okna. Ta so bila med drugo svetovno vojno uničena. Leta 1964 so odstranili oltarni nastavek ter pustili samo kamnito mizo na glavnem oltarju, odstranili so tudi mize zlatih oltarjev, cerkev prekrili z bobrovci in prepleskali znotraj in zunanaj (sl. 6 in 7).

Težko je točno povedati, kakšna je bila prvotna cerkev. O tem nimamo ničesar zapisanega. Vsi viri govorijo le o leseni cerkvi ali kapeli v boljšem ali slabšem stanju, ki je komaj zadoščevala za idrijske potrebe. Z večjo gotovostjo trdimo, kakšna

je bila v 17. stoletju oziroma okrog leta 1629. Zidana je bila s kamnom v gotškem slogu. Strop v ladji je bil lesen, verjetno kasetiran. Prezbitenij je imel psevdogotsko obliko z rebri v stropu in z lehnjakom izdelanimi gotskimi šilastimi okni. Pri obnovi smo ugotovili, da je cerkev šele pozneje dobila obok v ladji (sl. 6). Zato so zidovje dvignili. Poglejte zadnjo steno na zunanji strani in ostanek strešnega venca v vsej lepoti (sl. 10). Marsikateri kasnejši zidarski poseg je zabilisal prvotno harmonično izpeljavo. Dozidali so zakristijo za oltarjem ter skoraj popolnoma uničili gotška šilasta okna. Nekaj oken so zazidali, druga pa spremenili v pravokotna (sl. 5 in 7). Prvotna menza je dobila ponesrečen lesen nastavek, ki je zakril gotško poezijo in skupaj z zakristijo vnesel v prezbitenij temo.

Napis v prezbiteniju so odkrili leta 1951, ko so notranjščino cerkve na novo prepleskali. Glasi se:

1629

Mojster Anton Chnnes (Knez) je to kapelo z božjo milostjo v imenu svete Trojice sezidal (nečitljiv datum) leta 1629. Foto: Jože Rupnik (sl. 2)

Sondirali smo vse stene in strop in nismo izsledili fresk, le večja zavesa in bianco je pobeljena za stranskimi oltarji. Tudi pod tlakom ni sledu o kakšni grobnici. Okrog cerkve, posebno na severni strani, so še zdaj ostanki krst in kosti!

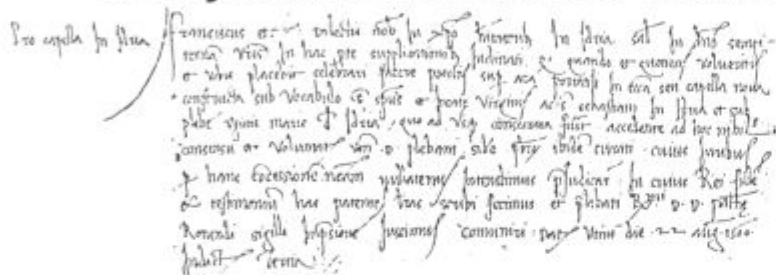
Odločitev, da bi ta objekt vsaj delno prikazali v prvotni obliki, ni bila lahka. Restavratorsko delo zahteva veliko znanja, denarja pa tudi smelosti. Zato je bilo veliko predlogov za, pa tudi proti. Končno smo se le odločili za temeljito prenovo.

Na prdlog Zavoda za spomeniško varstvo Gorica, arhitekta Franceta Kvaternika in umetnostnega zgodovinarja prof. dr. Emilijana Cevca smo se lotili tega dela. Povsod sem našel razumevanje in moralno podporo, le pri finansiranju del se je včasih zataknilo. Toda tudi tu so pomagali dobri ljudje.

Ne bom posebej predstavil cerkve in njenih lepôt, ker boste vse to našli v prispevkih ljudi, ki so strokovno in z ljubeznijo delali z enim samim ciljem: da bi predstavili njene spomeniške vrednote.

FRANC RUPNIK

KOLIKO ČASA JE IDRIJA SPADALA POD FARO

Najstarejši pisani vir o cerkvi sv. Trojice. Listina iz 22. avgusta 1500. (sl. 3)

Prva listina, ki omenja cerkev sv. Trojice v Idriji, je ohranjena v videmskem nadškofijskem arhivu in se v prevodu glasi (sl. 3): »Francišek Malonus (ali Mazzone?), doktor prava in generalni vikar patriarha Grimanija, prebivalcem Idrije, dragim v Kristusu, večni pozdrav v Gospodu! Vašim prošnjam ustrežemo tako, da vam dovoljujemo maševati kadarkoli in kolikokrat boste hoteli na prenosnem oltarju v novozgrajeni cerkvi ali kapeli, postavljeni v čast sv. Duhu, blaženi Devici Mariji in sv. Boštjanu v Idriji, ki spada pod župnijo Device Marije v Idriji (Spodnji). Dovoljenje velja do posvečenja te cerkve. Prej pa mora v to pristati in dati dovoljenje častiti gospod župnik in duhovnik, ki je tam vikar, pravicam katerega s tem našim dovoljenjem nikakor ne mislimo osporavati. Temu v potrdilo in dokaz smo dali napisati ta pisma in jih ukazali opremiti tudi z okroglim in obešenim pečatom presvitlega in prečastitega gospoda patriarha. Dano v Vidmu 22. avgusta 1500 v tretjem letu vladanja.«

Ta dragoceni dokument dovolj jasno dokazuje, da je sedanje mesto Idrija, nekdanja Idria Theutonica – Nemška Idrija, v začetku svojega obstoja v zgodnjem 16. stoletju spadalo pod oglejski patriarhat in pod upravo župnije Spodnja Idrija – Idria Sclabonica. Pod slavni oglejski patriarhat, ki je imel svoj sedež v Ogleju – Aquilei, je spadala vsa Bovška in Tolminska dežela, pod katero je bila tudi zgornja dolina Idrije z bogatim rudnikom živega srebra. Sedež Oglejskega patriarhata je bil premeščen že v 8. stoletju v prav tako staro mesto Čedad. V začetku 13. stoletja se je preselil v Videm (Udine). Za časa bivanja patriarhov v Čedadu je nastal slavni čedadski kapitelj

VIRI

Arko Mihael, 1931, Zgodovina Idrije. Gorica
Filipič Janez, 1979, Idrija in njeni spomeniki sakralne umetnosti. Idrija.
Rupnik Franc, 1988, Cerkevna odvisnost Idrije leta 1500, Tipkopis, 1–18. Koobarid.

(zbor kanonikov) pri stolni cerkvi Marije Vnebovzete, ki je poseben po odhodu patriarha v Videm dejansko opravljal v njegovem imenu vse dušnopastirske posle in sodno oblast na Bovškem in Tolminskem do reforme cesarja Joževa II. leta 1782.

Za Cerkljansko in Idrijsko je bila mati prafara na Šentviški Gori, kamor sta spadali tudi podružnici v Spodnji Idriji in v Cerknem (sv. Jernej). V Spodnji Idriji naj bi stala cerkev že leta 1156. V tolminskem Urbarju iz leta 1377 je naveden podatek, da so v tistem času v Spodnji Idriji, na Gornji Mlaki, kot so rekli ljudje, stale samo tri kmetije. Ni izključeno, da ni bila ena od teh na kraju sedanje Idrije. Toda kraj in okolica Idrije se je tako hitro naseljeval, da je nastala potreba po stalnem duhovniku v Spodnji Idriji. Šele v začetku 17. stoletja se je oblikovala velika samostojna župnija »Pri Fari«, ki je zajela cerkve v Idriji, cerkev sv. Magdalene na Gorah (sredi 16. stoletja) in cerkev sv. Jožefa na Vojskem (2. polovica 17. stoletja).

Prvi zgodovinski podatek o dušnem pastirstvu v Spodnji Idriji sega v leto 1418, ko se omenja duhovnik z imenom (takrat še niso rabili priimkov) gosod Lovrenc. Leta 1499 sta pri Fari omenjena že dva duhovnika, gospod Jurij in pomočnik Erazem. Prav ta dva omenja tudi tabularij dovoljenja za maševanje pri sv. Trojici v Idriji iz leta 1500. Tudi bolj logično se zdi postavljati ustanovitev župnije Sp. Idrija pred nastankom idrijske, v čas pred odkritjem rudnika leta 1490 (v zgodovinskih virih so omenjene še naslednje letnice odkritja rudnika 1497, 1493, ali celo v leta 1420). Razumljivo je, da se je takoj po odkritju živega srebra začela bolj razvijati Idrija kakor Spodnja Idrija. Čeprav je Idrija naglo prekosila Spodnjo Idrijo po številu prebivalstva, je vendar ostala Spodnja Idrija versko središče tudi za Idrijo še v 17. stoletju. (S. Rutar, 1882)

V knjigi »Logaško glavarstvo« iz leta 1889 stoji zapisana trditev, da je Idrija (Zgornja) pripadala oglejskemu patriarhatu vse do polovice 18. stoletja in je bila šele 1752 pridružena goriški nadškofiji, leta 1792 pa ljubljanski. Precej drugače beremo v knjigi »Zgodovina Idrije« msgr. **M. Arka, 1931** Tu najdemo trditev, da so kmalu po začetku rudnika skrbeli za duhovne potrebe rudarjev samostojni kaplani, od Jerneja Singerja leta 1522, še posebej pa od srede 17. stoletja dalje. Tej samostojni kaplanski službi ni nihče ugovarjal.

Iz arhivov čedadskega kapitlja, videmskega škofijskega arhiva ter iz arhiva župnije Spodnja Idrija je razvidno, da osamosvojitve Idrije ni bila tako lahka in enostavna. Vpleteni so bili

interesi župnika v Spodnji Idriji in ljubosumnega čedadskega kapitlja ter samozvesti mesta Idrije, kar je povzročilo velike težave že v samem začetku 16. stoletja pa vse do srede 18. stoletja. Najhujše težave so bile morda prav v letih 1725–1758. Spodnjeidrijski župnik Janez Buratelli je zapisal leta 1736 v Veliki urbar v Spodnji Idriji: »Naj pomnijo vsi moji nasledniki – župniki v Spodnji Idriji, da je morala naša cesarska župnija v Spodnji Idriji vedno veliko velika hudega prestati od svetne idrijske gosposke, ki je hotela na vsak način streti naše župnijske pravice in nam odvzeti versko svobodo.« O podobnih težavah vemo od vsepovsod, kjer je šlo za razkosavanje in razmejevanje škofij in župnij. Še danes ta zadeva ne gre povsod gladko.

Da je Spodnja Idrija ostala versko središče tudi za Idrijo vse do polovice 18. stoletja, lahko vidimo tudi iz primerjave števila duhovnikov, vikarjev in kaplanov, ki so v tem času delovali v Cerknem, v Spodnji Idriji in v Idriji. Razmerje je tako: V 15. stoletju ima Cerkno 6 duhovnikov (imenovanih), Sp. Idrija 3, Idrija pa nobenega. V 16. stoletju ima Cerkno 6 duhovnikov, Spodnja Idrija 8, Idrija 1 samega. V 17. stoletju jih ima Cerkno 9, Spodnja Idrija 19, Idrija 9. V prvi polovici 18. stoletja ima Cerkno 5 duhovnikov. Spodnja Idrija 7, Idrija 3. Torej je razmerje 37 duhovnikov v Spodnji Idriji proti 14 v Idriji.

V Arkovi Zgodovini Idrije je zapisano, da v 16. stoletju ni bilo drugih duhovnikov (katoliških) v Idriji kot Jernej Singer in Marko Khuna. Iz podatkov v čedadskem in videmskem arhivu zdaj res lahko trdimo, da je bilo v Idriji zelo živo luteranstvo polnih štirideset let, od 1560 do 1600. V zgoraj omenjenih arhivih imamo ohranjenih dovolj pisem iz tistega časa, ki živo kažejo takratne žalostne razmere, nad katerimi pa se danes najbrž ne pohujšujemo več. Naj tu navedem le nekaj primerov.

Prvi je iz zapisnika procesa proti krivovercu Gregorju Komarju, rudniškemu predstojniku v Idriji. Proces je vodil dne 22. 9. 1595 v župnišču v Spodnji Idriji patriarhov komisar Jožef Fortunat. Najprej je vprašal spodnjeidrijskega vikarja Nikolaja Pipana, kaj ve o Komarju. Ta je povedal, da ne ve točno, ali je bil Gregor Komar izgnan iz Idrije ali ne zaradi krive vere, niti ne ve, zakaj bi ga potem oprostili, da se je vrnil nazaj v Idrijo. Dobro pa ve, da je Gregor Komar, rudniški predstojnik iz Idrije, javni luteranec, ki je sicer dal krstiti svoje otroke v Idriji v leseni cerkvi (*J. Filipič, 1979, str. 58*), nikdar pa ne pride v cerkev javno. O »Verweserju« ve tudi, da sili rudarje, naj živijo po luteransko, če hočejo, da jih sprejme v službo. In tudi, ko jih sprejme, morajo priseči, da bodo po vesti živeli po luteransko, sicer jih bo javno kaznoval z odpustom z dela. In v resnici je že odpustil kakih 30 rudarjev. Zato si ženske ne upajo nositi krstiti otroke v cerkev iz strahu, da bi jim može vrgel iz službe. Zato pa dajejo otroke krstiti po luteransko. Komisar je potem zaslišal še cerkovnika Pavla Revna. Tudi ta je potrdil, da Komar že več let ni bil pri maši, njegova mati pa je silno pobožna (doma je iz Gorice). Ko je pred 6. leti zbolela, jo je prišel previdet neki duhovnik Šentviške Gore. Rudarji kljub

temu prihajajo k maši v kar lepem številu in tudi k spovedi. Le otrok si ne upajo dajati krstiti po katoliško iz strahu, da bodo potem ob službo. Leta 1596 je kanonik Kornelij Kosmačin slišal od vikarja Nikolaja Pipana, da prihaja iz Idrije v Sp. Idrijo vsega kakih osem moških in žensk, ki se ne spovedujejo, ne obhajajo, ne dajejo več krstiti otrok, ker so skoraj vsi luteranci. Vernikov v Sp. Idriji pa da je okrog 600.

Že 28. 7. 1592 piše rudniški predstojnik Jurij Aquila o gospodu Nikolaju Pipanu čedadskemu kapitlju. Sporoča, da so prišli k njemu ljudje iz Idrije in ga prosili, naj vendarle pošljejo v Idrijo kakega katoliškega duhovnika, saj je ta kraj že 30 let zaseden od heretikov v velikansko škodo številnih ljudi.

Čedadski kapitelj je vikarja Nikolaja Pipana izgnal leta 1598 iz dežele zaradi javne krive vere in slabega in pohujšljivega osebnega življenja. Na njegovo mesto je dekretiral naslednika, učenega, odličnega, vsestransko sposobnega Marka Khuno, ki ga je priporočil ljubljanski škof in predlagala tolminska družba konsortov. Marko Khuna poroča dne 5. 3. 1597 (? , verjetno 1592) o stanju, v katerem je našel Idrijo ob svojem prihodu, in o svojem delu za odpravo luteranstva. Pravi, »da noben drug katoliški kraj na Kranjskem ni toliko trpel zaradi heretičnih pridigarjev, kakor Idrija, in to skozi 40 let, ko je sam hudič po živih ljudeh sejal v duše rudarjev in okoliških kmetov strp zmote«. Nato potoži, »da tisti, ki ni nikdar tukaj bival, pač pa je upravljal ta kraj le po svojih namestnikih, terja zdaj od njega 200 fl. letno! To je nezaslišana skopost starca, ki je že z eno nogo v grobu« (vikar Pipan pred obsodbo!). Naj bi ga vendar ne nadlegoval s takimi zahtevami, saj se drži popolnoma določil kanona, ki pravi: »... kdor komu odstopi beneficij, nima več pravice do nobenega dela dohodkov«. Čeprav je bil v čem prikrajšan, se nima pravice pritoževati, saj je šlo vse le za gradnjo in okrasitev cerkve in župnišča.

Tudi Marko Khuna ni dolgo zdržal v Idriji. Že leta 1601 je odšel v novo službo v Nemčijo. Službo vikarja v Spodnji Idriji je za Pipanom in Khuno prevzel leta 1603 Martin Simončič, ki pa ga Arko prišteva med idrijske kaplane.

Tudi spodnjeidrijski vikar Anton Tropina se je grobo vmešal v idrijsko versko življenje. O tem poroča patriarhu v Videm kaplan Hanibal Bottoni (ali Motore) dne 8. 2. 1625. Toda Tropina je 3. 1. 1625 pisal kapitlju, da ima zadnjih pet let težave z nekim kaplanom Hanibalom Bottoni (ali Motore) zaradi stanovanja.

Zabeležen je tudi primer, ki kaže, kako je spodnjeidrijski vikar imel še v 17. stoletju pravico predlagati kaplana v Idriji. Dne 21. 5. 1640 je spodnjeidrijski vikar Jurij Novak prosil kapitelj, naj bi izprašali in potem potrdili za kaplana v Idriji Pavla Jelinčiča.

Na koncu naj navedem še nekaj podatkov o tem, kako so Idrijo upravljali pravzaprav iz Sp. Idrije še v 18. stoletju.

28. 2. 1707 je spodnjeidrijski kaplan Gašper Filip Vihtelič prosil kapitelj za spovedno jurisdikcijo za Zgornjo Idrijo, ker jo je sam cesar proglasil za neodvisno (?). Zato pričakuje od patri-

arha samo še *brachium auxiliare* t. j. »samo eno roko«, zato, ker ne velja več tisti rek »drži se samo privoljenja župnika, ki te je predlagal«, saj mu je ta že več let nazaj dal to dovoljenje, a zdaj, ko je deležen večje časti, ko je postal cesarski kaplan Jožefa II, pričakuje vendar upravičeno ugoden odgovor...

26. 4. 1710 je isti Vihtelič prosil tudi za Bratovščino sv. Barbare, da bi jo smeli čistili s svečami pri procesijah. Dne 18. 12. 1712 je pisal, da je dalo pobožno idrijsko ljudstvo vlti zvon v tolažbo dušam v vica in zdaj prosi kapitelj, da bi naklonil odpustke za verne duše v vica vsem tistim, ki bodo ob glasu tega zvona molili za srečno zadnjo uro. Hkrati prosi tudi za dovoljenje, da bi smel blagoslovljati cerkvene obleke pri cerkvi sv. Križa, v njegovi župni cerkvi in pri vseh podružnicah.

(Priredil: Stanko Medvešček)

JOŽE ČAR

ALI JE CERKEV SV. TROJICE ZGRAJENA NA »ŽIVOSREBRNEM STUDENCU«

»Splošno se sodi in to bo tudi najbolj verjetno, da je živo srebro slučajno našel neki sodar, ki je v našem kotlu izdeloval leseno posodo, katero je čez noč namakal v majhnem studencu. Neko jutro je kot po navadi hotel odnesti ška izpod studenca, a ga zaradi prevelike teže ni mogel. Hotel je odliti malo vode, a tedaj se mu je na dnu zasvetilo nekaj belega, ki je bilo podobno tekočemu srebru. Odlije vodo in čudom gleda novo tekočino, še čistejšo kakor studenčnica. Ška je še vedno težak, dasi je v njem le malo nove tekočine. Sodar ni vedel, kaj je tista tekočina. Sklenil je, da jo ponese z drugim blagom vred na trg v Škofjo Loko. Rečeno, storjeno. Zlatar je takoj spoznal, kaj je sodar našel.«

Tako je zgodbo o odkritju živega srebra v Idrijski kotlini opisal v knjigi *Zgodovina Idrije* (Gorica, 1931) idrijski zgodovinar msgr. Mihael Arko.

Po ustnem izročilu, ki je bilo zapisano šele skoraj 200 let kasneje (Mohorič, 1960) naj bi znameniti »živosrebrni studenec« izviral približno na mestu, kjer stoji danes cerkev sv. Trojice. Če je zgodba resnična ali pa se vsaj približuje resnici, morajo njeno verodostojnost potrjevati naravne danosti. To seveda pomeni, da je na območju, kjer stoji sv. Trojica, nekoč res izviral studenec, skozi katerega je voda prinašala živo srebro (Hg). Ali drugače povedano: podlago in okolico cerkve morajo sestavljati kamnine s samorodnim živim srebrom, ki ga voda lahko izpira in prinaša na površje.

VIRI IN LITERATURA

Arhiv čedadskega kapitlja. Okrog 300 strani izpisov, privatni arhiv F. Rupnika.
Arhiv videmske nadškofije. Izpisi, privatni arhiv F. Rupnika.
Arko Mihael, 1931, *Zgodovina Idrije*. Gorica.
Ellero Gian Franco, 1974, *Storia dei Friulani*. Udine.
Filipič Janez, 1979, *Idrija in njeni sakralni spomeniki*.
Guida del Friuli, 1930, V. zvezek, Società Alpina Friulana, Udine.
Klinec Rudolf, 1951, *Zgodovina goriške nadškofije*. Gorica.
Koledar Mohorjeve družbe, 1940, Gorica.
Menis Gian Carlo, 1987, *Storie del Friuli*, Udine.
Mutinelli Carlo, 1966, *Civiale – guida breve*. Gorica.
Paschini Pio, 1953, *Storie del Friuli*. Udine.
Ribnikar Vojteh, 1889, *Logaško Glavarstvo*.
Simon Rutar, 1882, *Zgodovina Tolminskega*.

V idrijskem rudišču se nahaja samorodno živo srebro v različno starih, s cinabaritom (HgS) bogato orudenih kamninah. Daleč največ ga vsebujejo karbonski skrilavci, ki so v idrijski jami zelo razširjeni. Že prvi slovenski šolani montan-geolog in rudniški direktor *M. V. Lipold* (1874) je ugotovil, da je dobršen del osrednjega dela Idrije zgrajen na karbonskih kamninah. Podobno geološko sliko je podal *J. Kropáč* (1912), ki je kartiral območje Idrije v začetku stoletja. V novjšem času je geološke razmere v Idriji in širši okolici preučeval *I. Mlakar* (1969). Iz priložene dopolnjene Mlakarjeve karte vidimo, da je cerkev sv. Trojice res zgrajena na karbonskih kamninah.

Naslednji premislek, ki ga moramo opraviti, je: ali so karbonske kamnine v okolici sv. Trojice sploh lahko orudene s samorodnim živim srebrom ali ne?

Karbonski skrilavec, meljevec in peščenjak se pojavljajo v bližnji okolici Idrije v večjih, nepravilnih, tektonsko omejenih pasovih. Iz Cegovnice se mimo Čerinovša in Smuka vlečejo čez Pront, osrednji del Idrije proti Češnjicam in Razpotju dalje v dolino Kanomljice. Seveda, vse karbonske kamnine ne vsebujejo živega srebra. Orudene so lahko le tiste, ki so se v davni preteklosti nahajalev osrednjem delu tako imenovanege idrijskega srednjetriasnega tektonskega sistema, v katerem je nastalo idrijsko rudišče. Obsežna geološka proučevanja so pokazala (*I. Mlakar*, 1967, 1969, *L. Placer in J. Čar*, 1977), da so karbonske kamnine, na katerih je zgrajeno središče Idrije in seveda tudi sv. Trojica, res del idrijskega rudišča in zato lahko orudene.

Naslednje vprašanje je, ali so paleozojske kamnine v okolici cerkve sv. Trojice prepojene s samorodnim živim srebrom ali ne? Odgovor ni težak. Različni gradbeni posegi v novjšem obdobju so nam odkrili številna orudena mesta v skrilavcih na različnih lokacijah v središču Idrije. Na priloženi karti smo mesta, kjer so bile doslej opažene kapljice živega srebra, po-

FRANCE KVATERNIK

PRENOVA PODRUŽNIČNE CERKVE ŠV. TROJICE

Že pri prvem ogledu cerkve smo našli sledi starejše arhitekture, kolikor jo je pač kazal takratni videz (sl. 5). Ugotovili smo čas njenega nastanka, ki so ga kasnejše prezidave in dozidave skoraj zbrisale (sl. 5, 6, 4, 8). Pod ometom smo na zuna-

sebej izrisali. Najbližje sv. Trojici je bilo doslej orudenje vidno v gradbeni jami za novo »Čipko«. Ko so se stroji prerinili skozi dokaj debelo preperino in se zagrizli v zaglinjeni in prepe-reli skrilavec, so se pokazale drobne kapljice samorodnega živega srebra in redke rdeče pege cinabarita. (sl. 4)

O tem, ali je na predelu, kjer stoji cerkev sv. Trojice, nekoč bil studenec ali ne, skorajda nima pomena razpravljati. Celotno območje za sv. Trojico je danes gosto pozidano, tako da so prvotne hidrološke razmere povsem spremenjene. Iz izkušenj in opazovanj razmer na drugih območjih, ki so prav tako zgrajena iz karbonskih kamnin, vemo, da so paleozojske kamnine neprepustne. Iz njih se običajno iztekajo šibki studenci, ali pa se oblikujejo številna močila. Nikakršnih zadržkov torej ni, da ne bi nekoč vladale podobne razmere tudi na območju, kjer stoji danes cerkev sv. Trojice.

Iz dosedanjega razpravljanja lahko povzamemo: cerkev sv. Trojice je sezidana na karbonskih kamninah, ki pripadajo strukturi idrijskega rudišča in so zato ponekod orudene s cinabaritom in prepojene s kapljicami samorodnega živega srebra. Iz tega izhajata dva pomembna sklepa: pripoved o škafarju in najdbi živega srebra ima trdno geološko osnovo, zato smo prepričani, da gre za resnični zgodovinski dogodek; in končno – vsi zbrani podatki govorijo v prid temu, da je cerkev sv. Trojice v resnici postavljena na mestu nekdanjega znamenitega »živosrebrnega studenca« ali vsaj v njegovi neposredni bližini. (sl. 4)

LITERATURA IN VIRI

- Arko Mihael, 1931, Zgodovina Idrije, Gorica.
Kropáč Josef, 1912, Über die Lagerstättenverhältnisse des Bergbaubgebietes Idria. Berg- und Hüttemännischen Jahrbuch 60/2, 3–52, Wien.
Lipold Marko Vincenc, 1874, Erläuterungen zur geologischen Karte der Umgebung von Idria im Krain. Ib. Geol. R. A. 24, 425–456, Wien.
Mlakar Ivan, 1967, Primerjava spodnje in zgornje zgradbe idrijskega rudišča. Geologija 10, 87–126, Ljubljana.
Mlakar Ivan, 1969, Krovna zgradba idrijsko žirovskega ozemlja. Geologija 12, 5–72, Ljubljana.
Mohorič Ivan, 1960, Rudnik živega srebra v Idriji. Mestni muzej v Idriji, Koper.
Placer Ladislav in Čar Jože, 1977, Srednjetriadna zgradba idrijskega ozemlja. Geologija 20, 141–166, Ljubljana.

za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Gorice sem predložil program rekonstrukcije in obnove, kakor smo ga v celoti opredelili pri skupnem ogledu.

Iz svojega poročila z dne 13. 9. 1981 navajam: »Zaradi prikaza najstarejše gradbene zasnove objekta se je skozi zgodovino nabralo nekaj »navlake«, ki zamegljuje prvotno stanje. Ta je predvsem (sl. 5):

- prizidek zakristije,
- zazidana gotska okna prezbiterija oziroma vzdana nova v ladji (prejšnje stoletje), (sl. 5, 6 in 7),
- pevski kor,
- zunanji dostop na pevski kor,
- neustrezen tlak po celi cerkvi (sl. 7).

Cerkev sv. Trojice pred obnovitvijo. Foto: Jože Rupnik (sl. 5)

Kar zadeva nove omete na zunanjsčini je povsem merodajen zapisnik, kjer je opredeljeno, katere dele in na kakšen način je potrebno ometati. Poudaril bi rad le to, da morajo biti zidovi dobro očiščeni in po možnosti oprani, da je potrebno uporabljati staro apno, da je v malti resnično minimalni odstotek cementa (t. i. podaljšana), najbolje nič, da je površinsko zglačeno z zidarsko žlico na način »za zidom«. Enako velja za cerkev in za zvonik. Omet naj se izvede, ne glede na delno povišanje prezbiterija, do kapi, ki pa naj ima horizontalno zaključčen napušč s temno luženimi deskami v vzdolžni smeri. Kar zadeva način ometavanja velja enako za špalete, zunaj in znotraj.

Veliki oltar pred letom 1964. Foto: Jože Rupnik (sl. 6)

1. Zakristijo je potrebno porušiti pazljivo, da se ne poruši zidu cerkve in da se ves material uporabi za novo zidavo, če bo potrebno. Enako velja za strešno konstrukcijo (sl. 5).

2. Zazidana gotska okna prezbiterja in dve južni okni ladje je potrebno najskrbneje očistiti zaradi morebitnega še ohranjenega krogovičja. Obe severni okni ladje se zazidata v celoti, zid pa obdela kot ostali zidovi. Morebitne freske v ločni steni naj razišče spomeniško varstvo in da nadaljnje napotke.

3. Pevski kor je povsem tuj element, lesen in naj se ga odstrani v celoti. Dostop v zvonik bo kasneje možen skozi odprtino, kjer so sedanja vrata. Le-ta naj bo velika: širina sedanjih

4. Posledica gornjih opredelitev je odstranitev zunanjih stopnic. Paziti je treba na ojačitve pri zazidavi oziroma preboju spodnjih vrat (preklada, pazljivo rušenje).

5. Tlak po celi cerkveni ladji je s stališča spomeniškega varstva povsem neustrezen (sl. 7). Sedanjega je potrebno previdno odstraniti in eventualno še kje uporabiti. Novi tlak pa naj bi bil opečni tlakovec dimenzije 20 x 20 cm. Kamnita stopnica med ladjo in prezbiterijem naj se ohrani, prav tako stopnica pred oltarjem. O dokončni rešitvi menze (versus populum) se bomo odločili kasneje.

Notranjost cerkve po obnovitvenih delih leta 1964. Foto: Jože Rupnik (sl. 7)

vrat 100 cm, s kljukami ob spodnji stranici za naslonitev dostopnih lestev. Okno na južni strani kora se v celoti zazida in površinsko obdela kot ostale stene.

Zaradi postavitve zakristije ob severno steno ladje v prvi njeni polovici bo potrebno prebiti zid v nivoju tal ladje na mestu, kjer so sedanja vrata na kora. Nova zakristija naj bi imela notranje dimenzije pribl. 3 x 2,50 m, odvisno od širine zunanje opornega zidu do stene cerkve.

Današnji izgled prezbiterja in stranskih oltarjev (sl. 8)

Krogovičja oziroma okna naj se izvedejo po obstoječem modelu srednjega okna v prezbiteriju. Kot material naj se uporabi beton, vendar z granulacijo, ki bo dajala vtis čimbolj avtentičnega lehnjaka. Za okna v južni ladji, ki bodo tudi odprta v prvotni obliki, pa naj se ne uporabi krogovičja, marveč zastekli v najenostavnejši možni obliki. Detajl izvedbe bomo reševali po odprtju, ko bo ugotovljeno dejansko stanje. Loki pod zvonikom naj ostanejo v srednjem pasu odprti (kjer je lepa zidava) in se stiki med kamni samo fugirajo v ravnini, brez utorov ali vzboklin. Vogali lokov naj se omečejo kot ostali zidovi cerkve oziroma zvonika. Zaključek zvonika je enako obdelan kot ostali zvonik (zapisnik 17. 8. 1981). Vse nadaljnje in detajlnejše rešitve bo potrebno reševati sprotno, kakor se bodo problemi odkrivali.

Zavedal sem se, da so predlagane rešitve za investitorja izjemno zahtevne, temeljite, finančno vprašljive, predvsem pa moralno odgovorne, saj je rušenje zakristije močno zadelo spominsko zavest vernikov. Sprejeti predlagane spremembe vsekakor ni bila lahka odločitev, in vendar se je župnik Stan-ko Medvešček odločil zanjo. Trdim, da je bila za vse nas to izjemna sreča. Brez njegove zavzetosti in posluha za avten-

tičnost bi projekta nikakor ne mogli izpeljati. Ponovno se je potrdila stara resnica, da je poleg osebne kulture (v najširšem smislu) potreben izjemen napor, volja in vztrajnost.

Ko smo počasi realizirali del za delom in se je pred našimi očmi luščila prava in resnična podoba nekdanje stavbe, smo opazovali kako pravilna je bila odločitev za vse posege, ki smo jih predvidevali. Delni nesporazumi so se pojavili pred odločitvijo, ali naj v prezbiteriju, ki je dobil z odprtjem oken kar preveč svetlobe, uporabimo barvna okna ali ne. Sam sem ves čas zagovarjal mnenje, da so barvna okna potrebna. Menil sem, da to moramo storiti, če hočemo ustvariti tisto pravo gotsko vzdušje, ki ga poznamo iz velikih katedral srednjega veka in ki je edino resnično sporočilo o takratni dobi. Brez elementa vitraja, se mi zdi, bi bilo naše delo opravljeno na pol. Tematsko zasnovi investitorja je nadvse uspešno realiziral akad. slikar Lojze Čemažar, ki je dojel barvno skalo in njeno sporočilnost. Šele z vitraji je prezbiterij zaživel v svoji celovitosti (sl. 8).

Ker je investitor želel, da bogoslužni prostor nosi tudi pečat pokoncilskega časa, ki je obrnil oltar spet k ljudstvu, smo brez težav ursničili starokrščanski zidani podstavek s kamni-

to ploščo prejšnjega oltarja (gotska plošča je bila poškodovana in neuporabna). Župnikova zamisel je bila, da bi v ostenje prezbiterija vzdali skalo, prinešeno iz globin rudnika, kot spomin na zlato obdobje Idrije (sl. 8, 9). Prav tako rudarska svetilka, ki kot večna lučka nosi sporočilo tudi zanamcem o nekdanji edini dejavnosti Idrijčanov.

Z minimalno opremo v prezbiteriju je bila dosežena potrebna zračnost celote, s tem pa tudi dan poudarek vsemu gotskemu izročilu (sl. 8). Ohranjeno krogovičje prvotne izdelave smo ohranili in ga prezentirali na vhodni steni kot dokazni material.

Z odločitvijo, da nadomestne zakristije ne gradimo (le-ta je rešena znotraj s paravansko leseno steno), je objekt tudi z zunanje strani osvobojen vsiljivega prizidka, kar daje sicer zgoščeni okolici prepotrebno zračnost (sl. 1).

Ker arhitektova naloga nikakor ni bila lahka, se v svojem imenu vsem strokovnim sodelavcem iskreno zahvaljujem za korektno sodelovanje, župniku Stanku Medveščku pa sem hvalen za možnost, ki mi jo je ponudil, da smo skupno uresničili to kulturno dejanje.

RUDI PERGAR

POSLIKAVA CERKVE SV. TROJICE

Pri prenovi cerkve sv. Trojice so sodelovali tudi strokovnjaki Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice. Njihovo delo je obsegalo raziskavo morebitnih poslikav notranjščine in fasad.

Že pri odstranjevanju kasneje prizidane zakristije so nas razveselili dobro ohranjeni ostanki okrasne poslikave okenskih stranic, njenih neposrednih robov in prav tako vogalov cerkve z naslikanimi kamni. Sočasno je prišel na dan ostanek strešnega venca, ki je bil na spodnji strani zaokrožen in poslikan z vzporednimi, rahlo poševnimi pasovi barv, pod zidcem se je okrog cerkve vil širok ornamentalni pas. Ostanek strešnega venca in okrasnega pasu smo obnovili in je lepo viden na zadnji steni prezbiterija (sl. 10).

Obnovili smo tudi naslikane vogalne kamne (šivane robove). Zanimivo je to, da smo jih uspeli naslikati še na svež omet v tehniki prave freske. Same fasade cerkvene ladje, prezbiterija in zvonika so narejene v zaglajenem gotskem ometu v naravni barvi lesa in s starim apnom, ki jim zagotavlja trajnost.

Sondiranje ometov in beležev v prezbiteriju je nudilo očesu presenečenje, saj so bila rebra in sklepniki okrašeni z okrasnimi in rdečimi podolžnimi pasovi, povprek razčlenjenimi z

Blok orudenega konglomerata z večno lučko v obliki značilne idrijske karbidovke (sl. 9)

belimi in sivo zelenimi črtami. Sklepniki v obliki rozet so bili beli, venčni listi pa poudarjeni z rdečo črto (sl. 8).

Tako je naše delo cerkvi povrnilo nekaj prvotne lepote, ki razveseljuje oko obiskovalca in mu v domišljiji obuja minuli čas.

OBNOVITEV GOTSKIH OKEN

Ni se težko živeti v daleč minuli čas gotike, ki je navdihoval in še vedno navdihuje rodove s skorajda nemogočimi stvaritvami iz kamna tako v arhitekturi, kiparstvu in nenazadnje tudi v kamnoseštvu.

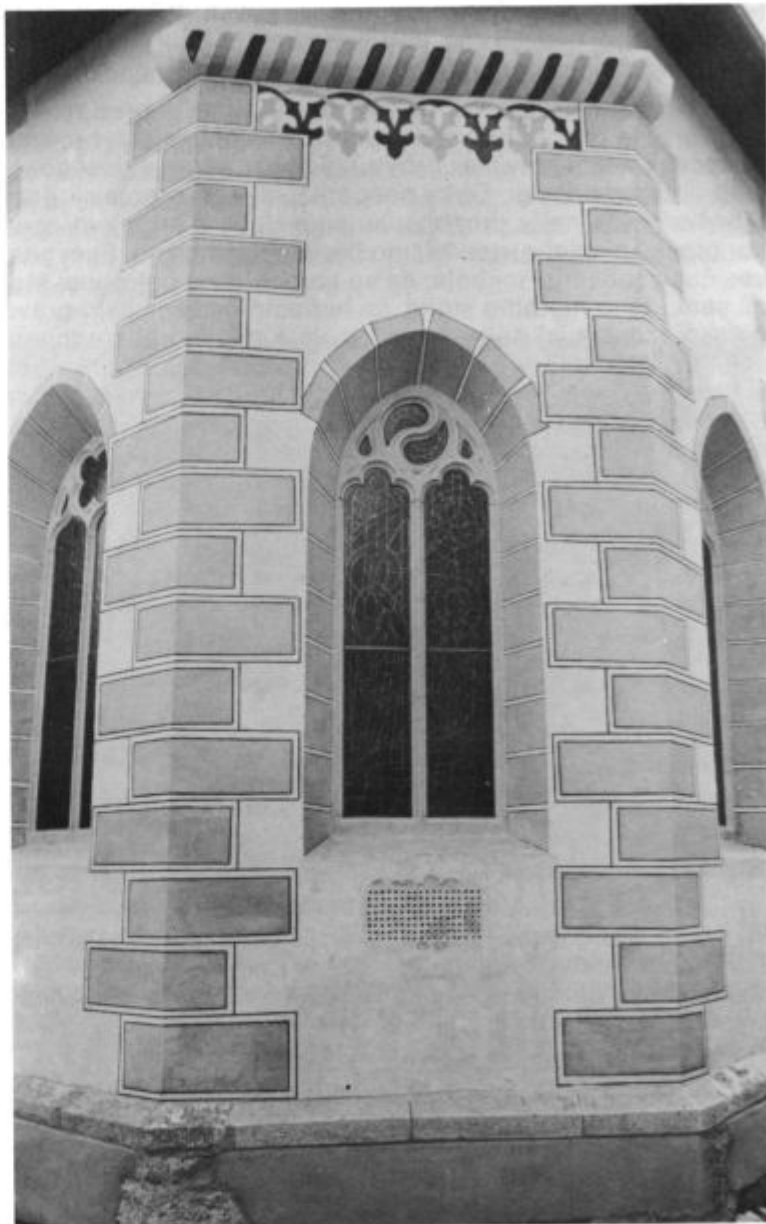
Z razvojem industrije se razvija tudi tehnologija obdelave kamna, mogoče ne tako hitro kot to doživljajo druge panoge, pa vendarle. Uveljavile so se le pravokotne oblike, ki jih je mogoče doseči s stroji. Ročnega dela je vse manj in manj, kajti tempo življenja tega ne dovoljuje več. Mogoče se še le v zadnjem času ponovno odkrivajo določene bolj zahtevne prvine kamnoseštva. Prav zaradi tega in pa zaradi obveze do prejšnjih rodov kamnosekov smo se z veliko volje lotili izdelave petih gotških oken za cerkev sv. Trojice po načrtih arh. Franceta Kvaternika. Želeli smo dokazati, da se tudi dandanes da ročno še marsikaj narediti.

Prvotni okenski okvirji v cerkvi sv. Trojice so bili izdelani iz lehnjaka in so zato bili bolj masivni. Novi pa so po načrtih morali biti tanjši, s čimer je arhitekt poudaril slokost, temeljno značilnost vseh gotških cerkva in katedral. Nova debelina znaša le 10 cm. Za tako izvedbo pa lehnjak ni več ustrezen. Izbrali smo drug kamen in sicer San Giorgio, ki je podobne barve in dovolj trden, poleg tega pa se ga da tudi lepo obdelovati.

Gotska okna imajo značilno pokončno obliko – pri velikih katedralah so visoka tudi deset metrov in več – so zelo ozka in imajo na vrhu šilast polkrožni zaključek. V našem primeru je le-ta napravljen iz enega kosa kamna (plošče), ki je večkrat prevrtan. Te luknje s svojim zaporedjem tvorijo različne krogovične ornamente, ki so variacije na različne teme. Po dva in dva na levi in desni strani nosijo motiv štiriperesne deteljice, srednji pa znani motiv ying-yanga, kjer dve obliki, ki sta skladni, tvorita zaključno celoto kroga (sl. 10).

Vseh pet oken je postavljenih v oltarni del cerkve – apsido. Ostali okenski okvir je sestavljen iz štirih kosov: enega ležečega in treh pokončnih, ki so profilirani in imajo tudi vtor po vsej dolžini, kamor so kasneje montirana barvna stekla. Delo je bilo precej zamudno in zahtevno, saj je bilo večinoma ročno (sl. 10).

Kasneje smo obnovili tudi reliefni podstavek nekdanje menze, ki sedaj visi na steni v cerkvi. Reliefni podstavek, izdelan iz belega carrarskega marmorja, je bilo potrebno očistiti in prebrusiti, na mestih, kjer ga je manjkalo, pa smo vložili plombe. Ker je pri tem reliefu šlo tudi za preminulo in poško-

Zunanja poslikava in gotška okna (sl. 10)

dovano inkrustacijo, smo po meri napravili tudi nove vložke iz rdečega marmorja in jih vgradili.

Naj dodamo še, da je naša kamnoseška delavnica vedno znova pripravljena na taka in podobna dela z željo po čim bolj kvalitetnih izdelkih.

RESTAVRIRANJE STRANSKIH OLTARJEV

Oltarja, posvečena Žalostni Materi božji in sv. Ani, iz leta 1668 sta bila ob pričetku restavriranja klavrna podoba prvotnega stanja in zlatih oltarjev svojega časa. Že prva obnova leta 1887 je na njih pustila svoj pečat – marmoriranje osnove oltarjev, barvanje plastik in zlâtenih profilov kot tudi nekaterih ornamentov (sl. 6).

Druga obnova je bila narejena v času pred prvo svetovno vojno. Oltarja nista imela posebne sreče, saj so jima verjetno zaradi dotrajanosti odvzeli originalne stebre, ki so bili ornamentirani, dodani pa novi – gladki (sl. 7).

Kapiteli in baze stebrov so na srečo ostali originalni.

Sodeč po pozidanih mizah in baročni zasnovi ladje so bili oltarji izdelani posebej za to cerkev.

Ob pričetku restavriranja se nam je zastavilo veliko vprašanj: Kakšna je bila prvotna polikromacija in pozlata oltarjev? Kakšne so bile kasnejše predelave? Kaj je dodanega ali odvzetega? Kolikšne so spremembe prvotnega stanja oltarjev?

Po snemanju vseh kasnejših preslikav se je pokazalo, kaj je prvotno in kaj je bilo dodano kasneje. Po utrjevanju original-

ne osnove oltarjev in ornamentirane pozlate smo se lotili rekonstrukcije, ki naj bi ustrezala originalu.

Problem so predstavljali stebri oltarjev, ki so bili gladki in novi, zato smo se odločili za ornamentirano gravuro, ki naj bi ponazarjala originalno ornamentiko na stebrih (sl. 8).

Rekonstrukcija je zajela vse manjkajoče dele oltarjev in plastik, ki naj bi se časovno povsem ujemale z izvirnikom (sl. 8).

Vse pozlatene površine smo dostavili in jim vrnili prvotno podobo in se v ničemer ne razlikujejo od originala.

Plastike same so med obnovami doživele nekaj sprememb, zato je bilo treba pri sedanjem restavriranju ugotoviti pravilno lego rok draperije in rekvizitov.

Vsa obnova je potekala po načelu, vrniti prvotno stanje oltarjev. Celotno rekonstrukcijo barv in izdelavo novih antependijev se je po izvirnih predlogah lotila in tudi realizirala slikarka Zlata Pavlinec. Časovno in tonsko naj bi se skladala z originalom (sl. 8).

Ko govorimo o restavriranju, ne smemo mimo prvotnega videza in namena predmeta, zato je bila temu podrejena celotna obnova oltarjev. Prvotna podoba ponazarja tudi prerez določenega časa za morebitnega obiskovalca. Plastike, ki so sicer iz kasnejšega obdobja kot oltarji in ki so bile nekaj časa v prezbitერიju, so danes prav tako restavrirane. Postavljene pa so v ladjo cerkve, namesto nekdanjih korskih nosilcev na novo steno zakristije.

BARVNA OKNA V CERKVI SV. TROJICE

Vsako izmed petih oken v gotskem prezbitერიju cerkve sv. Trojice v Idriji je izdelano v obliki bifore, t. j. v obliki dveh simetričnih navpičnih svetlobnih odprtín. Na vrhu se vsako izmed teh oken zaključi v značilnem gotskem loku. V rozetah, ki se nahajajo nad biforami, je izražena polnost odličnega kamnoseškega dela. Rekonstruirana okna, katera bi mogli v smislu oblike in izvedbe imenovati kar čipke v kamnu, so bila ob obnovitvi del v cerkvi sv. Trojice spodbuda za poslikavo okenskih odprtín v tehniki klasičnega okenskega slikarstva. V tej tehniki so posamezni, iz barvnih stekel izdelani delci slike povezani v celote, se pravi v slike s profiliranim svinčnim trakom. Ob načrtovanju slikarskih kompozicij smo predvideli uporabo barvnih stekel, ki niso obarvana le površinsko, temveč v celotni stekleni masi. Tako ni nevarnosti, da bi barvna okna mogla izgubiti barvitost.

Pri načrtovanju kompozicij za barvna okna mi je bila v pomoč zgodovinska literatura o mestu Idriji in njenem rudniku živega srebra.

MOTIVI BARVNIH OKEN

Osrednje in sosednje levo in desno barvno okno na slikarski način izražajo ter ponazarjajo podobo sv. Trojice. Ker je bila cerkev posvečena sv. Duhu in blaženi Devici Mariji, sem za srednje okno načrtoval motiv oznanjenja. V levi polovici okna je na vrhu podoba sv. Duha, pod njim nadangel Gabrijel, na desni strani pa je lik Device Marije. Podoba izraža Marijino sprejemanje božje volje. V rozeti je slika sonca, luči. V celotni slikarski kompoziciji izraža podoba luči učlovečenje Besede (Jn 1, 1–12).

Temu sosednje levo barvno okno prikazuje stvarjenje sveta in človeka ter prvi greh. V rozeti nad biforo je slika tabel desetih božjih zapovedi.

Desno od osrednjega okna je okno s slikama križanega in vstalega Kristusa. Pod Kristusom, ki visi na križu, kleči deklica čipkarica. V spodnjem delu slike, kjer je upodobljen lik

Motivi škafarja, rudarjev, klavž in idrijskega grba upodobljeni v oknu sv. Trojice (sl. 11)

vstalega Zveličarja, pa je prikazana ena izmed starejših oblik rudarske svetilke. Takšno svetilko so idrijski rudarji uporabljali pri delu v rudniku. V rozeti tega okna je naslikano t. i. evharistično tihožitje.

Na skrajnem levem in na povsem desnem (na prvem in petem) oknu so na slikarski način izraženi nekateri dogodki in ljudje iz bogate idrijske zgodovine. V prvem barvnem oknu sta na levem delu naslikana rudarja iz pionirskih časov idrijskega rudnika. Nad njima bedi angel varuh. V slikovnem polju desne polovice barvnega okna je prikazan lik legendarnega ška-

Obnovljena oltarna slika sv. Trojice (sl. 12)

farja, kateremu se je čez noč nateklo živo srebro v namakajoči se škaf. Nad njim je podoba znamenitih idrijskih klavž. V rozeti tega okna je naslikan grb idrijskega rudnika živega srebra (sl. 11).

V desnem delu petega barvnega okna je podoba sv. Ahacija, kateremu so se Idrijčani radi priporočali. Na njegov godovni dan 22. 6. 1508 so bile v domnevno izčrpanem rudniku odkrite večje zaloge živossrebrne rude. To dejstvo je zlasti rudarskim družinam vlilo upanje za preživetje. Na zgornjem desnem delu okna je naslikan idrijski rojak, ljubljanski škof Anton Alojzij Wolf, ki se je leta 1826 zavzel za razpadajočo cerkev sv. Trojice. Pod stiliziranim portretom škofa Wolfa je podoba med zadnjo vojno bombardirane in po vojni odstranjene nek-

danje župnijske cerkve sv. Barbare. Figura notranje trpeče deklice izraža bolečine obeh svetovnih vojn. V rozeti okna je naslikana zastava mesta Idrije.

IZIDOR MOLE OBNOVA SLIKE SV. TROJICE

Pred obnovitvenimi deli je bila slika sv. Trojice v razpadajočem stanju. Platno je bilo preperelo in na več mestih strgano. Luknje so bile od zadnje strani prelepljene s krpicami. Barvna plast se je le rahlo držala podlage, bila je na drobno razpokana in je odpadala v drobnih luskicah. Večja poškodba je bila na glavi Boga Očeta, manjše pa skoraj na celotni površini slike. Zaradi preperelega oljnega veziva so barve izgubile lesk (sl. 6).

Najprej sem utrdil in regeneriral barvno plast z vlikavanjem voščeno smolnate mase s hrbtni strani, nato pa celo sliko podlepil z novim platnom.

S čiščenjem umazanije ni bilo večjih težav, precej pa sem se namučil z odstranjevanjem preslikav. Nekoč delo restavratorja ni bilo tako cenjeno kot danes, zato so krpanje poškodovanih slik zaupali šušmarjem. Eden takih je dobil v roke tudi to oltarno podobo sv. Trojice. Seveda je ni znal niti očistiti niti utrditi, ni se potrudil niti toliko, da bi ugotovil barvno lestvico mojstra. Za retuširanje poškodb je uporabil npr. živozeleno

Osnutke in načrte za barvna okna v cerkvi sv. Trojice sem napravil v letih 1982/83. Izvajalska dela je opravil mojster steklar Marijan Ilič iz Zagreba.

barvo, ki je na originalu ni, in tako porušil barvni sklad. Po odstranitvi retuš in umazanije je podoba spet zaživelav prvotnem sijaju in skladnosti. Treba je bilo le zapolniti moteče praznine in sliko dokončno lakirati (sl. 12).

Kakšna je vrednost slike in kdo jo je naslikal? Med čiščenjem mi je uspelo odkriti podpis slikarja *P. Carl v. Reslfeld F. 1703*. V likovni enciklopediji tega imena ne najdemo, čudno je tudi, da ni mogoče najti več njegovih slik, saj vidimo, da je bil mojster, ki je obvladal anatomijo, znal bogato nagubati oblačila in s skromnimi sredstvi doseči izredno barvno skladnost. Takrat delujoči ljubljanski podobarski ceh ni premogel takega mojstra, torej je moral priti od drugod in se je le mimogrede ustavil v Idriji. Morda je mlad umrl ali pa je bil vsestranski talent kot nekaj desetletij kasneje Jožef Mrak, ki je bil poleg drugega tudi odličen slikar. Spomnimo se samo njegovih čudovitih fresk v cerkvi v Spodnji Idriji.

Na sliki sv. Trojice ali bolje Marijinega kronanja prevladuje nežna ultramarinsko modra barva. Kot kontrapunkt modri izstopa topli rdeči cinober na Kristusovem oblačilu. Tega je C. Reslfeld najbrž namenoma uporabil in poudaril, saj vemo, da je cinober spojina z živim srebrom, torej pridobljen z delom idrijskih rudarjev (sl. 12).

Leta 1803 je idrijski rudnik prizadela ena največjih katastrof v njegovi zgodovini. Dne 15. marca ob pol treh zjutraj so na Klementovem polju v jami opazili požar. Sto rudarjev, kolikor jih je bilo takrat v jami, so srečno spravili na prosto, čeprav bi se nekateri skoraj zadušili. Življenje je ob požaru izgubil le zidarski polir Albrecht. Takoj po izpraznitvi jame so zazidali vse jamske odprtine razen Frančiškovega jaška.

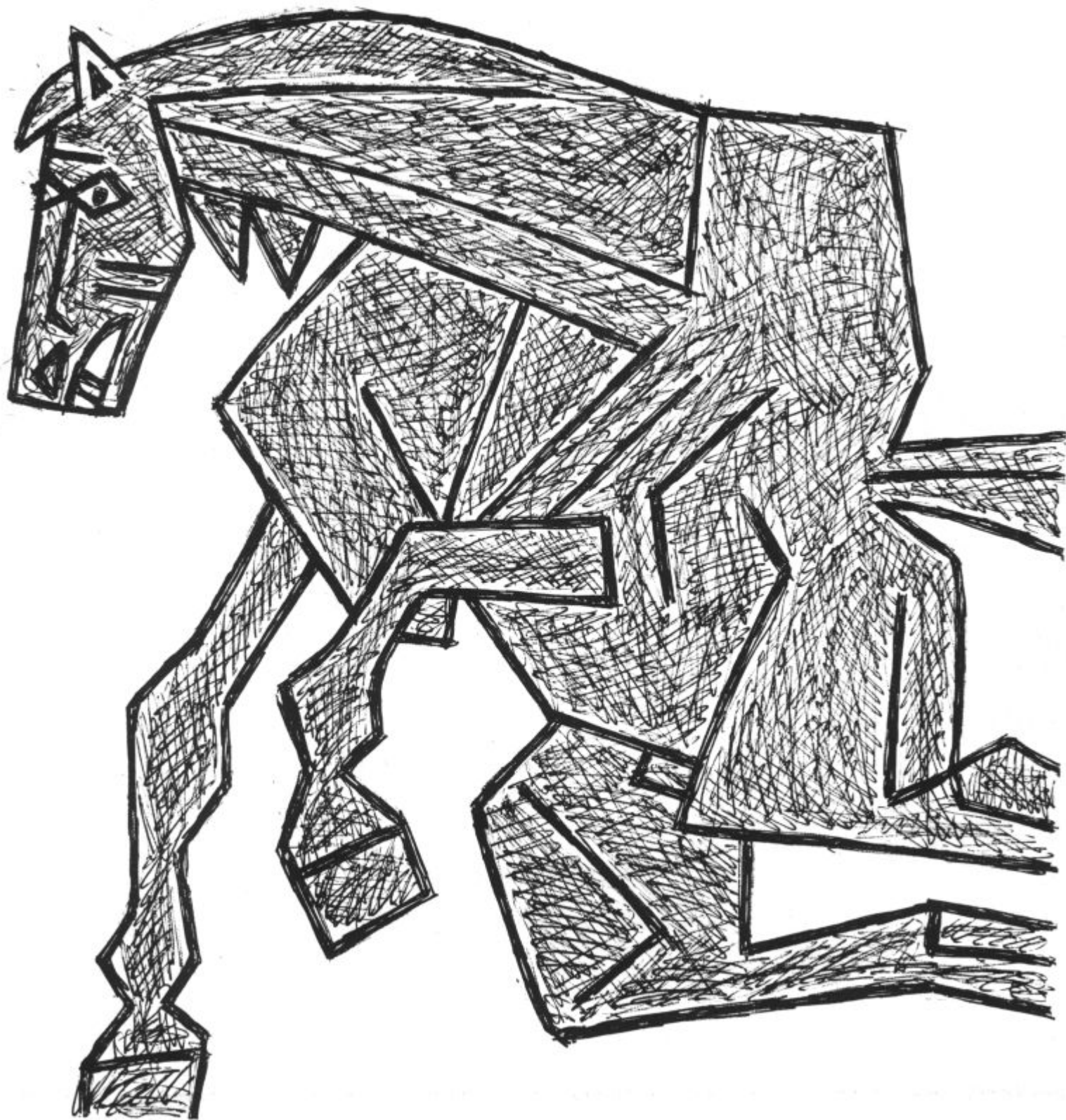
Vse področje požara je zdaj postalo velikanska žgalna peč, v kateri so nastajali nevarni živosrebrni hlapi in žvepleni plini. Ti so ovirali delavce, ki so skušali prodreti v jamo, potem ko so 21. marca spet odprli Jožefov in Terezijin jašek. Iz Jožefovega jaška je začel uhajati dim, po Terezijinem jašku pa so delavci skušali prodreti do mesta požara, kar pa jim ni uspelo. Pri teh prizadevanjih so ljudje omedlevali in mnogi so tožili, da jim dim povzroča tesnobo v prsih, v ustih pa so čutili pekoče bolečine.

Na tujem so se razširile govorice, da je vsa rudniška jama v Idriji uničena, da so mnogi ljudje izgubili življenje in da je v nevarnosti tudi idrijsko naselje. Zato je bilo že 17. marca časopisom poslano uradno obvestilo, da so govorice o požaru v Idriji pretirane in da bo požar kmalu pogašen. Slednja optimistična napoved se ni uresničila in ker požara ni bilo mogoče drugače pogasiti, so v noči od 14. na 15. maj morali v jamo spustiti vodo.

Poznejši gubernialni svetnik Sybold, ki je bil v času požara rudniški uradnik v Idriji in očividec dogodkov, je 17 let pozneje pripovedoval rudarskemu strokovnjaku in potopiscu Karstenu, da so rudarji pri poskusih za omejitev požara delali v tako hudo merkurialičnem ozračju, da se je živo srebro v njihovih telesih zgoščalo v kapljice. Sybold tudi poroča, da so vodo iz Idrijce napeljali v Terezijin jašek, ki ga požar ni zajel. Ko je voda prodrla do središča požara je nastala eksplozija, ki je zrušila naprave in zgradbe ob Terezijinem jašku.

Po pogasitvi požara je bilo treba iz potopljenega rudnika spet izčrpati vodo in obnoviti jamske naprave. Izvozna dvigala so na srečo ostala nepoškodovana in iz Barbarinega jaška so dnevno načrpali tudi do 4000 hl vode. Voda, ki so jo črpali iz jame je bila rumeno obarvana in ker so jo spuščali v Idrijco, so v njej daleč po teku navzdol poginile vse ribe.

Odlomek iz knjige dr. Jožeta Pfeiferja –
»Zgodovina idrijskega zdravstva«

IVAN SELJAK – ČOPIČ

Osnutek za naslovnico II., 1986

BRANKO KOROŠEC

Več kot dvajset let je tega – bilo je še v mojih študijskih letih, ko sem si skušal prislužiti kakšen dinar s pisanjem krajših kulturnozgodovinskih sestavkov za Življenje in tehniko in Kroniko – ko mi je v enem od obeh ljubljanskih antikvariatov prišla v roke močno izdelana ljubljanska izdaja Steinbergovega opisa Cerkniškega jezera, ki sem jo seveda takoj odkupil. Z Gründliche Nachricht von dem in dem Inner-Krain gelegenen Czirknitzer See sem se ukvarjal že kar nekaj časa prej, ne toliko kot Steinbergovo opisovanje naravnih pojavov na presihajočem jezeru, me je pritegnilo onih nekaj sicer skopih avtobiografskih omemb v zaključnem poglavju knjige.

V nekaj odstavkih sicer Steinberg o sebi in predvsem o svojem delu marsikaj pove, vendar ne dovolj, da bi si bilo o njem in njegovem deležu v kulturnem in – recimo kar tehnično-znanstvenem dogajanju v začetku in prvi polovici 18. stoletja na osrednjem Slovenskem mogoče zamisliti celovitejšo podobo. Dr. Ivan Rakovec v svojem sestavku v Slovenskem biografskem leksikonu, III., 460–61, Lj. 1971, navaja sicer nekaj podatkov o njem, vendar se pri tem sklicuje na starejše (Erbergt, Strahl, Hitzinger, Dolničar) in sodobnejše avtorje (Arko, Črnologar, Radicz, Savnik in še nekateri), ne navaja pa tega, kar je zgodovinarju v takih primerih najmerodajnejše: izvirne dokumentacije oziroma virov, iz katerih so vsi poročevalci o Steinbergu pred njim črpali svoje navedke. Ni me sram priznati, da tudi moj prvi članek o Steinbergu ni bil kaj dosti prida, saj sem v njem le ponavljal tisto, kar so o njem pisali že prej. Toda članek je »šel skozi«, kot pravijo, ostal pa je malce grenak priokus, bolje rečeno, precej slabe vesti na račun nezvirnosti, publicistično sfriziranega ponavljanja že uveljavljenih dognanj. Toda kako začeti? Imel sem Steinbergovo knjigo doma, oskrbel sem se tudi s kopijami vseh biografskih tekstov avtorjev, ki so opisovali bodisi Steinberga samega bodisi njegov opis Cerkniškega jezera, manjkalo pa mi je tisto, kar je, kot vse kaže, manjkalo v pretežni večini tudi drugim, namreč originalnih dokumentov, arhivskih uradnih aktov in podobnega zapisanega gradiva, ki bi posredno ali neposredno potrjevalo njegove navedke o šolanju, tehniški strokovni usmeritvi in delovanju pred prihodom v Idrijo, o njegovem zasebnem življenju, družini, sorodstvenih vezeh in podobnem.

Pozneje, ko sem se resneje lotil tega vprašanja, se je izkazalo, da imamo v našem osrednjem arhivu, Arhivu SR Slovenije v Ljubljani, razmeroma dokaj obsežno dokumentacijo o Steinbergovih družinskih razmerah ob in po njegovi smrti v Ljubljani v januarju 1765: ohranjen in arhiviran je njegov zapuščinski protokol, ki s testamenti nekaterih drugih članov te sicer številne družine Steinbergov že podaja iztočnico za podrobnejšo raziskavo Steinbergove osebnosti kot celote.

Naneslo pa je tako, da sem se najprej lotil prevajanja njegovega Gründliche Nachricht von Czirknitzer See, ki pa mi je v prvi verziji prevoda obležal v predalu; Cankarjeva založba se je namreč odločila za bibliografski reprint izvirnika, v spremni besedi pa sem lahko nanizal le bibliografijo o jezeru s krajšim vstavkom o Steinbergu kot tehniku, jezerskem proučevalcu, piscu in slikarju. Toda tudi v tem skromnem zapisu o Steinbergu samem nisem imel povedati ničesar takega, kar ne bi bilo tako ali drugače povedano že prej. Steinberg mi je torej pomenil odprto, nemalokrat žgoče in misli razjedajoče vprašanje: kakšno je bilo pravzaprav njegovo osebno in javno življenje, povod, okvir in vsebina njegovega intelektualnega delovanja, katerega eden rezultatov je edinstveni opis Cerkniškega jezera, v povzetku preveden v francoščino ter z glosarijem v notranjskem dialektu natisnjen v Bruslju, v zadnjem ponatisku leta 1804 v Haagu.

Najprej se je iz proučevanj arhivalij v Ljubljani in Idriji z nekaterimi posredovanimi podatki o Stembergih iz dunajskega dvornega arhiva, oziroma registrature plemiških patentov in plemstva v deželah habsburške monarhije izoblikovala podoba plemiške rodbine kraških in notranjskih Stembergov, izhajajoča iz zgodnjih let 16. stoletja in preminula z zadnjim ljubljanskim Steinbergom, kanclistom in hišnim posestnikom, umrlim brez moških potomcev sredi sedemdesetih let preteklega stoletja.

Z južne Tirolske so Stembergi prišli na Kras oziroma Notranjsko že v začetku 16. stoletja, si tu pridobili nekaj manjše fevdne posesti z gradiči pri Klani in pod izvirom notranjske Reke, pri Žabičah, udinjali pa so se deželi v vojaških služnostih, bodisi kot poveljniki regularnih vojaških oddelkov klan-

sko-kordunske vojaške četrti bodisi kot rejci in dobavitelji konj za armado. Oče našeg Steinberga, Wolf Ernest, si je pridobil gradič in posestvo K a l e c (Steinberg) nad izvirom Pivke pri Zagorju pod nekdanjim Šempetrom na Krasu ter se tu v glavnem ukvarjal le s konjerejo. Vendar dober gospodar ni mogel biti, saj je moral štiri leta po rojstvu svojega tretjorojenca, Franca Antona, gradič in posestvo prodati, za preostanek izkupička pa si je mogel kupiti le štegberško pristavo Marije Magdalene (današnji Marof). Tu je naš Franc Anton preživel svoja najzgodnejša otroška leta, od tod njegovi prvi stiki in vtisi o za zvedavega dečka prečudovitem jezeru, katerega naravne skrivnosti so ga razvemale skozi vse dolgo in razgibano življenje.

Tu nad Cerknjskim jezerom, na Pristavi nedaleč od idilične Cerknice, je Franc Anton – kar omenja precej nostalgичno tudi sam – preživel najzgodnejša deška leta v družbi starejšega brata in sestre ter številnih bratrancev in sestričen Raunachov, Pillichgraetzov, Kuschlanov in Kobenzlov, ki so ob posebnih prilikah radi prihajali na jezero, bodisi je skupaj z marofsko in cerknjsko otročadjo vred sodoživljal prelesti letnih in zimskih ribolovnih dni in noči ali zvedavo stikal po skrivnostnih jezerskih požiralnikih in zaglejenih špiljah. Toda igram se je kmalu pridružilo tudi prvo šolanje. Nič zanesljivega ne vemo o tem niti danes, sâm Steinberg o svojem šolanju v biografskih utrinkih v knjigi o jezeru ne pove ničesar, kasnejši opisovalci njegovega življenja in dela pa se zatekajo k domnevi, da mu je prvo šolsko znanje posredoval pristavski domači učitelj, ki sta ga starša Steinberga vzdrževala na Pristavi za vzgojo svojih treh otrok. Tej domnevi, če prisluhnemo tedanjemu času in navadam nižjega podeželskega plemstva tudi na Slovenskem, slej ko prej moremo pritrditi, saj je še najverjetnejša. Pomembnejše je Franc Antonovo nadaljnje šolanje, za katerega I. Rakovec navaja, da ga je opravil pri jezuitih v Ljubljani. Ker kakršnihkoli dokazil o takšnem šolanju v sicer obsežni zasebni korespondenci, ki so jo izvršitelji oporoke po njegovi smrti v Ljubljani vestno popisali v inventarnem zapisniku, že tedaj ni bilo, je ostala rakovčeva navedba – in vsaka naslednja, ki se sklicuje nanj – precej vprašljiva, dokazilo o Steinbergovem šolanju pri ljubljanskih jezuitih pa je bilo treba iskati v sicer vzornih jezuitskih arhivih. Ti so ohranjeni v osrednjem slovenskem arhivu v Ljubljani in v arhivu jezuitskega reda pri Sveti stolici v Rimu. V Ljubljani ohranjeni jezuitski šolski arhiv ni popoln: ob požaru v kolegiju leta 1774 je zgorelo za več kot dve desetletji šolskih poročil in seznamov gojencev iz časa, v katerem bi Franc Anton glede na svojo zrelost in »predšolsko« znanje utegnil biti med gojenci konvikta ali zunanimi učenci, ki so v konvikt prihajali samo k pouku: gre za leta med 1694 in 1700, v katerih bi Steinberg jezuitsko šolo vsekakor že končal, če bi se tudi res šolal na njej. Prek ljubljanskega škofijskega ordinariata zaprosena in težko pričakovana »rimska« jezuitska dokumentacija o šolanju, vzgojiteljih, predavateljih in gojencih zadnjih dveh desetletij 17. stoletja v Ljubljani sicer izpričuje, da je tedaj ljubljan-

sko jezuitsko šolo obiskoval tudi eden Steinbergov, vendar ta ni bil pravi, temveč Franc Antonov bratranec, sin strica Jurija Žige Stemberga (Georga Siegmunda), upravnika auersperške (turjaške) iške posesti. Le-tega, dve leti mlajšega Janeza Jurija (Johannes Georg) je verjetno že Rakovec hote ali ne-hote poistovetil z našim Franc Antonom, saj si ni mogel predstavljati, da mladi plemiški dečko, ki je s svojim življenjskim delom tako pomemben za svoj čas in slovensko kulturno zgodovino nasploh, ne bi absolvirval tedaj najboljše in najtemeljitejše redovne šole na Kranjskem. Ker se je to zdelo samo po sebi umevno tudi drugim Steinbergovim biografom,

Rakovčevega »podatka« nihče ni preverjal, »rimski« jezuitski šolski arhiv za tisti čas pa izpričuje, da je bil drugi Stenberg – torej po vsej verjetnosti naš Franc Anton – med zunanjimi gojenci konvikta, ki je vzorno prepeval v šolskem zboru jezuitske cerkve pri Šentjakobu prav tisti čas, za katerega je ljubljanska dokumentacija pogorela.

Nekaj v zvezi s svojim šolanjem pa Steinberg le pove v svoji knjigi, namreč da ga je že od začetka (šolanja ali domačega učenja) nadvse zanimala in privlačila tehnika ter poleg te astronomija, navduševal zanju pa ga je redovnik in učitelj Bion z Reke, ki se je menda tudi poklicno ukvarjal z obema znanostima. Doslej nas je bilo več, ki smo kakršnekoli arhivske podatke o tem Bionu z Reke tudi zunaj Slovenije iskali brezuspešno, ostalo je pri Steinbergovi lastni navedbi, kdo ga je posredno napotil v svet tehnike, sferične in terestične geometrije, ki sta postala v njegovih zrelih letih drugi pól njegove ustvarjalnosti in delovanja. »Praznin« te vrste je v ranih Steinbergovih letih več: do nedavnega je bil tudi biografski navedek, da je Steinberg nadaljeval svoje šolanje na Dunaju – na politezniški šoli – več kot dvomljivo. Prvo: o takem šolanju ni pisnega potrdila ne v njegovi zapuščini – in prav neverjetno je, da bi nadvse pedantni kasnejši dvorni svetnik tako pomembnega dokumenta ne ohranil med svojimi papirji – ne kje drugje, toliko manj pa o navedeni šoli, ki tedaj, ko bi se Steinberg utegnil šolati na njej, pod tem imenom in v takem študijskem razponu še ni delovala. Prej bi lahko rekli, da je Steinberg morda na Dunaju res nadaljeval svoje šolanje, kakšno in kdaj, pa bo treba še raziskati.

In tu naletimo na že kroničen primer raziskovalčevega dela v arhivih zunaj meja naše domovine, graških, dunajskih, rimskih in še katerim. Vedno imamo premalo sredstev in časa na razpolago, da bi iskano dokumentarno gradivo lahko našli že pri prvem ali drugem, večinoma le nekajdnevem ali največ dvotedenskem delu v katerem od inozemskih arhivov. Sponzorji tovrstnega raziskovalnega dela so največkrat nestrpni in ne doumejo preprostega dejstva, da takega dela ne moreš opraviti čez noč, v nekaj dneh in da raziskovalcu tudi ves trud ne pomaga najti nekaj, česar kljub vestnosti nekdanjih arhivarjev in arhivistov v obliki, ki si jo raziskovalec zamišlja in želi najti, v arhivu enostavno ni ter se je potem treba zadovoljiti z dokumentom, ki iskano le posredno obravnava. V takih primerih je »praznine« v življenjepisu neke kulturno-zgodovinsko pomembne osebnosti – torej tudi pri Steinbergovem – težko zapolniti, saj vedno ostaja nekaj nedorečenega, neargumentiranega, arhivsko in dokumentarno nedokazljivega. So pisci, ki ob tem odnehajo ter tak problem previdno obidejo s citiranjem »podatka« starejšega biografa, smo pa tudi taki, ki vedno znova, pogostokrat v nejevoljo sponzorjev, iščemo različne možne poti in načine, da bi »praznine« le zapolnili. Ta »ekskurz« v temne strani raziskovalne prakse naj velja kot pojasnilo, zakaj »se nek življenjepis piše« tudi desetletja dolgo. In s Steinbergovim je skorajda dosledno tako. Dokler ga ne srečamo kot tehnika – deželnega urednika pri vodstvu obnovitvenih del na »notranjskem odseku« glavne

deželne ceste proti Trstu v letih 1717 in 1718, ko poročen s hčerjo hasberškega upravnika in prvima dvema otrokoma živi v Postojni, ostaja marsikatera od dosedanjih domnev argumentirano pojasnjena le napol, drugim pa skušajmo verjeti. In če že ni (bilo) argumentov zanje, naj dosegljivo, ohranjeno gradivo odvrne vsaj dvome vanje.

Predno pa bi se lotil kratke obnove Steinbergovega prvega javnega delovanja, tehniškega nadzorništva obnovitvenih del na deželni cesti proti Trstu, se mi zdi neizogibno, da se najprej vrnem k ugotovitvam o njegovem šolanju, oziroma izobrazbi, ki je – tudi že takrat – vsaj nasploh pogojevala njegovo nastavitve na tako odgovorno in strokovno vzeto tudi zahtevno deželno službeno mesto.

Vzemimo to, kar je doslej znanega iz dosegljivih arhivalij, predvsem pa iz navedb starejših Steinbergovih biografov in poročevalcev o njegovi knjigi, za dejstvo: Franc Anton Steinberg se je šolal v ljubljanski jezuitski šoli vsaj v nižjem humanističnem šolskem ciklu dveh let, v katerem se je vsekakor učil tudi matematike in geometrije ter osnov fizike in tudi kemije. Višji cikel šolanja je jezuitske gojence usmerjal in pripravljajal za povsem netehnične poklice, ki pa mladega Steinberga niso privlačili. Ker druge šole v Ljubljani ali na Kranjskem, ki bi tedaj že posredovala svojim učencem poleg »višje« matematike in geometrije tudi nekaj več znanja o tehniki in mehaniki, ni bilo, je moral mladi Steinberg v šolanje drugam. Dokazila, ali je nadaljeval svoje šolanje na Dunaju ali ne, bo treba šele izbrskati iz arhivov na Dunaju. V poštev pa prihaja še druga možnost, namreč šolanje na vojaški kadetnici v Wiener-Neustadtu, kjer so gojence, med njimi po dva plemiška sinova, ki jih je v kadetnico poslala vsaka od deželnih uprav monarhije, naučili znatno več matematike, fizike, mehanike in zemljemerstva kot pa v drugih javnih šolah. Vendar, ali si to domnevo lahko dovolimo? Steinberg nam sam o svojem šolanju premalo pove, tudi ni zapustil nikakih dokumentov o tem, govori le o mehaniku in astronomu redovniku Nikolaju Bionu, ki ga je učil matematiko, geometrijo in mehaniko, oziroma katerega učno knjigo teh predmetov si je Steinberg kupil, odkupil pa tudi Bionov eksperimentalni mehanični kabinet. Iskati dokumentirano potrdilo o Steinbergovem šolanju na Dunaju v dunajskih arhivih je skoraj podobno iskanju igle v seneni kopici. Doslej smo vsi, ki smo iskali potrditev Rakovčeve navedbe Steinbergovega šolanja na Dunaju, obstali v slepi ulici. Dokončno rešitev tega, vsekakor pomembnega vprašanja, bo vendarle treba enkrat poiskati.

Pa vzemimo, da Steinberg po (domnevnem) šolanju pri ljubljanskih jezuitih rednega šolanja ni nadaljeval, kar utegne biti tudi verjetno, sicer bi dvorni svetnik in upokojeni upravnik idrijskega živosrebrnega rudnika v zadnjem poglavju knjige o Cerkniškem jezeru kakršno koli svojo dunajsko šolo vsekakor ne zamolčal. Je bil potem le bister tehniški in zemljemerski samouk (avtodidakt) široke neformalne izobrazbe in razgledanosti? Tehniške izobrazbe in razgledanosti pa mu nikakor ne moremo oporekati.

Leta 1712 je 27-letni Franc Anton Steinberg z dekretom dvorne komore na Dunaju imenovan za kernalnega komisarja rudnikov, gozdov in cest na Notranjskem. Kopija tega dekreta je še vedno v arhivu dvorne komore, izvirnik pa je – kot toliko drugih Steinbergovih osebnih dokumentov – izgubljen ali odpujen. V dekretu je navedena utemeljitev, da je Steinberg v vsakem oziru dorasel nalogam, ki jih tako komisarstvo izvrševalcu te službe nalaga. Šlo je za komisarstvo notranjske četrti, komori so ga priporočile kranjske deželne oblasti, močno podprlo pa notranjsko plemstvo, bolje rečeno: Steinbergovo številno sorodstvo med notranjskimi graščaki, ne nazadnje in vsekakor zelo uspešno njegov »mrzli«*»*stric grof Kobenzl, tedaj pomembna in ugledna politična osebnost na cesarskem dvoru in habsburški diplomaciji. Priporočila pa tudi niso bila prazna beseda sorodniškega in plemiškega protekcionalstva. Izkazalo se je namreč zelo kmalu, da je mladi Steinberg tudi zares dorasel komisarskim nalogam. O tem govori obsežna arhivska dokumentacija Dvorne komore na Dunaju.

Ne bo odveč, če se ob prvem Steinbergovem »nastopu«*»* v javni oziroma upravni službi nekoliko pomudimo pri razmerah in okoliščinah, kakršne so tedaj, in že nekaj let prej, bile na Notranjskem. Ta del Kranjske je tedaj, točneje 1707. leta, doletela naravna katastrofa, kakršne obsežnosti si danes, v atomski dobi in na pragu 21. stoletja, komaj da lahko predstavljamo. Cerkniško jezero to leto namreč ni odteklo, vodni »sistem«*»* kraških rek je nenadoma ušel iz svojega vsakoletnega naravnega ritma, prišlo je do hudih poplav, Unec je prestopil svoje bregove in Planinsko polje je za sedem let postalo jezero. Glavno cestno zvezo med Ljubljano in Trstom je jezero pod Planino preplavilo, ves težji vozni promet je tako rekoč obstal in treba si je bilo pomagati z obvozom po slabih, za težki promet neprimernih cestah. Drugih, katastrofo spremljajočih posledic v gospodarskem življenju Notranjske tu ne bi omenjali, vsekakor pa so bile zelo občutne. Eden zasilnih ukrepov, ki sta se ga gubernij in deželna uprava lotila že med katastrofo, je bila usposobitev prastare, še rimske poti iz Logatca prek Kalca na Grčarevec in po zahodnem robu Planinskega polja do trga Planine, dalje pa prek Studenega na Lاندol in Razdrto, poplavljen ali neprevozen je ostal namreč tudi pretežni del postojnskega polja. Notranjske gosposčine ob tej prometni smeri so s podvojeno tlako svojih podložnikov zasilno cesto razmeroma hitro zgradile. Pri vodstvu gradnje earnega dela ceste pred Planino pa že leta 1711 sodeluje tudi mladi Steinberg. Na tem delu nadomestne komercialne ceste se torej pričinja njegova službena kariera, izjemna in izredna celo po današnjih merilih. Izčrpno zaključno poročilo – izvirnik je hranjen v arhivu dunajske Dvorne komore – je bilo najboljše priporočilo zanj: delo so pod njegovim vodstvom dobro opravili, z državnim denarjem je skrbno in varčno gospodaril, deželnim oblastem in guberniju se je predstavil kot uglajen in udvorljiv administrator. Leto dni po dodelitvi komisarske službe, 1713, se Steinberg znova izkaže s še danes vsega priznanja vrednim popisom vseh cest na Notranjskem, v svojem upravnem območju, z opisom njihovega sta-

nja in tehnično zelo pretehtanimi nasveti, kako jih izboljšati. Med opravljanjem svoje komisarske upravne službe (v Postojni) pa si je našel dovolj časa, da se je resneje, zdaj že z očmi in znanjem politehnika, posvetil raziskovanju naravnih posebnosti kraškega podzemlja in še nedoumljivega obnašanja vodâ, ki zdaj presihajoče, zdaj bruhajoče in naraščajoče polnijo in praznijo slovito naravno čudo, Cerkniško jezero. Tedaj ga je prvič sam premeril, in ko je potem odteklo, raziskal njegove požiralnike, si delal zapiske in snoval opis jezera in njegovih posebnosti, kot ga je videl in si ga razlagal sam. Tedaj je v njegovem mehaničnem kabinetu na Marofu (Pristavi) nastala tudi njegova karta jezera, ki je, to je treba priznati kartografsko še dokaj okorna, čeprav je točnejša od Valvasorjeve. Zadovoljen s svojim uspehom se 1716 pogumno loti zemljevida Kranjske. Žal o tej karti, ki v vsakem oziru ni bila več kot sicer prizadevno amatersko delo še neizkušenega zemljemerca, ne vemo več kot to, kar nekako mimogrede poroča o njej dolski graščak Egberg: da je bila lično Steinbergovo delo in da jo je avtor sam vrezal v bakreno ploščo. Menda jo je Steinberg poslal dvorni komori na Dunaj in je ostala tam, ne da bi jo kdaj natisnili. Dejstvo je, da danes ni najti ne plošče, ne njenega odtisa ne v arhivski kartni zbirki dvorne komore in ne med kartami Vojnega arhiva, da so jo na dunajskem dvoru založili ali izgubili ne dolgo potem, ko jo je samozavestni in priznanja željni Steinberg poslal tja.

Leta 1717 je dunajska komora Steinberga prvič uradno poslala v Idrijo, da se seznani, in če je mogoče, tudi skuša urediti, z neugodnimi razmerami in upadajočo produkcijo v rudniku. Kaj je tedaj Steinberg v rudniku opravil, ostaja doslej še nejasno, saj zaenkrat njegovega poročila s te misije v kernalnem arhivu še nismo našli. Tudi še ni jasno, koliko je imel Steinberg oprviti z gozdarskimi vprašanji svojega upravnega okoliša – tudi te »praznine«*»* še zahtevajo odgovor biografa.

Dvojnik dekreta, s katerim je bil Steinberg leta 1718 imenovan za deželnega četrtnega komisarja za vzdrževanje in popravila cest na Notranjskem, je ohranjen v arhivu dvorne komore na Dunaju. Da mu je bila z njim odvzeta skrb za gozdove in edini rudnik, torej idrijskega, na tem upravnem območju, Steinberga ni kaj dosti prizadelo, saj se je tedaj že odločno preusmerjal v zemljiemerstvo in da rečemo z današnjim izrazom, v cestno in vodogradbeniško projektivo. Dve leti, do 1720, mu lahko sledimo pri izboljšanju earnega odseka zasilne ceste med Grčarevcem in Postojno – njegova obsežna korespondenca z deželnimi oblastmi v Ljubljani ter dvojniki izčrpnih tehničnih poročil o poteku cestnih del Dvorni komori so ohranjeni in arhivirani tudi v Ljubljani. V enem zadnjih poročil je tudi njegov predlog za tehnično-gradbeno izboljšavo cestišča, za katerega pa ne Komora in ne deželne oblasti niso pokazali pravega zanimanja.

Še isto leto, 1720, se je Steinberg preselil v Ljubljano. Tu ne bi navajal, koliko ugibanj in domnev je pri dosedanjih Steinbergovih biografih povzročila ta njegova preselitev: kasnejši Steinbergov ljubljanski dom v Šalendrovi ulici (današ. hiša št.

6) je imel tedaj po Florjančičevi Knjigi hiš v Ljubljani drugega lastnika. Zelo pomanjkljiva ohranjena dokumentacija o Steinbergu v letih 1720 do 1724 pa nam neposredno ne izpričuje drugega kot to, da je Steinberg že 1720 sodeloval pri reševanju mestnih problemov z Ljubljano in barjanskimi vodami. S to zadevo, predvsem pa s problemi plovnosti po Ljubljani, so se v Ljubljani – ter nič manj zavzeto tudi v guberniju v Gradcu – ukvarjali že dalj časa, saj jim je s preplavitvijo Cerkniškega jezera in Unca spremenjeni nivo barjanskih voda in pretoka Ljubljanice skozi mesto in pod njim povzročil dokajšnje težave tudi v plovnem prometu prek Kranjske. Arhivalije Dvorne komore na Dunaju izpričujejo, da je komora Steinberga kmalu po končani izboljšavi planinskega dela komercialne ceste razrešila cestnega nadzorstva na Notranjskem ter ga kot dobrega poznavalca vodnih razmer na Krasu – od katerih je bila plovnost Ljubljanice še kako odvisna – delegirala k skupini vodogradbenikov (hidroinženirjev) v Ljubljano, kjer je holandski broderski gradbeni mojster Gerald Focke-Gerson že leto prej skušal rešiti problem plovbe po Ljubljani s projektom izgradnje kanalov pod Fužinami. Ta vsebinsko obširna, tehniško in kulturno za Kranjsko vsekakor zelo pomembna vodnoureditvena projektantska akcija je v našem najnovšem zgodovinoписju že dobila odgovarjajoče mesto in ovrednotenje, manj pozorno ostaja do Steinbergovega deleža pri tej akciji. Omenjen je le njegov odklonjeni načrt plovnega kanala mimo fužinskih brzic na Ljubljani, obveljala je namreč Durchlasserjeva varianta istega projekta iz leta 1739, torej iz časa, ko je Steinberg že 15. leto upraviteljeval idrijskemu rudniku, h gradnji za deželo in monarhijo tedaj vsekakor trgovinsko izredno važne vodne poti na Ljubljani pa lahko poslal rudniškega strokovnjaka za gradnje, rudniškega mojstra Antona Hauptmanna s skupino izbranih rudarjev – gradbenikov.

Graški gubernijski in dunajski arhiv Dvorne komore hranita ključni del dokumentov, ki govore o tedanjem »veleprojektu« izboljšave vodne poti za transport naravnih dobrin iz ogrsko-hrvaškega predela monarhije ter manufakturne produkcije v edino izvozno-uvozno pristanišče v Trstu. Svoj delež je v tem

projektu opravil tudi Steinberg v zadnjih dveinpol letih pred odhodom v Idrijo.

O tem svojem deležu, pravcati raziskovalni misiji plovnih možnosti na štajersko-kranjskih rekah Murcu, Muri, Dravi, Dravinji, Savinji, Savi in Ljubljani, tudi sam poroča v knjigi o Cerkniškem jezeru. Manj znano je ostalo njegovo projektantsko delo v tej misiji; doslej so se njegovi biografi zadovoljili pač s tem, kar je v knjigi povedal sam in kar je bilo o tem najti v ljubljanskih arhivih. Iskanje podrobnejše dokumentacije o tem njegovem delu je v graškem gubernijskem arhivu obelodanilo med drugim tudi zaključno Steinbergovo »tehnično« poročilo o tej zahtevni in naporni misiji, polno podatkov o slovenskih rekah, ki bi presenetili celo današnjega fakultetnega hidroinženirja ali tehnika. Poročilu sta priložena dva zemljevida, prav tako Steinbergovo delo. O obeh, kakor tudi še o dveh, treh zemljevidih oziroma kartah, ki jih je Steinberg za to ali ono delovno priložnost izdelal v letih pred prihodom v Idrijo, poročam več na drugem mestu. Steinbergova zemljemersko-kartografska dejavnost si je v zgodovini obeh strok že utrdila odgovarjajoče mesto; tu in zdaj spregovoriti več o tem, bi nas zavedlo predaleč v stran iz okvira naslovnega predavanja.

Sicer pa sem v tem, kar pripovedujem, namerno zanemaril tudi oris osebnega in družinskega Steinbergovega življenja v teh letih pred prihodom v Idrijo. Tudi v tem, zasebnem delu njegovega življenja so novejša, sistematičnejša »brskanja« po ustreznih arhivalijah posredovala podatke, ki raziskovalcu in biografu omogočajo rekonstruirati Steinbergove družinske in rodbinske vezi in odnose v stvarnejšo in jasnejšo podobo, kot smo jo imeli še pred leti. »Praznin« v genealoški podobi Steinbergov, ter posebej Franc Antona, skorajda ni več, vse bolj jasni pa so nam tudi odnosi znotraj njegove številne družine ter vplivi le-teh, ki so tako ali drugače sooblikovali njegovo osebnost ter imeli svoj odmev tudi v njegovi ustvarjalnosti. S prihodom v Idrijo se pričinja novo, recimo kar zrelo obdobje Steinbergovega ustvarjalnega (in družinskega) življenja. To pa je lahko teza, snov enega naslednjih naših razgovorov v okviru idrijskih Muzejskih večerov.

IZŠLA JE BROŠURA O DR. ALEŠU BEBLERJU

DR. ALEŠ BEBLER – NAŠ IDRIJSKI ROJAK

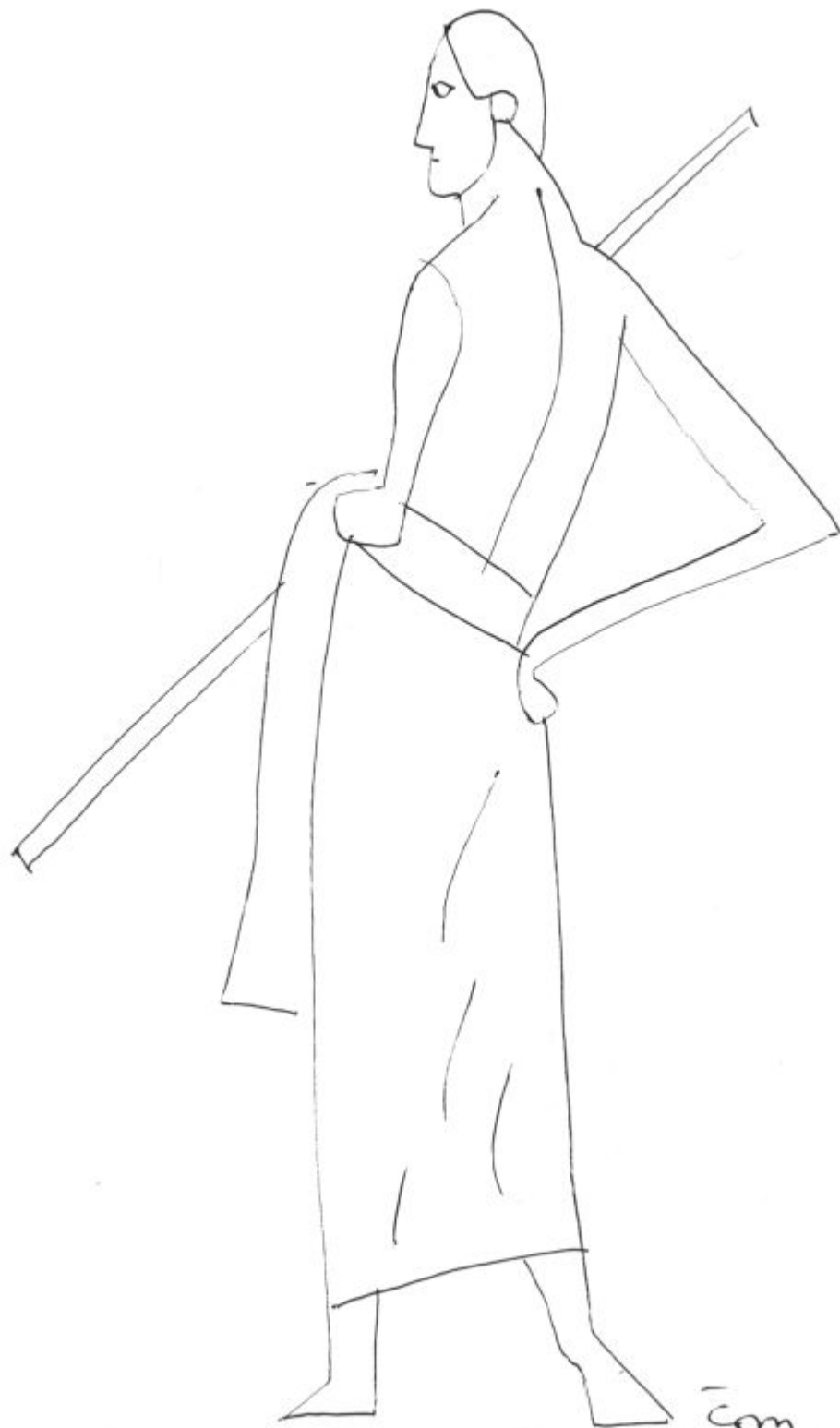
Na skoraj osemdesetih straneh z različnimi prispevki, razmišljanji in spomini sodelujejo Stane Bobnar, Lado Ambrožič – Novljan, Koča Popović, Bogdan Pešič, Bojan Štih, Jože Smole, Matej Bor, Tomaž Pavšič in Samo Bevk. Več kot 20 fotografij in dokumentov. Izdal in založil MESTNI MUZEJ IDRIJA. Cena: 3.700 dinarjev. Brošuro lahko naročite pismeno na naslov: MESTNI MUZEJ IDRIJA, Prelovčeva 9, 65280 Idrija ali po telefonu: (065) 71 135. Takoj po naročilu vam brošuro s položnico pošljemo po pošti.

Z NAKUPOM BROŠURE STE PRISPEVALI ZA SPOMINSKO SOBO DR. ALEŠA BEBLERJA V IDRIJSKEM GRADU !

Kot izjavljajo njegovi soborci pa tudi kolegi iz diplomacije in kot radi pripovedujejo idrijski rudarji, katerim je marsikateri dolg in lep večer bil prijazen tovariš, enak med enakimi, je bil naš Bebler očarljiv kot človek, neverjetno skladna osebnost, saj je v sebi v vsej polnosti združeval odlike, ki jih že zaradi narave stvari le redko najdemo združene v eni sami osebi.

Navsezadnje: revolucionarna odločnost, vojaška bojna iznajdljivost in idejna izdelanost na eni strani, na drugi pa ljubeč odnos do človeka in narave, estetska vzgojenost, znanje vseh glavnih evropskih jezikov, diplomatska okretnost in naravna domačnost – to so vendar stvari, ki lahko skupaj krasijo le izjemno osebnost. In tak je bil naš Bebler, ki mu niti surovi čas bojev in žrtev ni mogel okrniti njegove, nenehno izpričane humanistične zavesti, ki ni dovoljevala nobenega ponižanja človeka ne uničevanja narave. Strune njegovega srca so znale ubrano zabrneti z občutjem španskega republikanskega borca, primorskega ali štajerskega kmeta, partizana, evropskega intelektualca ali idrijskega knapa. Znal je biti to, kar nekateri mislijo da je nemogoče: nacionalno zaveden Slovenec, Jugoslovian in internacionalno čuteč državljani sveta. Nekaj pričevanj o tem najdemo tudi na straneh te knjižice.

Odlomek iz uvodnika
prof. Tomaža Pavšiča h knjigi
»Dr. Aleš Bebler – naš idrijski rojak«

com

IVAN SELJAK – ČOPIČ

Skica I., 1988

MED DRŽAVLJANSKO VOJNO V ŠPANIJU (SPOMINI NA DR. ALEŠA BEBLERJA)

STANE BOBNAR

Z Alešem sva se bolje spoznala v bolnici in za tem postala dobra prijatelja. To je bilo tako pristno, da kasneje ni bilo nikoli z ničemer omajano, pač pa se je ob nadaljnjih stikih najino zaupanje neprestano krepilo in utrjevalo. Njegov odnos do mene je bil nadvse plemenit, poln človečnosti in dostojanstva ter je tako bogatil in dopolnjeval najino prijateljstvo. Pravijo, v nesreči spoznaš prijatelje. To sem jaz doživel in občutil, ko sva ležala oba težko ranjena v bolnici.

Aleš je bil ranjen v bojih za mesto Quinto na Aragonski fronti. Kot brigadni štabni oficir je prišel v najhujšem divjanju boja bodrit borce in urejat bojne vrste in pri tem zašel na področje sovražnih položajev. Krogla ga je zadela v podkoleno in mu raztrgala mišičje ter prebila glavni živec ischiaticus. Ni mogel hoditi in le s težavo in veliko sreče so ga borci rešili iz bojnega meteža. Le za las je ušel smrti. Vse to se je dogajalo med hišami mesta Quinto. Bilo je že mračno. Sovražni vojaki so klicali: »Kdo je tam?« On pa je v španščini hladnokrvno odgovoril, da je njihov vojak. Tako jih je premotil, da se ni sprožil ponovni rafal, ki bi ga do kraja pokončal.

Spominjam se, da je mnogokrat spraševal, kje bi našel tovariša, ki ga je takrat rešil iz najhujšega. Ta je kasneje sam padel v bojih pred Zaragozo. Bil je Slovenec iz Ptuja.

Kmalu za tem sem bil ranjen tudi jaz in prepeljan v bolnico Benicasim. Po treh tednih, ko sem prebolel najhujše in se začel zanimati za ranjence, ki so ležali v moji bližini, pride k meni bolniška sestra in reče: »Lepe pozdrave ti prinašam od Andreja Kobala.« To je bil psevdonim Aleša Beblerja v Španiji. »Kje je tovariš Kobal?« sem vprašal. »V sosednji sobi,« je odgovorila, »pozdravlja te in rad bi te obiskal, pa ne more še vstati.«

Tako se je začelo najino seznanjanje. Ležal je v sosednji sobi ob zasteklenih vratih. Kasneje so mojo posteljo premestili bližju vrat – seveda po njegovem predlogu – in odstranili stekla. Tako je lahko stegnil roko in me rahlo potipal, kot da me boža in slišal sem milo domačo slovensko besedo: »Ali ti je hudo?« Tako se je nadaljevalo: z rahlim stiskanjem rok in bodrilnimi besedami. Ti blagodejni elementarni stiki so me spominjali na mater in njeno ljubezen do mene.

Dr. Aleš Bebler

Oba sva bila hudo ranjena. Tudi meni je krogla prebila glavni živec v predelu kolka. Zaradi tega so nama noge, njemu leva, meni desna, ohromele in trpela sva neznosne bolečine, ki so se umirile le z veliko dozo morfija.

Potrebno si je predstavljati stanje, ko zdravega, mladega človeka, polnega moči in volje nenadoma doleti nesreča in postane neboljšen. Tedaj samo zdravnikovo posredovanje ne zadostuje, temveč je potrebno človeka usposobiti, da spodbudi v sebi vse svoje sile in voljo do življenja. V medsebojnih stikih je nama to uspelo. Ta življenjska sila je med nama potekala v tistih bridkih dneh. Nudila sva si nesebično, iskreno pomoč in tolažbo, ki je bila za oba življenjskega pomena.

Čas zdravi rane. Aleš je dobil bergle in začel postopoma hoditi, čeprav bolečine še niso prenehale; prenehali pa so jih lajšati z morfijem. Večkrat me je obiskal. Teh obiskov sem bil vesel. Z zanimanjem sem ga opazoval in rad poslušal njegovo sočno, spodbudno besedo.

Aleš je takrat vedel, kakšne posledice mi bodo pustile dobljene rane. O tem se je zanimal pri zdravniku, ki me je operiral in zdravil. Mene s tem seveda niso seznanili. Aleš mi je skrbno obrazložil stanje, tako da me ni bilo strah pred bodočnostjo, pač pa mi je naraščal pogum in lažje sem prenašal tegobe.

Tiste ranjence, ki niso več potrebovali intenzivne nege, so na jesen preselili v bolnico v Murcijo. Z zdravljenjem se je nadaljevalo. Tudi jaz sem dobil bergle in se počasi privajal hoditi. Rane so se celile, bolečine v nogah pa niso prenehale. Aleš je vse prenašal mirno. Nikoli ga nisem slišal tarnati, ni obremenjeval svoje okolice, čeprav mu ni bilo lahko. Z močno voljo je premagoval svoje težave. Z izredno voljo se je vključil v življenje v bolnici, povezoval se je z drugimi ranjenci in bolniškim osebjem. Ranjenci so potrebovali vsestransko pomoč, tolažbo in uteho. V tej veliki bolnici z mnogimi ranjenci raznih narodnosti – med njimi mnogi niso obvladali španščine – je bilo potrebno prevajati v ruščino, angleščino, francoščino razna navodila zdravniškega osebja. Aleš, ki je obvladal jezike, je to opravljal požrtvovalno in strokovno, kar je bilo vredno vsega priznanja. To je bilo veliko delo! Zato si je pridobil mnogo prijateljev, ki so ga spoštovali.

V Murciji je bilo veliko otrok brez staršev, sirot, ki niso bili najbolje oskrbljeni. Marsikaj so potrebovali. Aleš se je povezoval z njimi in jim skušal pomagati. Delal je v organizaciji za zbiranje denarne pomoči med ranjenci. Ti so radi prispevali dokajšnja sredstva za izboljšanje položaja teh otrok. V bolnici se je odvijala tudi kulturno-prosvetna dejavnost. Potrebno se je bilo povezati s kulturnimi skupinami v mestu Murciji, ki so prihajale med ranjence s svojimi programi. Ranjence je posebej zanimalo, kaj se dogaja na bojiščih. Obveščanje je potekalo preko stenskih časopisov in skupinskih razgovorov. Pri tem pa je bil zelo dejaven tudi Aleš, ki je bil eden glavnih pobudnikov. Vse to ga je seveda stalo veliko truda, ker je težko hodil z berglami in v kolenu skrivljeno nogo.

Vsega, kar se je dogajalo v Murciji v zvezi z Aleševo osebnostjo, se ne da opisati. Mnogo je bilo težkih trenutkov. Zlasti

hudo je bilo zdravljenje, ki je zahtevalo vedno nove posege za rehabilitacijo poškodovanih organov. Bili pa so tudi veseli trenutki. Eden takih, ki se ga dobro spominjam, je dogodek ob paru čevljev, ki ga je Aleš že nekje opisal. Rabila sva čevlje in sva se namenila v mesto. Aleš me je vprašal, zakaj bi kupovala dva para čevljev, saj jih ne rabiva, ker hodiva vsak samo po eni nogi, zato bi bil dovolj en par. Vprašal me je, katero številko čevljev nosim in ko sva ugotovila, da številka 41 ustreza obema, sva kupila en par čevljev in tako hodila vsak z enim čevljem vse do odhoda v Francijo. To je bila neverjetna, enostavna, vendar izvirna zamisel. Že samo dejstvo, da se je Aleš brez nekih predsodkov odločil za tako rešitev, je vplivala na mene kot ponovni dokaz zbliževanja in utrjevanja najinega prijateljstva. In še več, bil sem ponosen na nekaj tako intimno skupnega s tovarišem, ki je bil že takrat kapetan španske republikanske vojske.

Sredi poletja 1938 sem bil premeščen v Alicante v drugo bolnico zaradi operacije v kolku, da bi mi spojili prestreljen živec. Tedaj sem izgubil zvezo z Alešem in drugimi prijatelji in tovariši v Murciji.

Medtem so enote generala Franca ob reki Ebro prodirale proti morju z namenom, da bi odrezale Katalonijo od centralnega dela Španije. S tem v zvezi je bila vprašljiva evakuacija ranjencev iz tega dela v Katalonijo. Redni vlaki niso vozili, pa tudi za prevoz težjih ranjencev ne bi prišli v poštev. Prepustiti se položaju in Francovi vojski, bi bilo smrtno nevarno. Kaj torej storiti? Odločitev je bila taka: če ne bo izhoda, se bo potrebno organizirati in nuditi odpor do poslednjega moža.

Organiziran je bil odporniški štab, v katerem je bil Aleš, Edo Jordar, Karlo Mrazovič in drugi. Po zamisli Aleša naj bi se kar v bolniški zgradbi, ki je bila trdno in solidno grajena, zabarikadirali in nudili odpor, predvsem zato, ker mnogi niso mogli hoditi. Vendar se je tik pred zdajci našla ugodnejša rešitev. Aleš, ki je bil v bolnici v Murciji med najzaupljivejšimi osebami, je z drugimi pripravil vlak, sestavljen iz tovornih vagonov, kamor so prenesli ranjence. Tako je bil problem rešen. Tedaj sem bil v bolnici v Arijueli in za to nisem vedel. Toda Aleš mi je poslal obvestilo, naj se pripravim na odhod in čakam na transport v Arijueli. Ves dan sem čakal na postaji in proti večeru sem le dočkal. Ko se je vlak ustavil, sem gledal po vagonih in v enem zagledal Aleša, kako mi maha.

Še vedno je hodil z berglami. Pohitel sem, hitro oddal bergle in potegnili so me v vagon, predno je vlak potegnil. Tako sem zopet prišel med prijatelje in tovariše iz Murcije. To je bil zadnji in edini transport v smeri juga proti Kataloniji.

Na vlakcu smo se pogovarjali o našem položaju. Ni bilo jasno, do kam so prodrle Francove enote in ali je most preko reke še sposoben za transport. Večkrat je bil namreč močno bombardiran in poškodovan.

Blizu železniškega mostu preko reke Ebro pri Tortosi smo zaslišali grmenje topov in eksplozije letalskih bomb. Bili smo v skrbeh. Grmenje se je vse močneje in pogostejše oglašalo.

V Španiji po štiridesetih letih

V bližini mostu se je vlak ustavil. Videti je bilo, da sovražne čete še niso prodrle do njega, toda most ni bil več sposoben za prevoz težke lokomotive. Začel se je manever, da bi lokomotiva od zadaj porivala vagona preko mostu, na drugi strani pa bi jih potegnili druga lokomotiva. Medtem so sovražna letala opazila transport in ga začela obstreljevati. Ranjenci, ki so lahko hodili, so se hitro umaknili iz vagonov v bližnji oljkov nasad, a tudi tam niso bili varni pred letalskimi mitraljezi.

Aleš v tej situaciji ni stal križem rok, ampak se je kljub berglam trudil, šel iz vagona, miril, urejal nastale razmere in preprečeval nered ter, kolikor se je dalo, poskrbel za nudenje pomoči ranjenim, saj zdravstvenega osebja v vlaku ni bilo veliko.

Končno smo proti večeru le krenili čez most in nadaljevali pot proti Barceloni. Ustavili smo se v malem mestu Mataro izven dosega Francove vojske. Letala so nas še obletaval in večkrat bombardirala naše taborišče.

Ta čas so potekale priprave za evakuacijo invalidov v Francijo. Po dogovoru zahodnih vlad in komisije za neintervencijo

so se internacionalne brigade umaknile z bojišč. Kljub temu mnogi invalidi niso radi pristali na odhod iz Španije. Spominjam se, da Aleš ni bil zadovoljen s tako rešitvijo. Rad bi še ostal v Španiji, dokler bi se dalo, še posebno zato, ker francoske oblasti niso bile pripravljene sprejeti invalidov v svojo oskrbo. Dali so samo dva meseca azila za invalide.

V bistvu se je bližal konec španske republike. Internacionalne brigade, ki so se pod težo razmer ponovno vključile v obrambo, so le s težavo zadrževale hitro napredovanje Francovih armad na področju Katalonije.

Tako smo se invalidi proti koncu 1938. leta morali umakniti v Francijo. Aleš se je upiral, toda nastopil je čas, ko se je moral tudi on umakniti. Tako se je za nas invalide končala španska tragedija.

V času bivanja v Španiji sem srečal in spoznal mnogo tovarišev sobojevnikov v raznih okoliščinah, takih, ki so pač za take razmere značilne. Z njimi sem ostal vedno v prijateljskih odnosih. Ne da bi koga podcenjeval, je bil Aleš zame najimennitnejši med njimi. Velikokrat mi je pomagal reševati težave,

mного sem se od njega naučil, kar mi je v nadaljnjem življenju pomagalo k pravilnemu presojanju razmer. Še posebno pa se je ob njem v meni utrjevala samozavest in zavedanje svojega jaza.

Z Alešem sva se ponovno srečala v Parizu. Tam je bilo okoli 50 do 60 invalidov Jugoslovancev. Živelimo v slabih razmerah s sredstvi, ki smo jih dobili od francoske rdeče pomoči, ki pa ni prihajala redno. Aleš je preko poznanstev, ki jih je imel v Parizu, organiziral zbiranje sredstev, da bi lažje preživeli. Spominjam se med drugim, kako je organiziral kulturno prireditve, na katero so prišli njegovi znanci in prijatelji Jugoslovancev in s prostovoljnimi prispevki izboljšali naše materialne razmere. Pevski kvartet, ki je nastopil na tej prireditvi, je vadil sam. Poleg njega smo nastopili še: Tomo Brejc, znani revolucionar, ki je takrat živel v Parizu, Janez Gramc, španski borec, doma iz Cerkelj pri Brežicah in jaz. Zapeli smo med drugim našo narodno pesem »Tam gori za našo vasjo, tri lipe zelene cveto«. Ta mi je najbolj ostala v spominu, še danes jo znam zapeti.

Po dveh mesecih nam je poteklo dovoljenje za bivanje v Franciji. Policija nas je začela preganjati. Dovoljenje je bilo mogoče podaljšati največ za mesec dni. Tisti s potnimi listi so odšli v svoje kraje, v Belgijo, Kanado, Severno in Južno Ameriko in podobno. Ostali smo bili brezdomci. Jugoslovanska vlada oziroma njeno predstavništvo v Parizu nam ni bilo pripravljeno izdati vizuma ali potnega lista, da bi se vrnili v domovino. V začetku poletja 1939. leta je policija izvršila splošno racijo in vse španske borece Jugoslovane zaprla in za tem pregnala v zloglasno taborišče Gurs na jugu Francije. Raciji se nas je izognilo pet, med njimi Aleš in jaz. Odslej smo živeli v Franciji strogo ilegalno. Aleš bi kot težak invalid verjetno lahko odšel v Sovjetsko zvezo, vendar je sledil navodilom partije in Tita – takrat se je imenoval Valter – da naj se čimveč španskih borcev vrne v domovino. To ni bilo lahko. Julija 1939. leta sem dobil ponarejen potni list. Preskrbel mi ga je Prežihov Voranc – Lovro Kuhar, ki je takrat deloval v Parizu.

Z Alešem sva se ponovno srečala v ljubljanski bolnici. Prišel sem ga obiskat. Bil je kot zapornik pod policijskim nadzorom. Pripovedoval mi je, kako ga je francoska policija aretirala in izgnala v Švico, kjer je bil ponovno v zaporih in za tem se je vrnil domov. Doma so ga spet zaprli. Profesorju dr. Marinčiču gre zahvala, da je del zapore prestal v bolnici.

Njegova noga je bila neozdravljiva in tako je prestal zapor. Začel je aktivno delati v pripravah na vstajo slovenskega naroda proti fašizmu in končno odšel v partizane.

Poleg njegovih službenih nalog, ki jih je opravljal po osvoboditvi, je vedno skrbel za španske borece. Nesreča in krivica, ki je zadela nekatere, ga je zelo bolela. V času njegovega predsedovanja Združenju španskih borcev Jugoslavije je bilo največ storjenega pri urejanju materialnih razmer španskih bor-

cev in tudi pri razčiščevanju političnih zadev nekaterih, ki so brez krivde zašli v težave. Bil sem prisoten, ko je Titu razlagal te stvari in tudi dal predlog, naj bi se jim priznal status spomenice, s čimer se je Tito brez premišljevanja strinjal in dejal, zakaj se to že prej ni uredilo.

Veliko truda in naporov je bilo potrebno rešiti, da so se nekatere zapletene zadeve razčistile. Pri tem je Aleš z vso odgovornostjo delal, dajal zadevi realen ton in širino ter odbijal ozkosrčno gledanje nekaterih.

Za tem, ko sva se po čudnem naključju v Španiji spoznala, sva se mnogokrat srečala, največkrat v težavnih razmerah, pa tudi razvedrila in veselja nama ni manjkalo.

Spomini na Aleša Beblerja so v meni živi, sveži, nepozabni, vendar se ne čutim sposobnega, niti poklicanega, da bi orisal celotno podobo tega imenitnega, velikega človeka. Na osnovi lastnega spoznanja se je odločil za trdo pot revolucionarja in borca. Tu je videl možnost za uresničitev svojih teženj in tu je ostal z vsem svojim bitjem do kraja zvest. Videl sem, da ima rad skromne, preproste ljudi. To je bilo njegovo vodilo tudi v času, ko je opravljal pomembne komandne in državniške dolžnosti. V njem nisem nikoli zaznal oholosti niti do sebe niti do drugih. V njegovi družbi se je človek počutil svobodnega in sproščenega. In še nekaj bi rad poudaril; vse kar kvari človeško dostojanstvo, mu je bilo tuje.

Kot rečeno, bilo je tudi veselih trenutkov. Posebno so mi še živo v spominu srečanja na njegovem domu v Beogradu in Ankaranu. Ko sem prihajal službeno v Beograd, me je vselej povabil na kosilo. V njegovi družini sem bil prijazno sprejet. Tudi žena Vera me je z veseljem sprejela.

Beseda je tekla ob obujanju spominov, čeprav iz težkih časov, pa vendar s polno mero zadovoljstva in vedrine. Ob teh prilikah je večkrat načenjal temo o boju za ohranitev čistega in zdravega okolja. Takrat sem čutil, kako rad ima prirodo in zdrave ljudi v njej.

Večkrat sem ga prišel obiskat tudi v Ankaran. Ni mi pozabil sporočiti, kdaj bo tam na počitnicah. Vselej se je vedro in pri srčno nasmejal, ko me je zagledal. Popeljal me je v mali trtni nasad, ki ga je z vso nežnostjo gojil in urejal. Videl sem, da se mu stanje ranjene noge slabša.

Videti je bilo, da je utrujen, da njegove moči pešajo in popuščajo pod težo življenjskih razmer. Toda nad tem se ni pritoževal. Na smrt je gledal kot na naravni potek življenja.

Povabljen sem bil, da bi spregovoril besedo ob njegovem zadnjem slovesu. Težko sem se odločil; rajši bi se zjokal in v temini in žalosti obujal spomine nanj. Toda čutil sem se dolžnega, da se znova zahvalim za prijateljstvo, ki sva ga skupaj negovala in za vse, kar je storil za dobro človeka, za slovensko ljudstvo, ki mu je bilo tako pri srcu. Zmanjkalo mi je besed! Nanj mi je ostal nadvse žlahten in prisrčen spomin.

Cm'ic 1988

IVAN SELJAK – ČOPIČ

Skica II., 1988

JANEZ KAVČIČ

*Nasprotja, dileme in konflikti
so temeljno gibalno življenje in
ustvarjalnost. Pojavljajo se na
začetku vsakega dela in
trajajo, vse dokler se ne
prekrijeta želja in sposobnost.*
I. S Čopič

Včasih razmišljam, kako razsežna in bogata bi bila »galerija znamenitih Idričanov«, ki so v daljni in bližnji preteklosti s svojim delom odmevno posegali v širši slovenski kulturni prostor. Mednje že nekaj desetletij sodi tudi idrijski rojak Ivan Seljak-Čopič, ki se s svojim obsežnim in raznovrstnim likovnim opusom uvršča med najplodovitejše in v marsičem tudi med najbolj samonikle slovenske ustvarjalce po drugi svetovni vojni.

Potem ko je umetnik daljše obdobje preživel v Ljubljani, se v zadnjih letih zadržuje največ v Grožnjanu v Istri – najbrž ne povsem naključno, kajti zdi se, da mu to okolje bolj ustreza. »Istra je kot Kras območje romanskih vplivov,« pravi Taras Kermavner¹. »V njej so jasni odnosi med predmeti, med rastlinami, barvami, na zemlji in med stavbami. Zato je Čopiču Istra pregledna in klasična. Njegovo nagnjenje do kubizma, s katerim se je zgodaj seznanil, je del te klasike. Posebej všeč mu je kraška in istrska arhitektura, ker je jasna, pregledna in nedvoumna. Klasika, čeprav je kubistično razčlenjena, pa terja zrelost, mero in suverenost v razmerju do vsega in do sebe.«

Omenjene odlike zaznamujejo tudi velike umetnikove stenske dekoracije, s katerimi se Idričani vsakodnevno srečujemo že dalj časa, pa nas kljub temu vedno znova pritegnejo s svojo dovršenostjo in sporočilom. V mislih imam Čopičeve zgrafite v trgovini Čipke in mozaike v Domu starejših občanov, predvsem pa razsežni mozaik v novi osnovni šoli iz leta 1981; slednji nam z uporabo antičnih ikonografskih elementov posreduje sodobna sporočila o svetu, življenju in človeški misli. Poleg naštetih javnih – monumentalnih del se nahaja v Idriji še lepo število umetnikovih risb, grafik in akvarelov, bodisi v privatni ali v družbeni lasti. Največ jih hrani Mestni muzej, ki pripravlja letos postavitev pregledne razstave in izdajo kataloga ob Čopičevi (žal že zamujeni!) 60-letnici.

Uvodoma naj še spomnim, da se je naš jubilar že mnogokrat in na razne načine oddolžil svojemu rodnemu mestu. Šolske kronike poročajo, kako so pred tremi desetletji po njegovih zamislih in pod njegovim vodstvom postavljali nekdanje obsežne in zanimive letne šolske razstave. Oblikoval je celo vrsto častnih priznanj in listin, ki jih podeljuje idrijska občina, npr. listino »častni občan«, listino Pirnatove nagrade in več tematsko različnih Domicilnih listin. Okrog leta 1970 je nastopal kot pobudnik in organizator prvih slikarskih kolonij v Idriji, ki so privabile v naše mesto na desetine priznanih domačih in tujih umetnikov ter nam zapustile dragoceno zbirko umetniških del. Z njegovim motivom rudarja, ki prevaža rudo (risba – tuš), je bila opremljena naslovnica štirih številk Idrijskih razgledov leta 1959, v 3. številki letnika 1969 pa najdemo kar deset reprodukcij grafik in risb.

Sodeloval je tudi z revijo KAPLJE; v 10. številki omenjene revije, ki je izšla v Idriji marca 1968, je objavljen »Pogovor s slikarjem Ivanom Seljakom Čopičem«, kot ga je zapisal Vinko Cuderman. V isti številki je priloženih šest umetnikovih risb in sicer Glasbenika, Trobentač, Hiše, Figura, Balinarji in Pogovor na visoki ravni. Naslednjih dvanajst risb najdemo v 18. številki Kapelj iz aprila 1970.

V Idriji je doslej najboljše predstavitev Čopičevega dela ponudila njegova velika samostojna razstava leta 1972, ob kateri je bil natisnjen (pre)skromen katalog s spremnim besedilom Janeza Mesesnela. Na ogled je bilo tedaj kakih 120 perorisb in akvarelov. Peter Krečič je ob razstavi zapisal², da je »v akvarelih Čopičevo izhodišče vseskozi izrez iz narave. Izbere si motiv, ki ga potem čisti do neakšne geometrične sheme. Predmete zaokroža in zgošča ter jih v smislu naravne predloge razporeja v prostorskih pasovih. Kompozicijo dosledno trdno zgradi, izbira pa si rajši utišane barve. V risbi je močan. Oglati obris figure zaznamuje često struktura črt in črtic, figure same pa so podrejene prizadetosti, ki izvira iz literarne predloge (če gre za ilustracijo) ali iz umetnikovega svojvrstnega kritičnega razpoloženja ob nekaterih aktualnih dogodkih družbene vsakdanjosti.«

Skoraj nerazumljivo se mi zdi, da Idrijski razgledi v 32 letih izhajanja – razen citiranega teksta, niso objavili nobenega sestavka o delu I. S. Čopiča; zato naj bo pričujoči prispevek vsaj skromna oddolžitev našemu zaslužnemu rojaku.

Ivan Seljak-Čopič je po prezgodnji smrti Nikolaja Pirnata (1948) nedvomno največji akademski slikar, ilustrator, grafik in mojster monumentalnih stenskih dekoracij, kar jih je izšlo iz ambienta, ki ga je pokojni Lado Božič posrečeno poimenoval »naš idrijski kot«. Rodil se je v Idriji 7. decembra 1927 materi Angeli Copič, samski gospodinj in čipkarici, po kateri je dobil svoj prvi priimek. Drugi priimek Seljak je dobil po očetu Ivanu Seljaku, idrijskem rudarju, s katerim se je mati poročila leta 1933³. Domiselno izbran umetniški vzdevek »Čopič«, ki izvira že iz partizanskih let in pod katerim je danes umetnik splošno znan, je torej asociacija na materin deklinski priimek in spomin na njegovo rojstno hišo.

Otroška in mladostniška leta je preživel v Idriji, kjer je obiskoval štiri razrede (1935–39) tedanje italijanske osnovne šole in tri razrede (1939–42) pripravnice za srednjo tehnično šolo (avviamento professionale). Že leta 1943 je odšel v partizane kot kurir, v prostem času veliko risal ter spoznal D. Klemenčiča, B. Jakca, F. Miheliča, N. Pirnata in druge, ki so spodbujali njegova umetniška stremjenja. Tako je že leta 1943 izdelal več linorezov z vojno tematiko (npr. Bežeča mati) in sodeloval pri časopisu Šerčerjeve brigade »Udarnik«. V začetku leta 1944 se je udeležil pohoda 14. divizije na Štajersko – kot kurir komandanta divizije, potem pa pomagal pri delu Centralne tehnike. Po nemški ofenzivi na Štajerskem je postal najmlajši učenec (pri prof. N. Pirnatu) risarske šole, ki so jo odprli leta 1944 v okviru grafične delavnice v Črmošnjicah na osvobojenem ozemlju.

Ob osvoboditvi leta 1945, ko je bil star nepolnih 18 let, se je I. S. Čopič znašel v generaciji tistih umetnikov, ki se je vpisala na ljubljansko akademijo tako rekoč v partizanskih uniformah in je zavzela v povojni slovenski likovni umetnosti najbolj ne-hvaležno mesto. Na takratni Akademiji za upodabljajočo umetnost v Ljubljani je študiral v letih 1945–50 (prof. G. Stupi-

ca), po diplomi 1951/52 pa se je še izpopolnjeval na specialki pri prof. G. A. Kosu.

V njegovem nadaljnjem umetniškem razvoju predstavljajo novo spodbudo večkratna študijska potovanja v Italijo in Francijo. Pomembno spremembo in usmeritev je v njegovo slikarstvo prinesel zlasti izpopolnjevalni študij v pariški delavnici Andrea Lhota, kamor ga je bil napotil slikar Veno Pilon. »Svoje pariške slikarske izkušnje, iz realizma zraslo in z nekaterimi iz kubizma in iz nekaterih drugih živih teženj nastalo slikarstvo, je sugestivno prenesel na vrsto svojih slovenskih kolegov.« (M. Juteršek)

I. S. Čopič je bil dolga leta značilen predstavnik tistih slovenskih umetnikov, ki svojega delovanja niso zapirali v svet svojega ateljeja, ampak so se nasprotno angažirano udeleževali v javnem kulturnem življenju. Tako se je že leta 1958 udeležil jugoslovanske likovne kolonije v Prilepu, predvsem pa je bil med pobudniki, organizatorji in udeleženci prve slovenske slikarske kolonije v Izlakah nad Zagorjem leta 1964. Takrat je izjavil: »V tej koloniji vidim edine perspektive v teh slabih kulturnih razmerah, ker smatram, da je kultura preveč usmerjena na eksistenčna vprašanja, pa tudi preveč se je predajala drugim vplivom. Vsekakor pa je ta kolonija lahko začetek negovanja nacionalne kulture.« (Zasavski tednik, 1964). V koloniji (Izlake) je sodeloval v letih 1964, 1965 in 1967.

Omenili smo že, da so okrog leta 1970 zaživele tudi slikarske kolonije v Idriji. Med leti 1968 in 1974 se jih je zvrstilo sedem in danes nam je lahko samo žal, da jih nismo uspeli nadaljevati. I. S. Čopič se jih je udeleževal v letih 1969–1971, torej v času pred svojo prvo veliko samostojno razstavo v Idriji leta 1972. Kot predsednik koordinacijskega odbora slikarskih kolonij v Izlakah, Škofji Loki in Idriji je imel velike zasluge za razvoj njihovega medsebojnega sodelovanja. Leta 1971 je izdelal tudi znak slikarskih kolonij, na katerem so navedene vse takratne kolonije (Lignano, Smohor – Hermagor, Izlake, Idrija, Škofja Loka, Ravne in Ptuj). Ko je bila 7. VIII. 1971 ob zagorskem občinskem prazniku v Delavskem domu v Zagorju odprta prva skupna razstava slovenskih slikarskih kolonij, je oblikoval njen plakat; sodeloval je tudi pri izdaji kataloga, v katerem so navedeni vsi dotedanji udeleženci kolonij.

Raznoliko in bogato umetnikovo delo, ki nastaja že skoraj pol stoletja, doslej še ni bilo natančneje študijsko obdelano in slovenska likovna kritika ga še ni celovito ovrednotila; kaj več od priložnostnih in fragmentarnih zapisov po katalogih, revijah in časopisih žal ne najdemo. V lanskem in letošnjem letu se poglobljeno ukvarja z analizo Čopičevega opusa predvsem kritik Marijan Tršar, ki obljublja objavo obsežnejšega eseja v katalogu ob predvideni razstavi v Idriji. Študija bo nadvse dobrodošla; vsekakor je skrajni čas, da se zapolni vrzel, ki nam ni v čast.

V pričujočem članku želim opozoriti le na najosnovnejše zvrsti, sestavine in značilnosti Čopičevega dela, ne da bi tvegali analitično stilno oznako in oceno.

Sam umetnik je izrazil svoje pojmovanje ustvarjalnosti z naslednjimi besedami: »Nasprotja, dileme in konflikti so temeljno gibalno življenje in ustvarjalnost. Pojavljajo se na začetku vsakega dela in trajajo, vse dokler se ne prekrijeta želja in sposobnost.«⁴ Zdi se mi, da sta v tem citatu zaobsežna izhodišče in motto umetnikovega delovanja, ki se je od vojnih let do danes uresničevalo in potrjevalo na kakih desetih različnih likovnih področjih. Celostna predstavitev bo zato morala upoštevati njegove skice, risbe, ilustracije, grafike, akvarele, olja, zgrafite, mozaike, plakate, listine, značke, gledališke scene in še marsikaj.

Prvo in temeljno področje, ki mu umetnik ostaja zvest skozi polnih štirideset let, je nedvomno risba in z njo povezana knjižna, revialna in časopisna ilustracija. Nesporna je trditev, da spada I. S. Čopič med najpomembnejše slovenske knjižne ilustratorje po drugi svetovni vojni in da mu to mesto pripada tudi še danes. Samo do leta 1980 je ilustriral več kot 40 različnih knjižnih del in sodeloval kot ilustrator pri najmanj desetih revijah in časopisih. Popolne sezname omenjenih del bom objavil v katalogu ob umetnikovi jubilejni razstavi, v tem sestavku pa naj kot ponazorilo navedem le manjši izbor in nekatera s tem izborom povezana priznanja.

Prva knjiga, opremljena s Čopičevimi ilustracijami, je bila Koraki v svobodo Petra Levca (Mladinska knjiga, 1945). Za Knjigo o Titu Franceta Bevka (MK, Sinji galeb, 1955) je prvič dobil Levstikovo nagrado. Pomemben premik je naredil pri ilustracijah Novel Guya de Maupassanta (Cankarjeva založba, 1959). Leta 1963 je dobil Kajuhovo nagrado za objavljen cikel risb s tematiko NOB in spet Levstikovo nagrado za ilustracije v knjigi Aska in volk Iva Andriča (MK, Cicibanova knjižnica, 1963). Naslednji Levstikovi nagradi je dobil za ilustracije v treh knjigah (1977): Robinson Crousoe Daniela Defoeja (MK, Zlata knjiga, 1975), Knjiga o Titu – nove ilustracije (MK, Zlata knjiga, 1976) in Afriške pripovedke, ki jih je izbral Vlado Jagodic (MK, Zlata knjiga, 1976). Poleg tega je bil nagrajen še z dvema nagradama Mlado pokolenje, z nagrado Vstaje (1972), z zveznim priznanjem festivala Kurirček (1976) in nagrado Prešernovega sklada (1975)⁵; v utemeljitvi slednje je bilo rečeno, da jo prejema »za cikel razstav v zadnjih letih, s katerimi dokazuje kritično vrednotenje pridobitev sodobne umetnosti«.⁶

Med književniki, katerih izdaje so opremljene s Čopičevimi ilustracijami, najdemo še J. Pahorja, I. Roba, T. Seliškarja, A. Bloka, P. Kunaverja, M. Bora, Č. Šinkovca, C. Kosmača, B. Zupančiča in številne druge. V zadnjih letih so vzbudile posebno pozornost ilustracije Prešernovega Krsta pri Savici (Prešernova družba, 1986), ko se je umetnik »skušal poglobiti v noše in vzdušje osmega stoletja in dati hkrati temu širšo dimenzijo s poseganjem v nekaterih prvinah teh noš v poznejša obdobja, denimo v čase križarskih vojn.« (Dr. I. Sedej)

Spoštovanje vzbuja skoraj nepregledna množica ilustracij v Tovarišu, različnih zbornikih, otroških slikanicah, Kurirčku, v

Mladini in Borcu ter v zbirkah Sinji galeb, Mala knjižnica. Kondor in še ponekod.

Nemogoče je, v mejah pričujočega zapisa, določneje reproducirati razvoj Čopičevega ilustratorskega snovanja skozi štiri desetletja, zato se zadovoljujem le z nekaj splošnimi ugotovitvami. Osnovna je ta, da umetnik kot ilustrator vselej kreativno pristopa k literarni predlogi in jo interpretira s svojimi likovnimi sredstvi. V preprostih, izrazitih risbah iz NOB strne strahote tistega časa. Figure oblikuje s skopimi, nekoliko oglati stiliziranimi obrisii brez senčenja ali v mreži temnih in svetlih ploskev, značilnih za krasilno tehniko zgrafita; le-to uporablja po potrebi tudi za ilustracije. Največkrat so črte nizeane v trdno kompozicijo, okleščeno vseh nepotrebnih vsakdanjih primesi, očiščeno vsega tistega, kar bi motilo čisto likovno govorico izklesanih potez. Oblike, znane iz naravnih vzorov, dobivajo v svoji monumentalni risarski ali slikarski upodobitvi nenavadne poteze in nova razmerja. Čopiču je pomemben način, kako razviti prostornino v ploščinsko obliko (po B. Sosiču, 1980). Risbo neguje kot samostojno zvrst in ne le kot skico, zato je njegova risba prav tako postopoma študirana, kot npr. stenska dekoracija. Torej ni slučaj, da že v risbi navadno reši vse temeljne probleme, ki ga zanimajo.

V njegovih ilustracijah so često prepoznavni spomini iz otroštva iz rodne Idrije in okolice, tisti rovtarski svet, ki je že davno izoblikoval svoj funkcionalni tip življenja. Ilustracije se vtisnejo v spomin zaradi karakternih potez, stilizacij in barv.⁸ Upravičen je zaključek, da izraža celotno umetnikovo ilustratorsko delo prav tisti široki in dozoreli umetnostni nazor, kot ga lahko razberemo iz njegovih monumentalnih stenskih dekoracij.

Tako smo prišli do drugega obsežnega in širši javnosti najbolj poznanega Čopičevega udejstvovanja. Že od leta 1952 je znan po številnih figuralnih skupinah na pročeljih in v notranjosti stavb širom po Sloveniji, freskah, zgrafitih in mozaikih. Tovrstna dela imajo Domžale (usnjarski tehnikum), Idrija, Lipica (restavracija), Zagorje (kulturni dom), Ljubljana (Glasbena matica, Glasbena akademija, Dom milice, Zadruga zveza, zavod za rehabilitacijo invalidov SRS, Skupščina SRS, Dom novinarjev), Vuzenica (elektrarna), Kočevje (Muzej NOB), Brdo pri Kranju in nazadnje (1986) še Lokavec pri Ajdovščini (župnišče).

Namenoma sem pri naštevanju preskočil dve največji tovrstni deli, ki zaslužita posebno pozornost. V mislih imam razsežni mozaik v Kulturnem domu v Krškem iz leta 1980 in ogromen mozaik na temo kmečkih uporov l. 1573 na obnovljeni in posodobljeni šoli v Kostanjevici na Dolenjskem iz leta 1982.

Mozaiku v Krškem je dal avtor naziv »Od ideje do realizacije«. Delo meri šest metrov navzgor in tri podolgem. Z romboidno kompozicijsko povezavo je umetnik uravnotežil lebdeče figure in simbole, združil človeško misel o atomu, mehaniki, energiji, vesolju, skratka o silah, ki obvladujejo naš svet, in v likovno podobo pretopil Einsteinove besede, da mu je umetnost pomagala takrat, ko mu ni mogla znanost. Ob zlato delu-

jočem ozadju imajo drobni kamenčki v gmotah zelenkasti nadih.

V Kostanjevici je Čopič ustvaril veliko, epsko zasnovano dekoracijo, ki prikazuje »Bitko na Krškem polju«; mozaik vsebuje kar 70 figur v malo manj kot naravni velikosti in verze iz Gradnikovega Tolminskega punta. Na površini 184 m² se figure in konji, skupaj s prapori, ščiti, sulicami, helebardami, meči, sekirami in kosami, prepletajo v razgibano in vrvečo množico likov, katere je avtor razporedil in uredil v dinamično zaključeno kompozicijo. Z izostrenim psihološkim občutkom je zasnoval prizor v trenutku pred spopadom, ko še ni afektne aktivnosti, temveč le zagnane priprave slehernega posameznika in skupine na boj, na spopad moža z možem, ki bo izbruhnil v naslednjem trenutku.⁹ Na svetlo, skoraj belo osnovo je komponiral, razvrstil like v posamezne dinamične skupine, ki pa vse skupaj, povezane z različnimi likovnimi elementi, predstavljajo veličastno, monumentalno-dekorativno in hkrati ekspresivno celoto. Ves ta ritmični preplet človeških in živalskih teles, orožja in zastav je oblikovno, barvno in kompozicijsko skrajno pretehtan ter utemeljen do najmanjšega detajla. V tem mozaiku spet v polni meri prihaja do izraza Čopičevo mojstrstvo, njegova skrivnost, kako se tudi z najpreprostejšimi likovnimi sredstvi in postopki da ustvariti presenetljivo iluzijo prostora in telesnosti. Tako kot v oblikovnem tudi v barvnem pogledu prevladujeta v mozaiku skrajni red in disciplina; ploskovito členjene in z močno obrisno linijo poudarjene like zapolnjuje lestvica pretežno hladnih barv: zelena, modra, vijoličasta, rožnata, oker, v več niansah in tonskih prehodih. Nobena, tudi še tako velika barvna ploskev ne učinkuje prazno, monotono, marveč je slikovito razgibana s strukturno drugorazrednih mozaičnih kamenčkov.¹⁰

Povsem razumljivo je, da sam umetnik tehnično (fizično) seveda ne zmore realizirati svojih tovrstnih velikopoteznih zamisli, kajti sestavljanje mozaikov zahteva veliko spretnih rok. Zato že dolga leta sodeluje s skupino obrtnikov iz Ljubljane, ki izdeluje mozaike po njegovih barvnih predlogah in sicer pod vodstvom znanega italijanskega mojstra Alfia Tambossa, učenca šole v Spilengu pri Vidmu (Udine).

Pričujoči zapis o življenju in delu I. S. Čopiča naj sklenem še s kratko oznako njegovega vsestranskega likovnega ustvarjanja. Čeprav se izraža na najrazličnejših področjih, ga vselej in dosledno obvladujejo temeljit študijski pristop, bogato znanje, pronicljivo domiselna kreativnost in mojstrsko dodelana izpeljava sleherne zamisli ali naloge. V njegovem opusu ni prostora za razlikovanje med bolj ali manj pomembnimi stvaritvami, kajti vsa dela, od drobne elementarne skice do največje dekoracije, so zanj enako važna in zahtevna; neločljivo so povezana v enotnem konceptu in namenu.

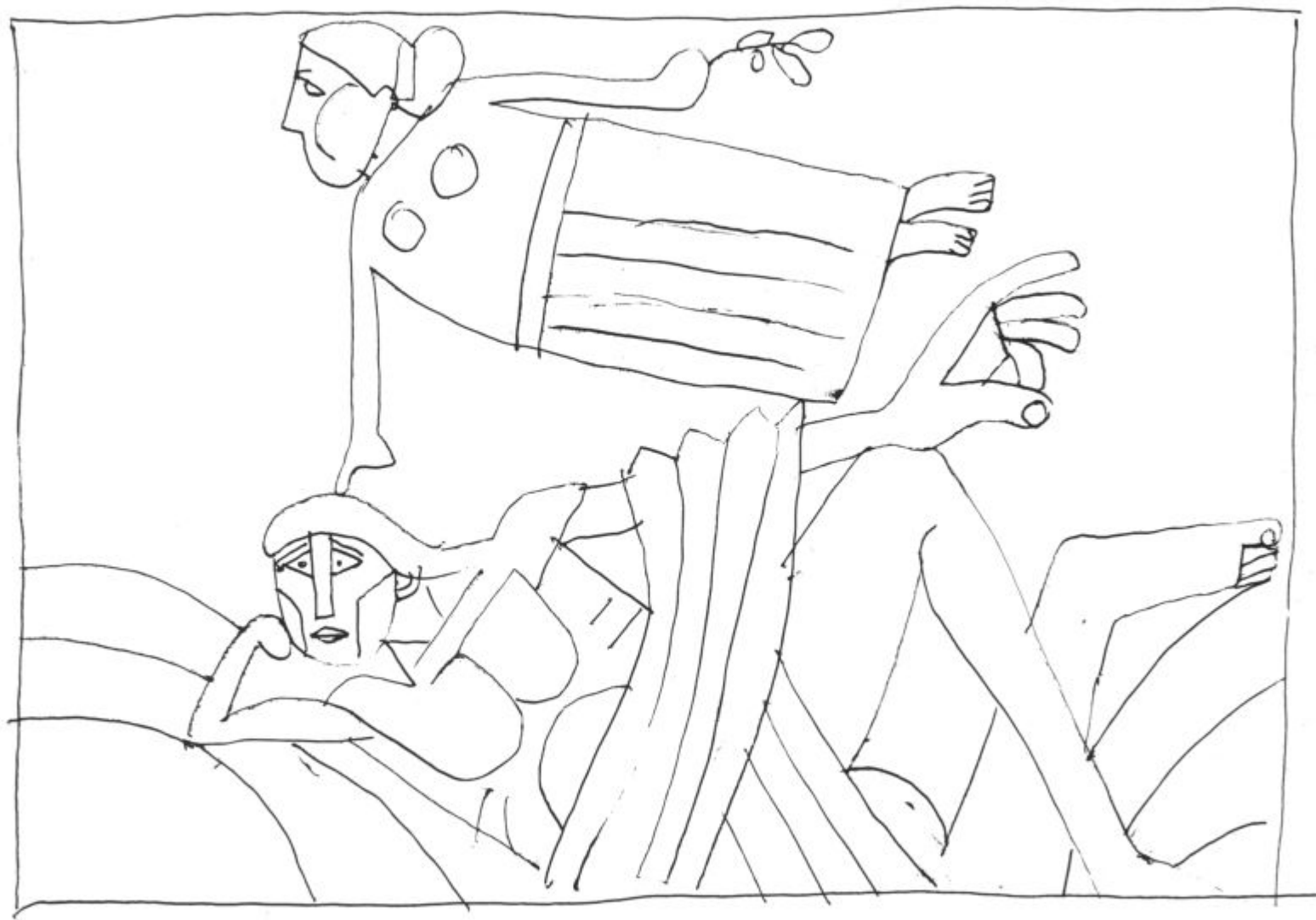
Čopič vedno in dosledno išče svojske prostorske rešitve, saj »upodablja drug svet, z iluzijo prostora, ki ni več tradicionalni slikarski, iluzionistični in po dolgi sorodstveni veji še renesančni in antični, evklidski: to je prostor te in takšne umetnine, ploskovni in časovni, rezultat montaže različnih sledečih si pogledov in zornih kotov.«¹¹ Kljub temu je njegova bistvena prvina dosledno vztrajanje pri prirodnih izhodiščih. Kot ilustrator, slikar in ustvarjalec monumentalnih fresk in mozaikov vedno izpričuje navezanost na materialni svet, na preproste in domače stvari ter doživetja. Njegova moč je v transformaciji resničnosti, v nadgradnji mimetike in v prevrednotenju izraznih sredstev. Nedvomno je naš največji mojster sodobnega stenskega slikarstva, saj v tej zvrsti obvladuje vse osnovne sestavine likovnega organizma: suvereno risbo kot osnovo, smisel za red in preglednost, prečiščeno barvno lestvico, dinamično urejeno kompozicijo, študijsko poglobljeno vsebinsko izpoved in včasih prav »prometejsko« mogočnost in tragičnost.

Namesto epiloga naj pripišem še podatek, da je slikar svoja dela predstavljal že na kakih petdesetih skupinskih in petnajstih samostojnih razstavah po domovini in tujini; njegova prva samostojna razstava je bila prav v Idriji leta 1972. Podrobne podatke o razstavah, nagradah in ustrezno bibliografijo bom objavil v katalogu, ki ga pripravlja skupaj z M. Tršarjem.

Predvsem pa mislim, da se bo morala Idrija svojemu velikega rojaku tudi še dostojno oddolžiti.

OPOMBE

1. Olga Knez Stojkovič: Izbor Seljakovih akvarelov in ilustracij, Primorski dnevnik, 18. II. 1987
2. Peter Krečič: Kronika idrijskih razstav v letu 1972, Idrijski razgledi 1973, št. 1
3. Glej župnijske knjige v Idriji: oče Ivan Seljak, rojen v Idriji 19. avgusta 1898; mati Angela Copič, rojena Idriji 31. maja 1901; poročila sta se 25. februarja 1933
4. Naši razgledi, 7. II. 1975
5. Branko Sosič: Oblike so podrejene kleni kompoziciji, Delo (Književni listi), 5. VI. 1980
6. Delo, 8. II. 1985
7. Janez Mesesnel: Črte členijo in oblikujejo prostor, Delo, 14. I. 1982
8. A. N.: Srečanje s slikarjem in ilustratorjem I. Seljakom-Čopičem, Primorski dnevnik, 4. II. 1987
9. Janez Mesesnel: Ogromen mozaik – delo I. S. Čopiča, Primorski dnevnik, 28. I. 1983
10. Franc Zalar: Monumentalnost in likovni red, Ljubljanski dnevnik, 11. VIII. 1982
11. Janez Mesesnel: Inačica prostora, Delo, 10. VI. 1985

IVAN SELJAK – ČOPIČ

Osnutek, 1988

RAZMIŠLJANJA O BLIŽNJIH SREČANJIH MED NEANDERTALCEM IN JAMSKIM MEDVEDOM V DIVJIH BABAH (I. DEL)

Našim šebreljskim in reškim gostiteljem

IVAN TURK

I. Predstavitev obeh protagonistov ali uvod v razmišljanja

Nekaj splošnih podatkov

Rjavi medved (*Ursus arctos*) je najbolj znani živeči zastopnik družine velikih medvedov (*Ursidae*). Razširjen je v Evraziji in Severni Ameriki. Je najbližji sorodnik, lahko bi rekli bratranec, že izumrlega jamskega medveda (*Ursus spelaeus*), katerega ostanke smo pred nedavnim našli v ogromnih količinah tudi v jami Divje babe, o čemer smo že poročali (Turk I., 1987).

Jamski medved, ki se je pojavil v predzadnji ledeni dobi, je v zadnji ledeni dobi živel na celotnem področju Evrazije. Njegovi ostanki se najdejo predvsem v podzemnih jamah, v katerih je zelo rad prezimoval, podobno kot nekateri današnji rjavi medvedi (McNamee T., 1986, 248; Grzimek B., Pederesen A., s. a., 121). Tudi najstarejša najdba, ki sta jo leta 1794 opisala J. Rosenmüller in J. A. Heinroth izvira iz jame.¹ Zaradi njegovega nagnjenja do obiskovanja jam, se ga je po krivem prijel vzdevek »jamski«. Kot vsi medvedi je tudi on preživel večji del življenja na prostem, v gozdovih in stepi. Verjetno je bil bolj prilagojen na življenje v odprti, stepski pokrajini kot večina današnjih medvedov. Izredna velikost in moč sta mu bila porok za popolno varnost. Sovražnikov tako rekoč ni imel. Med zvermi – sodobniki – sta mu bila enakovredna nasprotnika samo še lev ali tiger in njegov bratranec rjavi medved, ki je bil vso zadnjo ledeno dobo zelo redek ali pa je imel popolnoma drugačne življenjske navade in tedaj ni tako pogosto zahajal v jame. Kljub temu najdemo posamezne ostanke rjavega medveda v skoraj vseh večjih najdiščih z jamskim medvedom; tudi v Divjih babah. Možni sovražniki jamskega medveda so bila še krdela volkov, jamskih hijen in večje skupine ljudi.

Sodobnik jamskega medveda je bil neandertalec (*Homo sapiens neanderthalensis*). Njega je v teku zadnje ledene dobe zamenjal moderni človek (*Homo sapiens sapiens*), katerega potomci smo tudi mi. Zamenjava se je povsod po Evropi izvršila okoli 35.000 let pred sedanostjo, jamski medved pa je

ponekod izjemoma preživel še do konca zadnje ledene dobe – okoli 10.000 let pred sedanostjo (Musil R., 1981, 10). Arheološke najdbe vsebujoče plasti iz Divjih bab so bile v Kanadi radiokarbonsko datirane z metodo masne spektrometrije (cfr. Elmore D., Phillips F. M., 1987) v čas od 35.000 do 53.000 in več let pred sedanostjo, torej v dobo neandertalskega človeka.

Ker v Divjih babah doslej nismo našli fosilnih ostankov neandertalca, pač pa ogromno fosilnih ostankov jamskega medveda, se bomo dalje ukvarjali bolj z medvedom kot s človekom.

Kako rekonstruirati življenje jamskih medvedov in neandertalcev

Tako arheologi kot paleontologi si pri rekonstrukcijah često pomagajo s primerjavami iz sodobnega sveta. Ker se vsa živa in neživa narava neprestano spreminja, primerjanje ni enostavno, je pa edini možni način, da si sploh lahko predstavljamo življenje v davni preteklosti.

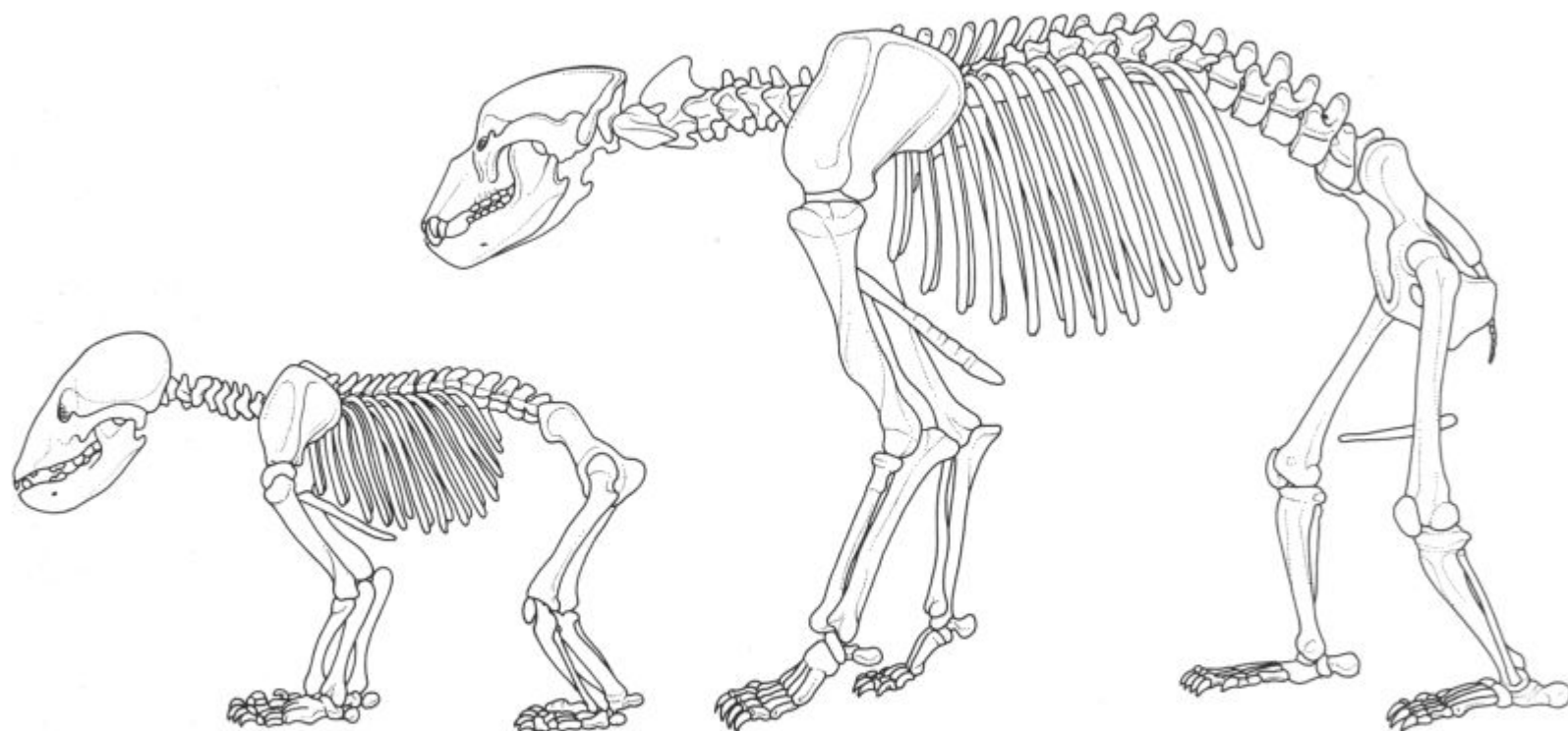
Kar se tiče življenjskih navad, je od vseh živih bitij najbolj spremenljiv človek, ki je edini ustvaril civilizacijo, civilizacija pa je lahko nanj povratno delovala. Zato si danes zelo težko predstavljamo, kako so npr. živeli neandertalci in drugi izumrli pripadniki človeškega rodu, čeprav v strokovni literaturi ne manjka različnih razlag. Za neandertalce in vse njegove predhodnike je značilno pomanjkanje materialnih dokazov za nekatere prvine civilizacije, kot sta npr. umetnost in religija. Civilizacija v pravem pomenu besede začne svoj pohod šele z nastopom modernega človeka. Zato nekateri označujejo prehod iz srednjega paleolitika (moustériena), katerega nosilec je neandertalec, v mlajši paleolitik oz. v njegovo najstarejšo stopnjo aurignacien, katerega nosilec je moderni človek, kot prvo kulturno in tehnološko revolucijo v zgodovini človeštva.

Obdobje okoli 35.000 let pred sedanostjo je verjetno prelomno še v enem pogledu. Do tedaj je bil človek, kljub nekaterim epohalnim pridobitvam, kot sta bili ogenj in orodje – oboje

poznamo tako rekoč od najstarejših časov – verjetno integralni del narave in živalskega sveta, iz katerega je izšel pred milijoni let. Svetu živali je bil dotlej bližji kot kdajkoli v svojem kasnejšem razvoju. Z »iznajdbo« civilizacije se je postopno odtujil svojim živalskim vrstnikom in naravi. Pod civilizacijskimi vplivi človeka se je spreminjal tudi živalski svet in se še vedno spreminja. Najbolj drastičen primer so izumiranja številnih živalskih vrst. Še več jih je ogroženih in ta isti človek, ki jih je s svojim početjem spravil na rob propada, se danes na vso moč trudi, da bi jih ohranil pri življenju.

Prav tem prizadevanjem se lahko v zadnjih dvajsetih letih zahvalimo za številne podatke o današnjih medvedih, predvsem o ameriškem grizliju (*Ursus arctos horribilis*), poslednjem simbolu divjine, ki nam posredno povedo marsikaj koristnega tudi o rekonstrukciji življenja jamskega medveda in njegovega sodobnika ter »tekmeča« v podzemnih jamah – neandertalca.

Naše znanje biologije in etologije² živečih medvedov je bilo do leta 1959, ko sta brata Frank in John Craighead v Ameriki začela svoje življenjsko delo – preučevanje grizlijev v Yel-

Rekonstrukcija skeleta jamskega medveda po Kurtěnu (Kurtě B. (1972), The cave bear. – Scientific American 226). Mladiči so imeli lobanjo podobno oblikovano kot rjavi medved. Sl. 1

lowstonskem narodnem parku, v marsikaterem pogledu omejeno. Temu primerno je bilo tudi poznavanje domnevnega življenja in navad jamskega medveda, ki se je običajno omejevalo na nekaj splošnih navedb (cfr. Rakovec I., 1967, 183). Marsikateri pogledi izpred 30 let so se ali pa se še bodo spremenili. Zmotno bi bilo že samo prepričanje, da o jamskem medvedu, zaradi neskončnega pisanja o njem in okoli njega, vse vemo.

Medtem ko smo se ljudje v zadnjih 35.000 letih vedenjsko verjetno močno spremenili in so današnja, vse redkejša primitivna ljudstva, ki so kljub atomskemu veku še do nedavne- ga živela na stopnji kamene dobe, lahko le bled odsev izumr-

lih paleolitskih lovcev in nabiralcev, so živali ostale v svojem ravnanju več ali manj take kot so bile. Primerjave izsledkov aktualističnih študij³ iz živalskega sveta s podatki iz preteklosti, vključno za nekatere že izumrle vrste, so zato veliko bolj zanesljive kot vse aktualistične etnološke in arheološke primerjave, ki zadevajo človeka in njegove davne prednike. Upam si celo trditi, da bi z dobrim poznavanjem življenja živali, s katerimi so bili tesno povezani naši pleistocenski predniki, bolje spoznali njihovo življenje, kot s primerjavami iz našega lastnega, civiliziranega sveta, ne glede na njegovo trenutno razvojno stopnjo. Zato se mi zdi primer jamskega medveda zelo zanimiv in arheološko poučen.

Izumrli jamski medved je bil po velikosti, morfološko – vključno z zobovjem – in po nekaterih svojih navadah še najbolj podoben ameriškemu grizliju (*Ursus arctos horribilis*) oziroma še nekoliko večjemu kamčatskemu (*Ursus arctos beringianus*) in kodijaškemu medvedu (*Ursus arctos middendorffi*). Slednji je z dolžino do 3 m, plečno višino do 1,2 m in težo preko 700 kg med največjimi danes živečimi zvermi.

Kdor je gledal ameriško TV nadaljevanko »Grizzly Adams«, posneto po resnični zgodbi o John Capen Adamsu (1812–1860), ki je prvi ukrotil grizlija in tako prekinil tradicionalno sovraštvo ameriških priseljencev do avtohtonega, strah vzbujajočega grizlija, se bo spominjal, da se večina zgodbe odvija sredi gora. Danes so domovina grizlijev gorate pokrajine s pretežno iglastimi gozdovi. V zelo podobni pokrajini so v zadnji ledeni dobi živeli tudi jamski medvedi, katerih ostanki so še posebno številni v alpskih deželah, kamor prištevamo tudi Slovenijo. Vsak je že slišal za Potočko zijalko (1700 m) na Olševi, zatočišče modernega človeka iz začetka mlajšega paleolitika (aurignacien) in hkrati jamskega medveda. Podobnih jam z ostanki jamskega medveda je v Alpah še več. Nekatera najdišča v Švici segajo celo do višine 2445 m.

Tudi to se dobro ujema z navadami grizlijev. Če se le da, tudi ti prezimujejo v podzemnih jamah v bližini gozdne meje ali celo nad njo (Servheen C., Klaver R., 1981). Če jam ni na voljo, si sami izkopljejo brlog v strmo osojno pobočje na zavetrni strani.

Zimski brlogi so vedno v gorah, nikoli v nižinah (McNamee T., 1986, 244). Še posebno skrbno izberejo brloge breje medvedke, da zavarujejo sebe in zarod, ki ga poležejo običajno januarja, sredi najhujše zime. Brlogi z legli so navadno na najbolj odročnih predelih, kjer navadno tudi ni dosti hrane. Tako se medvedke namreč zavarujejo pred odraslimi samci, katerih kanibalistično vedenje je glavni vzrok za smrtnost medvedjih mladičev. Medvedi pa so povsod tam, kjer je dovolj hrane. Kjer ni hrane, ni medvedov in nadležnih samcev.

Za grizlije je značilno, da iz leta v leto prezimujejo na istih področjih. Znani so primeri, da se je ista jama uporabljala za brlog več stoletij zapored, tako da se je skala ob vhodu gladko obrusila (Russell A., 1986, 43). Podobne obruse so našli v marsikateri jami z ostanki jamskega medveda, pri nas jih je npr. prvi odkril S. Brodar v Špehovki pri Zgornjem Doliču. Posebna navada grizlijev, ki so jo verjetno imeli tudi jamski medvedi, je praskanje s kremplji po drevju in po tleh, pri čemer lahko uporablja isto drevo več medvedov. Praske pleistocenskih medvedov so se ponekod ohranile v mehkih jamskih stenah.

Praviloma prezimujejo grizliji posamič, vsak v svojem brlogu. Skupine brlogov, ki so oddaljeni drug od drugega le nekaj 100 m, niso nobena redkost. Vendar prezimujejo skupaj le

samica in njeni mladiči ali polodrasli mladiči istega legla, ki so morali začeti živeti sami, ker je dobila njihova mati nove mladiče. Včasih prezimuje skupaj tudi več samic z mladiči.

Dolžina hibernacije je odvisna od dolžine zime. V subtropskih predelih medvedi sploh ne prezimujejo. V zmernem pasu prezimujejo približno 2 meseca, v subarktičnem pasu pa 7 mesecev. Pri polarnih medvedih prezimujejo samo medvedke z mladiči (Herrero S., 1985, 176; Jonkel C., 1978). V zadnji ledeni dobi se je dolžina hibernacije verjetno prilagajala trenutnim klimatskim razmeram. V zelo neugodnih razmerah v višjih ledenih dobe – zadnja je imela vsaj dva izrazita viška, enega v začetku, drugega na koncu – so se jamski medvedi lahko sploh umaknili v ugodnejše predele na jugu.

V Divjih babah tako v času prvega viška zadnje ledene dobe v pripadajočih plasteh nimamo fosilnih ostankov jamskega medveda. Od klimatskih razmer je odvisno tudi spolno dozorevanje samic in razmik med legli. Oboje se v severnih predelih občutno podaljša, zato lahko v bližini ledenodobnih viškov pričakujemo manjši prirastek tudi pri jamskem medvedu.

Sneg in mraz grizlija ne prizadeneta. V brlogu, ki mu je sneg zametel vhod, je popolnoma varen, četudi se zunaj temperatura spusti na -45°C . Bolj ga prizadenejo suhe in mrzle zime s tenko snežno odejo. Zato si v zaostrenih razmerah zadnje ledene dobe težko predstavljamo prezimovanje jamskih medvedov v kratkih jamah z velikimi vhodi. Zimski brlogi so bili običajno v zadnjih delih jam. V Divjih babah imamo ogromno ostankov jamskega medveda v sedanjem vhodnem delu, kar je v nasprotju z medvedjo logiko in s stanjem v drugih podobnih najdiščih. Jama Divje babe je bila v zadnji ledeni dobi bodisi bistveno daljša, bodisi ostanki pri vhodu niso več na prvotnem mestu, ali pa so se tam odložili na kakšen drug način, npr. med spopadi starih samcev z mladiči in samicami v nezimskih mesecih ali npr. v ugodnih klimatskih razmerah, ko je bilo možno prezimovanje na prostem. Kopanje brlogov v pobočje pred jamo ne pride v poštev, ker v Divjih babah sploh nimamo prvotnega pobočja (Turk I., 1986). Dosedanje neobjavljene analize zavračajo možnost, da ostanki ne bi bili več na prvotnem mestu, zavračajo tudi možnost, da bi človek, ki je sicer več ali manj stalno prisoten v vhodnem delu, bistveno posegel v najdene skeletne ostanke jamskega medveda.

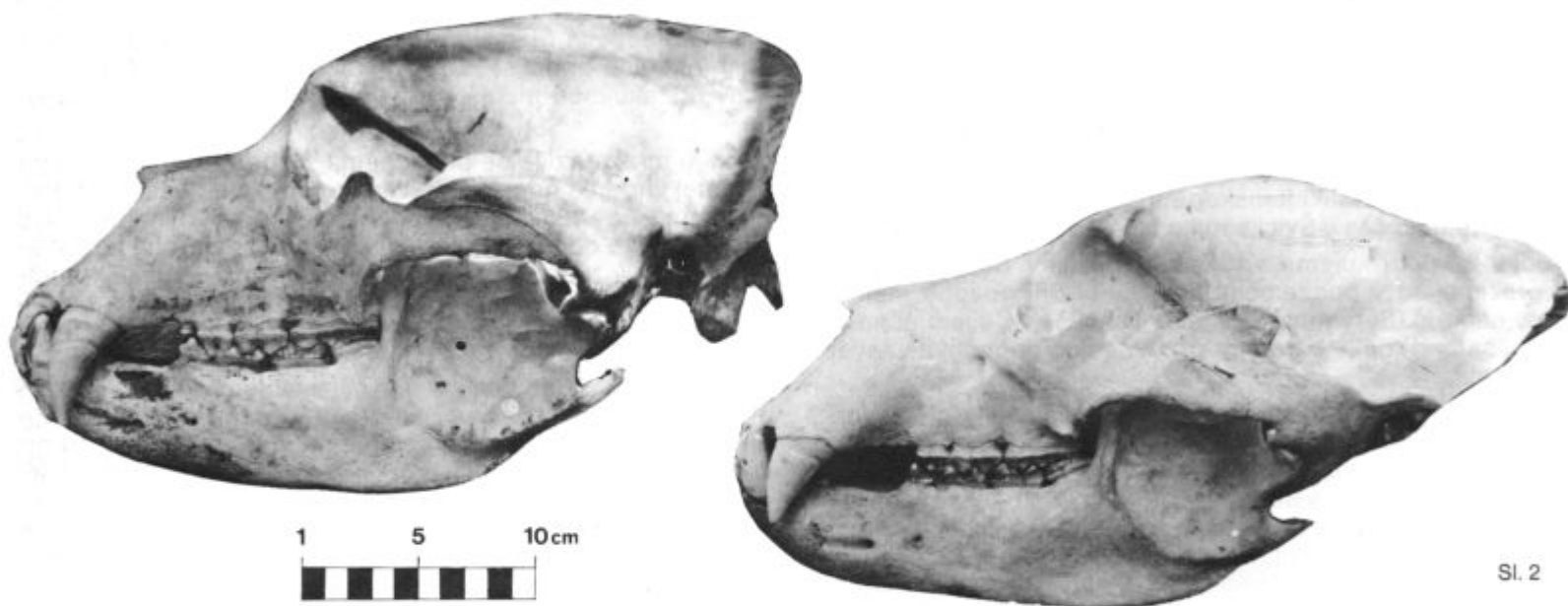
Grizliji imajo zelo nizko reprodukcijsko sposobnost med sesalci, kar je povezano z dejstvom, da skoraj nimajo oz. do nedavnega niso imeli sovražnikov. Samica poleže naenkrat povprečno 1,9 mladiča. Mladiči se skotijo sredi zime in so težki vsak največ 0,5 kg, veliki pa kot podgana. Približno enako veliki so bili tudi novorojeni mladiči jamskega medveda kot lahko sklepamo po najdbah skeletov (sl. 4). Ko spomladi prvič v materinem spremstvu zapustijo z vejami, listjem in travo nastlan brlog, so stari 3–4 mesece in težki vsak po 8 kg. Medvedka kljub hibernaciji, ki je pri medvedih med vsemi živalmi z zimskim spanjem nekaj izjemnega (Nelson R. A. et

al., 1984), budno pazi mladiče in jo je v brlogu skoraj nemo- goče presenetiti. Res da je medved v brlogu najbolj ranljiv, vendar se je sposoben, zaradi svojega posebnega zimskega spanja, tudi takoj braniti. Zato si težko predstavljamo naše neandertalske prednike, ki bi lovili jamskega medveda v brlogu kot so si nekateri zamislili (Müller-Beck H., 1983, 262, 268).

Medvedka je zelo skrbna in stroga mati. Mladiča vodi in vzre- ja – v določenem smislu celo vzgaja – do poldruega leta, kar je v živalskem svetu redkost. Medtem se ne goni, zaradi če- sar v času parjenja vedno primanjkuje samic in prihaja med samci do hudega tekmovanja, ki se nemalokrat konča s pre- tepom. Med takimi pretepi, v katerih pa navadno ni smrtnih

žrtev, se lahko zgodi, da en nasprotnik drugemu poškoduje spolovilno kost, ki se kasneje zaceli (Herrero S., 1985, 209). Tako polomljene in kasneje zaraščene spolovilne kosti po- znamo tudi pri jamskem medvedu iz Potočke zijalke, Divjih bab in drugod (sl. 5).

V tekmi za samice zmagujejo najmočnejši samci. Zato samci pridobivajo na teži in se krepijo vse življenje, samice pa ra- stejo le do svoje spolne zrelosti, ki jo dosežejo okoli četrtega leta. Kasneje vlagajo samice vso energijo v krepitev repro- dukcijskih sposobnosti. Zato v telesni rasti močno zaostanejo za najsposobnejšimi samci, ki so lahko skoraj dvakrat težji od njih. Isti mehanizmi so verjetno veljali tudi pri jamskem med- vedu. Zato so nekateri paleontologi imeli kosti manjših samic dolgo časa za prtljavo raso jamskega medveda.

Sl. 2

Dve močno različni lobanji našega rjavega medveda. Leva je zelo podobna lobanji jamskega medveda, le da je precej manjša (foto I. Turk).

Povprečen razmik med legli je 3–5 let, odvisno od življenjskih pogojev. Vendar imajo le redke medvedke v svojem trideset in več let dolgem življenju več kot dvakrat mladiče (McNa- mee T., 1986, 12). Kljub izredni materinski skrbi pogine vsaj polovica mladičev v svojem prvem letu. Glavni vzrok smrtno- sti je agresivnost odraslih samcev, ki zakrivijo tudi večino smrti svojih polodraslih potencialnih tekmecev. Zaradi te čud- ne navade odraslih grizljev, se samice z mladiči na daleč izogibajo samcev. Zbližajo se le v dobi parjenja, vendar le samci in samice brez mladičev. Za parjenje ne uporabljajo stalnih mest. Večja je gostota poseljenosti, več je kanibaliz- ma.

Zgornje navedbe iz življenja grizljev lahko zelo koristno upo- rabimo pri razlagi fosilnih ostankov jamskega medveda iz Di-

vjih bab. Posamezni ostanki zarodkov ali komaj rojenih med- vedkov v velikosti podgane nam dokazujejo, da je bila jama med drugim tudi brlog brejih samic, torej nekakšna porodniš- nica. Ti ostanki so trden dokaz, da so medvedke v jami preži- movale, saj so se tudi mladiči jamskega medveda morali sko- titi sredi zime, da so do pomladi lahko z materjo zapustili br- log. Več kot 1000 najdenih mlečnih zob dokazuje, da je ogromno mladičev poginilo že v svojem prvem letu, ali da so se zadrževali v jami tudi poleti, ko so jim začeli izpadati mleč- ni zobje in rasti stalni (sl. 4).⁵ Za grizlje vemo, da se zadržu- jejo medvedke z mladiči v bližini brloga in v njem spijo še več tednov potem, ko se prebudijo iz zimskega dremeža. V rojstni brlog se zelo radi vračajo tudi že samostojni polodrasli mladi-

Samica ameriškega grizlija z mladičema na poti v zimski brlog (po Schoen J. W. et al., 1987).

Sl. 3

či, ki se družijo vse do četrtega ali petega leta, ko postanejo spolno zreli in prevzamejo življenjske navade odraslih medvedov. Nekaj podobnega lahko pričakujemo tudi pri jamskem medvedu, saj je osnovni pogoj za množičnost skoraj vseh pretežno naravnih akumulacij fosilnih najdb druženje živali v skupine in zbiranje na določenem mestu, npr. pri stalnem napajališču ali v prezimovališču. Tako so med drugim nastala v pleistocenu množična najdišča orjaškega jelenav Angliji (Barnosky A. D., 1985), pri nas pa nekatera najdišča z jamskim medvedom kot Potočka zijalka, Mokriška jama in Divje babe.

Grizliji in vsi drugi medvedi so samotarske živali. Danes se samo izjemoma družijo povsod tam, kjer je na voljo veliko koncentrirane hrane, v nekakšnih skupnostih pa živijo določen čas samo medvedke z mladiči in precej pogosto mladiči istega legla. Vendar so vse te zveze, podobno kot zveze v

obdobju parjenja, samo začasne. Podobne skupine so morale biti pogostejše pri jamskem medvedu, sicer bi si zelo težko razložili veliko število fosilnih ostankov v posameznih plasteh, za katere danes vemo, da so nastale v relativno kratkem času. Stara Soergelova razlaga o postopnem nabiranju ostankov v dolgih tisočletjih (Soergel W., 1940), ki smo jo pred leti uporabili tudi v Divjih babah, povsod ne drži. Za Divje babe danes vemo – na osnovi absolutnih datacij, da so se plasti, ki vsebujejo največ kosti jamskega medveda, odložile zelo hitro, in obratno, da je v plasteh, ki so se odlagale dalj časa, precej manj kosti. Gostota živčih populacij grizlijev je običajno majhna (1 medved/23–50 km²), lahko pa se močno poveča v primeru obilne hrane. Tako imamo na Admiralty Island ob obali Britanske Kolumbije (Kanada), zaradi ugodnih pogojev, verjetno največjo gostoto medvedov na svetu (1 grizli/3 km²) (Schoen J. W. et al., 1987). Poznane so

tudi neobičajne koncentracije grizljev na odlagališčih odpadkov v Yellowstonskem narodnem parku, ki so prenehale z ukinitvijo odlagališč (McNamee T., 1986, 119; Herrero S., 1985, 6). Pri koncentrirani obilni hrani so bili močnejši samci strpni do šibkejših vrstnikov, vendar so se drugi drugih izogibali. Običajna hierarhija med samci, samicami in mladiči je delovala samo v omejenem obsegu. V zgoščenih populacijah pa je, ne glede na razpoložljivo hrano, pogostejši kanibalizem (Schoen J. W. et al., 1987).

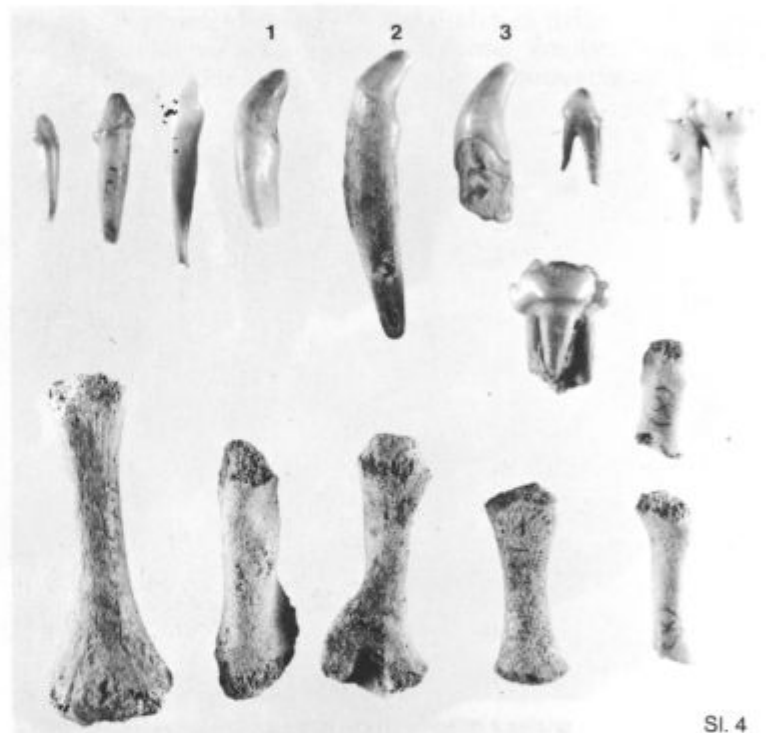
V času, ko so se odlagale različne plasti v Divjih babah, ki vsebujejo različno množico ostankov jamskega medveda, se je morala spreminjati tudi gostota tedaj živečih populacij jamskega medveda. Število primernih jam za brloge je bilo omejeno. V bližnji okolici Divjih bab poznamo ostanke jamskega medveda še iz naslednjih jam: Matjaževe kamre pri Rovtah, Jama Bela voda pri Dolenji Trebuši in Smoganica pri Mostu na Soči. Večino pa jih sploh ne poznamo. Veliko brlogov je moralo biti izkopanih v pobočja in so se sproti zasuli. Marsikateri brlog je postal grob lastnika, saj še danes večina grizljev naravno pogine v brlogih med hibernacijo (McNamee T., 1986, 24). Da so jamski medvedi lahko prezimovali tudi v brlogih, ki so si jih sami izkopali, nam dokazujejo nekatera najdišča na prostem, ki so hkrati tudi arheološka najdišča in veljajo po splošnem prepričanju za trdne dokaze lova na jamskega medveda.

Grizliji so odlični kopači. Močne sprednje šape z dolgimi kremplji jim služijo kot izborno orodje in ni jim težko v zelo kratkem času izkopati jamo v zmrznjeno zemljo, polno skal in korenin, v kateri je prostora za celo kravo (McNamee T., 1986, 42). Jamski medved je bil še bolj opremljen za kopanje. Njegove sprednje šape, vključno z nogami, so bile še večje in močnejše kot pri grizliju. Pleča so bila tako močna, da je bila grba, ki je značilna izključno za rjave medvede, še bolj poudarjena. Zato je bil sprednji del jamskega medveda močnejši in višji od zadnjega (sl. 1). Skratka, bil je dobro prilagojen za kopanje po zemlji in verjetno tudi za plezanje po strmih skalnih pobočjih, kar je bilo nedvomno povezano z njegovim načinom življenja.

Znano je reklo, da je bil jamski medved *»najmanj zverski med zvermi in najbolj medvedji med medvedji«*. Prvi del se nanaša predvsem na zgradbo zobovja, ki je bilo za zver optimalno prilagojeno na rastlinsko oz. mešano hrano. Samo veliki podočnjaki, ki jih je poleg krempljev verjetno uporabljal tudi za ritje po zemlji in za obračanje kamnov in si jih je pri tem opravi-
lu često polomil ali močno obrusil, podobno kot grizli, izdajajo njegovo zversko poreklo. Drugi del pregovora se nanaša na njegovo velikost in moč, ki jo verjetno ne dosegajo niti kodijaški in kamčatski medvedi.

Po splošnem prepričanju je bil jamski medved pretežno rastlinojed. V veliki meri so rastlinojedi tudi današnji grizliji, ki zaužijejo kar 80–90% rastlinske hrane (Russell A., 1986, 46 ss). Zaradi prilagoditve na rastlinsko hrano imajo najdaljši prebavni trakt med zvermi in svinji podobne kočnike. Vendar

kot zver ne morejo prebaviti celuloze in se zato hranijo izključno s sočnim mladim rastlinjem in različnimi sadeži. Zato se poleti zadržujejo v višjih legah, kjer je rast počasnejša, jeseni pa ob rekah in v nižinskih gozdovih, kjer je vedno dovolj sočnega rastja in gozdnih sadežev. Jeseni se jim apetit podvoji in so sposobni na dan požreti in prebaviti tudi do 35 kg rastlinske hrane, kar ustreza 40.000 kalorijam (McNamee T., 1986, 160). Ob takem žrtju se dnevno zredijo 0,5–1,5 kg. Seveda morajo pri tem tudi veliko piti, zato se tedaj najraje zadržujejo v bližini rek in potokov.

Sl. 4

Divje babe, mlečni zobje in koščice novorojenih jamskih medvedkov. Zgoraj v sredini so tri razvojne stopnje mlečnih podočnjakov: podočnjak z votlo korenino (1), podočnjak s popolnoma formirano korenino (2) in podočnjak z absorbirano korenino (3) (foto C. Narobe).

V Divjih babah in v nekaterih visokoalpskih švicarskih najdiščih z jamskim medvedom imamo med fosilnim pelodom tudi veliko cvetnega prahu žužkocvetk, ki je lahko prišel v jame predvsem z iztrebki jamskega medveda (Müller E., 1979; Sercelj A., Culiberg M., 1985). Grizliji jedo cvetove le ob pomanjkanju druge hrane. Jamski medved je lahko zaužil skupaj z

rastlinsko hrano tudi ogromno peloda, v kolikor ni jedel med drugim tudi cvetja. Ves ta pelod je z njegovimi iztrebki prišel v jamo. Med tako ugotovljenimi rastlinami so tudi take, ki so še danes na seznamu grizlijeve najbolj priljubljene rastlinske hrane kot npr. dresni (McNamee T., 1986, 152). Ker se medvedi v času hibernacije ne iztrebljajo in ne urinirajo, ne jedo in ne pijejo, pa vseeno živijo in preživijo različno dolgo dobo zimskega dremeža, je pelod žužkocvetk dokaz, da so se jamski medvedi zadrževali v jamah tudi v poletnih mesecih. Vaje so se hodili hladiti ali poležavati. To delajo tudi današnji grizliji. Pelod podobnega izvora se dobi v velikih količinah tudi v iztrebkih drugih živali, ki so rade obiskovale jame, npr. jamske hijene. Njeni iztrebki so tako trdi, da so se v aridnih predelih v fosilni obliki marsikje ohranili do danes (Scott L., 1987). Medvedji iztrebki so slabše obstojni in jih v Divjih ba-

bah nismo našli, znani pa so iz jame Pod Kalom pri Trstu (Battagli R., 1922, 639). Ker lahko vse, kar poje medved, z izjemo mrhovine, uporabi tudi današnji človek, ni izključeno, da bi nekaj cvetnega prahu izviralo tudi iz iztrebkov neanderthalca.

V jeseni se medvedom nabere ogromna zaloga podkožne maščobe, ki jim pomaga preživeti zimo brez dodatne hrane. Od te zaloge je odvisno ali bo medved zimo preživel ali ne, ali bo poleti oplojena medvedka skotila mladiče ali ne.⁶ Zato si jeseni vsak medved išče hrano za vsako ceno. Če primanjkuje želoda, žira in podobne visokokalorične rastlinske hrane, se preusmeri na mesno prehrano. Mrhovina je šibka točka vseh medvedov. Ker imajo izredno razvit voh, saj vonjajo toliko boljše od volka kot volk od človeka, zlahka najdejo še tako skrito ali več kilometrov oddaljeno mrhovino. So pa tudi

Sl. 5

Divje babe, diagnoza: *fractura ossis penis* (foto C. Narobe).

odlični lovci, saj na krajšo razdaljo s hitrostjo 13 m/s ujamejo marsikatero žival, da o človeku sploh ne govorimo. Posebno hitri in okretni so v globokem snegu. Vendar je uspeh grizlijevega lova močno odvisen od konkurence drugih uspešnejših plenilcev.

Primeri kanibalizma niso nobena redkost. Dogodi se, da samec ubije in in požre samico ali drugega samca, da mladiči požro svojo mrtvo mater, da o mladičih, ki jih požrejo samci, sploh ne govorimo (Russell A., 1986, 50 s; McNamee T., 1986, 13, 57; Herrero S., 1985, 218). Marsikatero fosilno najdbo v najdiščih z množičnimi ostanki jamskega medveda lahko morda pripišemo takim kanibalskim izpadom. Trohneča trupla v brlogih so verjetno privabljala druge jamske medvede in krog je bil sklenjen. Kostni ostanki, predvsem šibkejših osebkov, kot so samice, mladiči in polodrasli, predstavljajo

glavnino vseh fosilnih najdb v Divjih babah in v marsikaterem drugem najdišču. Jamski medved je moral biti, podobno kot grizli, tudi izrazit mrhovinar, ki se je v določenih okoliščinah specializiral v kanibalizmu.

Tako smo na kratko preleteli vse tiste značilnosti medvedov, ki so važne za razumevanje fosilnih najdb iz Divjih bab. Populacije grizlijev so nam bile v nekem smislu tarča za naša sklepanja, ki jih v bistvu izvajamo na osnovi zelo nepopolnega gradiva. Tudi fosilne najdbe iz Divjih bab so nekoč pripadle živi populaciji, ki se po našem prepričanju verjetno ni mogla bistveno razlikovati od današnjih populacij grizlijev. Vendar se je ogromno podatkov sčasom, na prehodu žive populacije v mrtvo in naprej v sedimentirano ter fosilno, ki jo najdemo in preučujemo, izgubilo. Fosilna populacija je torej

ostanek ostanka ostankov. Kljub izredno skromni izpovednosti fosilnih ostankov, ki v nobenem primeru ne narašča premo sorazmerno z njihovim številom, nam je uspelo nakazati nekaj neposrednih zvez z današnjimi populacijami grizlijev, ki verjetno niso zgolj naključne. V nadaljevanju v naslednji številki Idrijskih razgledov se bomo ukvarjali z odnosi med neandertalci in jamskimi medvedi, ki bodo zaradi akutnega pomanjkanja ustreznih podatkov in zvez predvsem plod znanstvene fantastike.

OPOMBE

1. Najdbe jamskega medveda so bile poznane že prej, vendar sta jih pravilno opisala in opredelila šele J. Rosenmüller in J. A. Heinroth na osnovi najdb iz jame Gaylenreuth v Nemčiji.
2. Veda o obnašanju in navadah živali.
3. Aktualistične študije so osnovane na pojavih, ki jih je mogoče še danes opazovati, ker se še vedno odvijajo.
4. V Divjih babah in v Sloveniji zaenkrat ne poznamo fosilnih ostankov neandertalcev.
5. Najdejo se predvsem mlečni podočnjaki z absorbiranimi, celimi in na pol formiranimi (votlimi) koreninami. Zadnji dvoji so pripadali mladičem, ki so poginili, prvi pa so lahko pripadali preživelim mladičem, ki so jim zrastle stalni zobje, vendar so se morali v času menjave zobovja zadrževati v jami.
6. Medvedke so noseče 7 mesecev, vendar se zarodki do novembra praktično ne razvijajo, temveč prosto plavajo v maternici, kar je neobičajno. V primeru, da medvedka pred začetkom hibernacije nima pogojev za vzrejo mladičev, pride do spontanega splava. V nasprotnem primeru se zarodki po skoraj petih mesecih vsidrajo na steno maternice in se v približno dveh mesecih razvijejo do velikosti podgane, ki jo imajo mladiči ob rojstvu (McNamee T., 1986, 21).

VIRI

- BÄCHLER E. (1940), Das Alpine Paläolithikum der Schweiz im Wildkirchli, Drachenloch und Wildenmannsloch. Monographien zur Ur- und Frühgeschichte der Schweiz 2, Basel.
- BARNOSKY A. D. (1985), Taphonomy and herd structure of the extinct Irish Elk, *Megaloceros giganteus*. – *Science* 228, 340–344.
- BATTAGLIA R. (1922), La Caverna Pocala. – *Memorie della R. Accademia Nazionale dei Lincei. Classe di scienze fisiche, mat. e naturale* 318, serie 5a, vol. 13, fasc. 16, 617–686.
- BRODAR S., BRODAR M. (1983), Potočka zijalka, visokoalpska postaja aurignacijskih lovcev. – Dela 1. in 4. razr. SAZU 24, Ljubljana.
- COUTURIER M. A. J. (1954), L'ours brun. Grenoble.

EHRENBERG K. (1967), Der Höhlenbär, sein Vorkommen und seine Beziehungen zur Umwelt. – *Mitteilungen Österr. Arbeitsgem. f. Ur- u. Frühgeschichte* 18, 34–61, Wien.

ELMORE D., PHILLIPS F. M. (1987), Accelerator mass spectrometry for measurement of long-lived radioisotopes. – *Science* 236, 543–550.

ERDBRINK D. P. (1953), A review of fossil and recent bears of the Old World, Deventer.

Grzimeks Tierleben Enzyklopädie des Tierreiches.

HERRERO S. (1985), Bear attacks, their causes and avoidance, New York.

JONKE C. et al. (1978), The productivity of polar bears (*Ursus maritimus*) in the southern Baffin Island area, Northwest Territories. – *Progress Notes. Canadian Wildlife Service* 91, 1–7.

KOBY F. – Ed., SCHAEFER H. (1961), Der Höhlenbär, – *Veröffentlichungen aus dem Naturhistorischen Museum Basel* 2, 1–24, Basel.

KURTÉN B. (1976), The cave bear story, New York.

MCNAMEE T. (1986), The grizzly bear, New York etc.

MUSIL R. (1980–1981), *Ursus spelaeus* – Der Höhlenbär, 1–3. – *Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte* 2, Weimar.

MÜLLER E. (1979), Pollenanalytische Untersuchungen an paläolithischen und mesolithischen Höhlensedimenten aus der Schweiz und dem Vorarlberg. *Antiqua* 7. Veröffentlichungen der Schweizerischen Gesellschaft f. Ur- und Frühgeschichte, Frauenfeld.

MÜLLER-BECK H. (1983), V: Urgeschichte in Baden-Württemberg, Stuttgart.

NELSON R. A. et al. (1984), Ratio of serum urea to serum creatinine in wild black bears. – *Science* 226, 841–842.

RAKOVEC I. (1967), Jamski medved iz Mokriške jame v Savinjskih Alpah. – *Razprave 4. razr. SAZU* 10, 123–203, Ljubljana.

RUSSELL A. (1986), Grizzly country, Vancouver, Toronto.

SCHOEN J. W. et al. (1987), Last stronghold of the grizzly. – *Natural History* 96, 50–61.

SCOTT L. (1987), Pollen analysis of hyena coprolites and sediments from Equus Cave, Taung, Southern Kalahari (South Africa). – *Quaternary research* 28, 144–156.

SERVHEEN C., KLAVER R. (1981?), Grizzly bear dens and denning activity in the Mission and Rattlesnake Mountains, Montana. – 5th International Conference on Bear Research and Management, 201–207.

SOERGEL W. (1940), Die Massenvorkommen des Höhlenbären. Ihre biologische und ihre stratigraphische Deutung, Jena.

ŠERCELJ A., CULIBERG M. (1985), Rastlinski ostanki v paleolitskih postajah v Sloveniji. – *Poročila o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 13, 53–64.

ŠVIGELJ L. (1961), Medved v Sloveniji.

TURK I. (1986), Arheološka izkopavanja v Divjih babah pri Šebreljah. – *Zbornik idrijski razgledi* 29–31, 5–12.

TURK I. (1987), Kratko poročilo o arheoloških izkopavanjih v Divjih babah v letu 1986. – *Zbornik idrijski razgledi*.

IVAN SELJAK – ČOPIČ

Osnutek za zgrafit v Lokovcu, 1986

O MEGLI IN PADAVINAH NA IDRIJSKEM

IGOR ŠEBENIK

V nasprotju z več ali manj stanovitno zemeljsko površino drugi del našega vsakdanjega svoda pretresajo dosti bolj spremenljiva dogajanja. Sonce je generator tega spreminjanja. Zrak se mu v svoji lahnosti mora podrejati. V svoji zapostavljeni nevidnosti zapolnjuje človeški življenjski prostor in nam daje vreme.

V bližini ekvatorja te spremenljivosti niti ni opaziti; vreme je iz dneva v dan podobno. Iz jasnega jutra se vse bolj oblači in postaja soparno. Popoldne je ploha, proti večeru pa se ponovno zjasni. In tako dan za dnem. Še bolj enolično je vreme v puščavah (npr. Sahara ali notranjost Avstralije), kjer ni niti oblačnosti in ne dežuje tudi po več let zaporedoma.

Pravo nasprotje je vreme v naših, zmernih geografskih širinah. Zaradi stalnega mešanja iz severa prodirajočega hladnega zraka in nasprotnega gibanja toplega zraka nastajajo t. i. »potujoči cikloni«, iz katerih jeder izhajajo vremenske fronte – ločnice med hladnejšim in toplejšim zrakom. Cikloni in z njimi fronte se gibljejo v splošni smeri od zahoda proti vzhodu. Čez Slovenijo ali v njeni bližini je le nekaj standardnih poti ciklonov. Pogostejše in pomembnejše so fronte, ki izhajajo iz ciklonov, potujočih severno od Alp. Direktno gibanje ciklonov preko našega ozemlja preprečujejo Alpe, ki so nekakšna pregrada. Predvsem v hladni polovici leta, ko hladni zrak prodira nižje v Evropo, nekateri cikloni uspejo prodreti ob zahodnem robu Francoskih Alp v Sredozemlje. Ob nadaljnjem gibanju proti vzhodu in morebitnem ojačanju lahko povzročajo pri nas močne padavine. Posebno značilen je t. i. Genovski ciklon, ki se močno razvije v Genovskem zalivu. Sploh so topla morja predeli, kjer nastane največ ciklonov. Severni Atlantik je tudi tako morje zaradi toplega zalivskega toka iz južnejšega dela oceana. Na podlagi izmerjenih temperatur Zalivskega toka temeljijo dolgoročne napovedi vremena v Evropi. Obdobja stabilnejšega vremena med prehodi front ali ciklonov so posledica toplega in suhega zraka v višinah, kjer nastajajo padavine, to je na višinah vsaj nekaj km. Topel zrak preprečuje navlaženje zraka in nastanek oblakov in padavin. Večja območja s tako navpično razporeditvijo zraka imenujemo anticiklone.

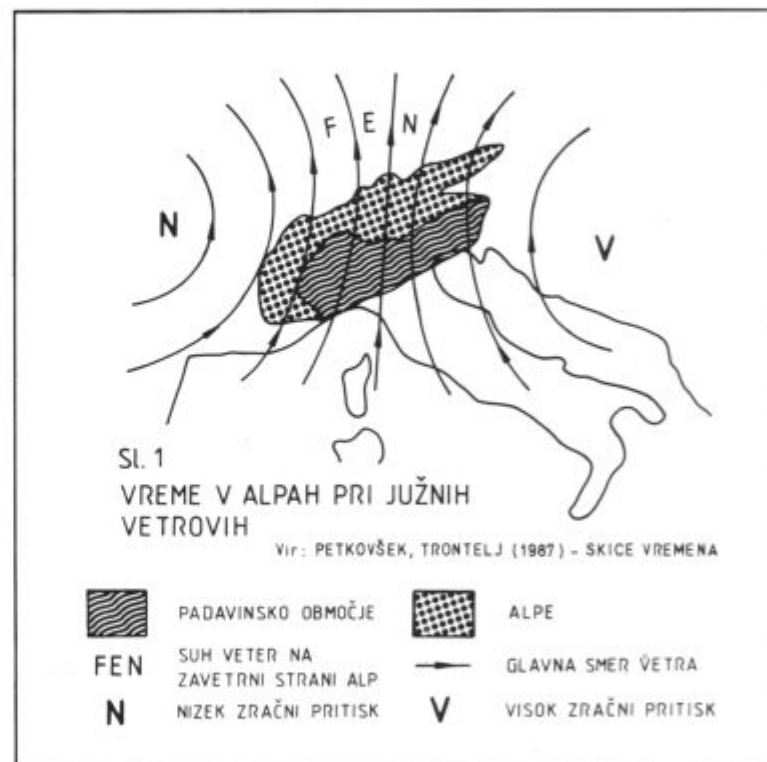
Jeseni in pozimi smo večkrat presenečeni, ker je kljub toplemu zraku v višinah, o katerem govorijo na radiu ali TV, vreme kaj čemerno, megleno, pa še droben dež prši. Ta pojav ni več odvisen od splošnega kroženja zraka nad Evropo, ampak je posledica lokalnih temperaturnih razmer. Zemeljska površina in s tem zrak tik nad njo se ponoči ohlaja. Pozimi so noči dolge. Hladen zrak je težji in zato polzi po pobočjih navzdol in zastaja na nižjih oblikah reliefa, kot so kotline, doline in tudi obsežne nižine. Ta proces nemoteno teče le, če je ozračje dovolj mirno. Ko se zrak že precej ohladi, pride do izločanja meglenih kapljic in nastanka megle. Če je megla dvignjena, torej če ne sega do tal, govorimo o nizki oblačnosti. Megla lahko nastane na kraju nastanka ali pa se širi iz večjega jedra: npr. k nam večkrat pride megla ali nizka oblačnost s Furlanske nižine in Primorja, kjer po nekaj dneh ugodnih vremenskih razmer nastane obsežno megleno morje. Zgodi se, da počasi napreduje po dolini Idrijce in doseže Cerkno, Idrijo pa kak dan pozneje ali pa sploh ne. Planincem in bolj vnetim smučarjem so taka vremenska stanja bolj poznana, saj je, ob istočasnem oblačnem vremenu v dolini, v gorah lahko prav lepo, jasno vreme. Tak neosamljen primer je bil tudi na predzadnji dan lanskega leta, ko je nekaj neustrašnih smučarjev v Črnem vrhu nad zamegljenim Cerknom uživalo v prekrasnem, jasnem in mirnem vremenu s čudovitim razgledom in se čudilo pomladanski temperaturi + 10 °C v senci. Ta isti dan je temperatura v Idriji dosegla komaj + 4 °C, kljub temu, da se je oblačna plast deloma pretrgala. Takemu stanju pravimo »temperaturna inverzija ali temperaturni obrat«, saj je, v nasprotju s povprečjem, temperatura v višjih predelih višja kot v nižjih. Ob jasnih jutrih je tako stanje zelo pogosto. Dokazov za to je več: v Idriji je na leto 10 dni z minimalno dnevno temperaturo pod – 10 °C in cca 100 dni z minimalno dnevno temperaturo pod lediščem, v Novakih na nadmorski višini 650 m pa je le 2-3 dni s temperaturo pod – 10 °C in 90 dni s temperaturo pod lediščem. Značilno je tudi, da je plast nizke oblačnosti poleti tanjša in nižja kot pozimi. To se vidi tudi s skice, ki kaže mesečni razpored megle v Idriji in na Vojskem. Poleti na Vojskem skoraj ni megle ali nizke oblačnosti. Včasih ob jasnem vremenu npr. z Gor vidimo v Idrijski kotlini več vo-

doravnih plasti dima. Vsaka taka vodoravna lisa ali ploskev predstavlja bolj ali manj izrazito »zaporno plast«, to je mejo med hladnim zrakom pod njo in toplim zrakom nad njo. Dvig zraka skozi tako zaporno plast je onemogočen. Hladen zrak v kotlini praktično nima izhoda in govorimo o jezerih hladnega zraka. Prostornina zraku pod povprečno višino zaporne plasti v Idrijski kotlini, ki je na dobrih 600 m n.v., je le okoli 0,3 km³. S širjenjem mestne naselitve in večanjem industrijskih kapacitet se pojavlja pereče vprašanje kvalitete zraku pod tako zaporno plastjo. Kvaliteto dostikrat izražamo s količino oziroma koncentracijo plina SO₂ (žveplov dioksid), čeprav ta plin ni edini nevaren za ljudi. V Sloveniji obstaja zakon o najvišjih dovoljenih koncentracijah SO₂ v zraku in dopušča najvišjo polurno koncentracijo 0,75 mg SO₂/cm³ in povprečno celodnevno koncentracijo 0,3 mg SO₂/cm³. Meritve so pokazale, da v Ljubljani dosežejo vrednosti SO₂ v zraku tudi čez 2 mg/cm³, ponekod v Zasavju še več, v Jugoslaviji pa je precej onesnaženo v Zenici in Sarajevu, kjer so izmerili tudi 3-4 mg SO₂/cm³.

Vdihavanje takega zraka ima za človeka negativne posledice na dihalne organe, poveča se tudi možnost raznih alergij in splošne slabosti. Znano je, da so zakonsko dovoljene koncentracije takega plina pri nas višje kot v industrijsko bolj razvitih državah zahodne Evrope. Za idrijsko kotlino je izračunano, da lahko vsi »raufniki« izbruhajo največ 11 kg SO₂ v eni uri, da se onesnaženost še obdrži pod zakonsko dovoljeno mejo. Znanstveniki so ugotovili, da so daleč najbolj nevarni »šoki onesnaženja«, ki nastanejo zaradi življenjskega ritma ljudi. To je čas, ko vsi zakurijo, zjutraj in zvečer, ter čas prometnih konic. Pri preučevanju propadanja gozdov je bilo ugotovljeno, da nekaj večernih šokov povečane onesnaženosti že pusti trajne posledice na drevesih in kasnejše zmanjšanje onesnaženja drevesu ne pomaga več. Onesnaženje v obliki kislega dežja je danes daleč preseglo državne meje. Tako se danes išče grešnega kozla daleč stran, namesto da se bi najprej pometlo pred svojim pragom. Rešitev je v splošnem dvigu ekološke zavesti prebivalstva in vzpostavitvi ekoloških stroškov kot ekonomske kategorije.

Take so nevšečnosti, ki nas pestijo ob »lepem«, stabilnem vremenu. Naši kraji so v slovenskem prostoru znani tudi po veliki količini padavin – dežja in snega. Če analiziramo letno vsoto padavin, vidimo da je predel v okolici Krekovš, kjer je preko 3000 l/m² v letu, eden izmed štirih najbolj namočenih krajev v Sloveniji. Kraji s podobno količino padavin so le še na Kaninskem pogorju, južnobohinjskih gorah in vzhodnem robu Snežnika. V Evropskem alpskem prostoru taki primeri niso izjemni. Podobno je povsod na južnem robu Alp, še posebej pa v francoskih Primorskih Alpah, in pri nas, kjer je morje najbližje visokim goram. Spomnimo se le izrednih padavin in poplav v dolini reke Adde v severni Italiji lansko leto konec julija ali pa poplav v Dolomitih julija 1985. Središčni predeli Alp, kot so notranje avstrijske Alpe ali nekatere doline v Švici, so bistveno manj namočeni, kljub temu da jih ob-

dajajo še višje gore kot na robovih Alp. Tak primer je že v Cellovški kotlini, kjer je letno le okoli 800 l/m² padavin. Okoliščina je, da se gorski grebeni v našem Alpskem in predalpskem svetu raztezajo nekako v smeri od severozahoda proti jugovzhodu, kar je pravokotno na smer vlažnih in toplih vetrov ob poslabšanju vremena. Ko ta prodirajoči zrak trči ob tako široke in dolge grebene, se začne prisilno dvigovati. S tem dvigovanjem se ohlaja in ker je bil že pred tem skoraj nasičen z vlagjo, se le-ta začne kmalu izločevati v obliki intenzivnih padavin. Taki pojavi so lokalno omejeni tudi na Trnovski gozd in njegovo zaledje proti severu. Dogaja se, da ob prehodu fronte pri nas dežuje prej zaradi omenjenega vzroka, ne pa le zato, ker smo zahodnejše in nas fronta prej doseže. Zgodi pa se, da so padavine le tu ali pa da so neprimerno intenzivnejše kot drugod.

Lokalni pojav močnih padavin je bilo možno določiti tudi na dveh primerih velikih poplav v letu 1982, o katerih je pisal v Idrijskih razgledih že Stanko Majnik v zborniku 23/86. Ob junijskih poplavah je med 9. in 13. junijem padlo največ padavin prav v dolini Idrije: Idrija 270 l/m² in Idrijska Bela 350 l/m², kar je v obeh primerih več, kot je mesečno povprečje za ta mesec. Na Vojskarski planoti je v teh dneh padlo le okoli 160 l/m² padavin. Za časa oktobrske poplave je od 13. do 15. oktobra v Idriji padlo 190 l/m², v Črnem vrhu nad Idrijo pa 150 l/m², na ostalih postajah pa le okoli 90 l/m² in na Cerkljan-

skem le od 60 do 80 l/m². To, da je v povprečju na Cerkljanskem manj padavin kot na Idrijskem je pravzaprav že splošno znano: npr. Cerkno okoli 1700 l/m², Idrija pa 2200 l/m² v letu. Znano je tudi, da na Idrijskem ob snežnih padavinah zapade več snega kot v okolici, npr. Cerknem, Logatcu. V povojnem obdobju ohranja rekord v višini snežne odeje še vedno februar 1952, ko je bilo v Idriji nekaj več kot 2 m snega. Sledi mu januar 1987 z dobrimi 120 cm snega. Sicer pa je pričakovana največja višina snega v zimi na Vojskem med 120 in 130 cm, v Idriji pa med 50 in 60 cm (izračuni so za zadnje desetletje).

Prav tako kot količina padavin upada v oddaljenosti od Trnovskega gozda pogostost neviht. Na robu Trnovskega gozda je okoli 45 neviht v letu, na severnem robu občine pa le še 35. Med usodne in predvsem nepredvidljive pojave spada toča. Naši kraji sicer niso znani po večjem številu dni s točo, pojavi pa se v povprečju vsako leto, vendar praviloma na različnih mestih.

Tudi vetrovi imajo lahko škodljive posledice. Živ je še spomin na tornado v Hotedršici avgusta 1986. Orkansko moč pa lah-

ko pri nas doseže še jugo na izpostavljenih pobočjih in burji podoben veter na Cerkljanskem, ko se hladni zrak spušča z višjih hribov in planot. Zadnji hujši primer je bil februarja 1984, ko je predvsem pod Karavankami na Gorenjskem naredilo veliko škodo.

LITERATURA

1. Hočevar, A., Petkovšek, Z., 1977, Meteorologija, Ljubljana.
2. Keser, S., 1957, Podnebne razmere v Idriji. Idrijski razgledi, leto II, št. 3, Idrija
3. Melik, A., 1935, Slovenija I, prvi zvezek, Ljubljana.
4. Petkovšek, Z. in sod., 1973, Študija o klimatskih razmerah in gibanju zraka na območju mesta Idrija. Tipkopis, Ljubljana.
5. Petkovšek, Z., 1979, Emisijski potencial SO₂ za večino kotlin Slovenije. Razprave, letnik 23, Ljubljana.
6. Petkovšek, Z., Trontelj, M., 1987, Skice vremena. Ljubljana.

VIRI

1. Anketiranje domačinov
2. Arhiv Hidrometeorološkega zavoda SRS v Ljubljani
3. Lastna opazovanja
4. Letna poročila Hidrometeorološkega zavoda SRS.

Sl. 2

IDRIJA 1981-85

LETNO 83 DNI Z MEGLO

Vir: LASTNA OPAZOVANJA

VOJSKO 1981-85

LETNO 95 DNI Z MEGLO

Vir: HMZ SRS LJUBLJANA

IVAN SELJAK – ČOPIČ

PREGLEDNA RAZSTAVA OB 60-LETNICI

Mestni muzej Idrija pripravlja pregledno razstavo del akademskega slikarja Ivana Seljaka-Čopiča, ki se je rodil v Idriji 7. decembra 1927. S svojimi številnimi in raznovrstnimi deli, zlasti z originalnimi knjižnimi ilustracijami in mojstrskimi monumentalnimi stenski dekoracijami, se I.S. Čopič uvršča med najvidnejše slovenske likovne ustvarjalce zadnjih desetletij.

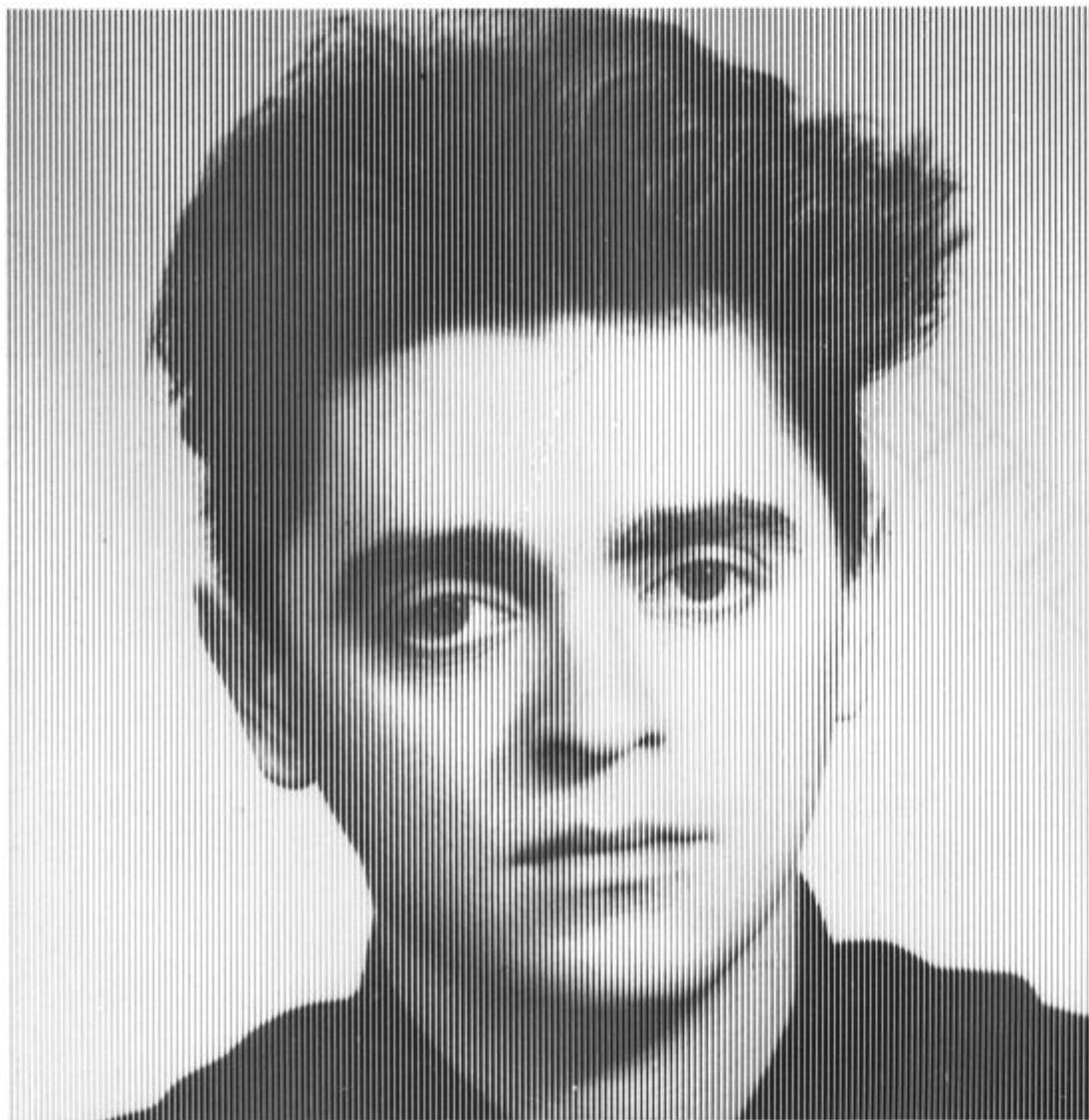
Ob razstavi bo natisnjen tudi zajeten katalog, v katerem bosta umetnikovo življenje in delo predstavila likovni kritik Marijan Tršar in kustos Mestnega muzeja Janez Kavčič.

Otvoritev razstave je predvidena ob prazniku občine Idrija 1. oktobra 1988.

IVAN SELJAK – ČOPIČ
Grožnjanski motiv I, 1988

LITERATURA

DARKO KAURIČ

Če matične knjige ne lažejo, sem rojen 20. 9. 1962 v Ljubljani. Mladostna leta sem preživel v Idriji, zadnji dve leti pa živim v Sp. Idriji. Vsak dan se vozim v tovarno kolektorjev, kjer sem zaposlen kot rezkalec. Pišem osem let in do zdaj sem objavljajal v Mladih potih in Mentorju. Obožujem rock'n roll in filme iz 50. let.

*Darko K.
marec '88*

EN DAN V MESTU

Zapri se v svojo školjko spusti rolete do dna
zakleni vrata preveri okna vključi
alarmni zvonec
in tako te je strah in tako te je strah
v tem mestu je toliko nasilja

Zabit v stol kot paraliziran kot pes na verigi
z ekrana bulji deklica s carinskimi očmi
mesto ni tako kot na razglednicah
skrivnostni posiljevalec te čaka v dvigalu

Moj blok se razlikuje od milijon drugih.
V njem namreč živim jaz. Odhajam zgodaj
ali pa sem cel dan doma. Ko vsi zaspijo
postanem gosopodar bloka in dvigalo me
pelje gor in dvigalo me pelje dol, ja, ja,
dvigalo me pelje gor in dviglo me pelje
dol. Pritiskam na zvonce, krulim v domofone
vulgarne parole so moje delo, da, jaz kradem
vašim otrokom sladoled. Nihče si nič ne upa.
Vse je strah. Reveži, serjete izza vrat.

GLAVE V PESKU (PESEK V GLAVAH)

Parole učinkujejo in prapor je lep

*zvezda deluje tako revolucionarno
škornji so uglašeni
in pesem te povleče za sabo*

Pa vseeno ne gre kakor bi moralo

*Pod kožo so zlezli tile govori
ki jim tako verjamem
v nove delovne zmage naprej
resno mislim
nikar se ne smej*

Pa vseeno ne gre kakor bi moralo

*A kaj
resnica je problematična in boli
z glavami v pesku ne bo nič bolje
kip na trgu molči*

POBEGNI Z MANO

Moje misli so bile preveč umazane
za tvojo pesniško dušo
moji delavski čevlji so bili pregrobi
za tvoje čipke in svilo

Verjemi mi
sedaj občutim
kaj pomeni biti sam
zaupaj mi
stopi bliže

se še spomniš
ko sem ti rekel
pobegni z mano
grava gledat
vlake

... ki vozijo kakor da se ne bi nič zgodilo
kot da ne vedo da so mi vrane
da so mi vrane popile možgane
in ti pojedla moje devištvo
in me pustila samega

Verjemi mi
sedaj občutim

V HLADILNIKU

*Pobrala me je v enem izmed tistih
pločevinastih bifejev
kjer točijo kar iz plastičnih kozarcev
Ima vse kar hoče še več
Ima vse in nož ki reže sam
in jaz sem ji bil všeč*

*Njena soba ima štiri stene
njena postelja je mehka in njeni joški trdi
prizna mi da jo je strah sevanja
včasih sanja o podtaknjenih bombah
mirim jo
pri nas kaj takega ni mogoče
izsesaj mi vse vitamine
Ko noč umre
in dan se rodi
ko tovarniške sirene zatulijo
takrat odidem in ne vrnem se več nazaj
Zaspala je v hladilniku
in solze ki so ji tekle po licih
so postale led*

RAD SEM TE IMEL RUDOLF

*To je bil čisto tvoj dan
še nikoli prej te nismo tako spoštovali
žrtvovali smo zate minuto molka in
900 jurjev za vence
Ženske so pribrenčale iz blokov v novih čevljih
možje so nataknili tiste neokusne kravate
na obrazih zaigrana žalost
hotel je bil že vnaprej rezerviran*

Rad sem te imel prinesel sem ti rože

*Govor je imel 406 besed
pokopali smo te brez muzike
na sedmini sem se jasno napil
Sonja mi je dala fukat*

*Dan je bil kot nalašč za pogreb
dež je lil in imeli smo dežnike
sveče niso hotele goreti
dež je pral spomenike*

PO POTEH NAPREDKA

*Zbudil sem se danes zjutraj in spil 6 piv
pozneje je proizvodnja debilov stekla normalno
in brez zastojev
ki smo jih pričakovali
Delavke in delavci v lepih novih uniformah
veselo pojo
odobrili so jim sindikalni izlet v Benetke
Gondole že čakajo
gondole že čakajo*

KANIBAL

Mati
le ti me lahko rešiš
le Ti
Vem da malce kruto zveni
a moral te bom pojesti
mama
Tako bo vsaj en ostal
če ne bi umrla oba
kar tako
lepo

VELIKI FANTJE NE JOČEJO

*Veliki fantje dobro premislijo
preden kaj storijo
skrbno skrivajo svoja čustva
pri plesu pazijo na vsak korak
včasih tudi kaj popijejo*

Veliki fantje ne jočejo!

*Lahko bi se reklo
da jo je imel na nek način celo rad
prvi je pritekel in sploh
ni bil začuden
večkrat sta govorila o smrti*

Veliki fantje ne jočejo!

*Tisti kamion jo je spremenil
imela je tako čudno zvite ude
ni bila več tako lepa kot prej*

Veliki fantje ne jočejo!

POKLIČI ME

*Pokliči me ko sama ostaneš
ko se ti škрати poskrijejo
in sence postanejo daljše*

*Pokliči me ko se naveličaš pogovarjati s stenami
ali ko ne moreš odkleniti avtomobila*

*Pokliči me
pomagam ti ubiti bolečino
sem profesionalni amortizer
za človeško stisko*

*In ne pozabi me poklicati
ko umreš
da pridem plesat
na tvoj grob*

NOREC NA GRIČU

*Sestre so prijazne z nami
zmeraj se znajo pošaliti
včasih nam prinesejo pomaranče
vedno so tu
Vsak dan igram šah in pravijo mi Korčnoj
včasih na valovih ulovim Ota Pestnerja
in
ne, ne
ni mi slabo
sestre so prijazne
in zmeraj se znajo pošaliti
Sprehajajva se po Saturnovem obroču*

NIKOGAR DOMA

Po vsakem dežju pride sonce
tudi po radioaktivnem dežju
 bo prišlo
 in potrkalo
 na šipe naše domačije
a verjetno ne bo nikogar doma
 da bi odprl

LAHKO NOČ

Zgodovina je pisana s pravo mero okusa
med odmorom na šolskem WCju
zakaj verjeti knjigam
zgodovino lahko spreminjaš poljubno
in jaz
ne verjamem v strahopetnost poraženih
in v herojstvo junakov
Marija je bila devica samo do 16ega
in Zadnja večerja in bila nikoli plačana
Julija je bila kurba
in Romeo je imel sifilis
srečala sta se v bordelu Zlomljenih src

Ne ubadaj se s tem
oglej si polfinale kviza
zlošči svoje kavbojske škornje
zali travo na balkonu
in poljubi ženo za lahko noč

le utrujena klimatska naprava
eksotična ptica iz Šempetra
nasmeh drogiranega konja
luknja v možganih
moje ime vpiši pod
B 24

IVAN SELJAK – ČOPIČ
Grožnjanski motiv II, 1987

IVANKA ČADEŽ

Čeprav menim, da bi se vsak avtor moral predstavljati le skozi že objavljena dela, naj na željo uredniškega odbora Idrijskih razgledov povem o sebi nekaj osnovnih podatkov.

Rojena 15. 4. 1938 v Podlanišču na št. 13, na kmetiji. Izobrazba, osnovna šola. Od leta 1961 zaposlena v Eti kot medfazna kontrolorka pri grelnih ploščah.

Moji prvi pisni poizkusi so bili razstavljeni na šolskem stenčasu na Kladju. Ko sem se zaposlila, sem začela pisti v Glasilo Eta. Kasneje sem s kratkimi črticami redno sodelovala pri Kmečkem glasu, Anteni, ITD, Zdravju, Obzorniku in drugod. Ker sem se želela pomeriti tudi z drugimi, sem leta 1978 poslala na literarni natečaj pisateljev začetnikov svojo črtico Berač. Kritiki so črtico pohvalili in menili, da je polna literarnega naboja. In tako sem čez leta začela pisati knjigo. Leta 1984 je bila pri Kmečkem glasu natisnjena moja prva knjiga z naslovom Beračeva zgodba. Ker sem v njej obravnavala življenje berača, sem se čutila dolžno, da osvetlim tudi življenje kmeta. Tako mi je leta 1987 izšla druga knjiga z naslovom Ajerjev Peter.

Načrti za naprej: Upam, da bo letos pri Kmečkem glasu izšla moja tretja knjiga, Kontrabant. Seveda bo na izid slednje, zaradi prenatrpanega programa treba počakati še kako leto.

Tokrat se predstavljam s črtico Slovo, ki sem jo napisala že leta 1977 in z razmišljanji (Ona-on), ki sem jih zapisala pred dnevi.

Cerkno, 27. 3. 1988

Ivanka Čadež

SLOVO

Komaj je prvi svit medlo pobožal vrhove hribov, je Primož že stal na pragu in strmel nekam v prazno. Noge so se mu tresle, da se je komaj obdržal pokonci. Lahko bi še legel, saj je naročil sinu, naj pridejo ponj šele ob desetih. A čutil je, da je to njegovo poslednje jutro, jutro, v katerem se mora za vedno posloviti od vsega, kar je ljubil in za kar se je vse življenje žrtvoval. Trpka žalost mu je vedno bolj stiskala srce. Ko bi mogel vsaj jokati. A Primož je bil mož, ki joka ni poznal. Še takrat ko mu je umirala ljubljena žena in so mu solze kar same od sebe polzele po licu, je stisnil zobe in ji bodrilno podal roko.

Tudi to jutro je čutil, da mora zdržati. Počasi je stopil do jablane, jo pobožal po gladkem deblu in se zazrl v njene vrhove. Spomnil se je, kolikokrat jo je obvezoval pred zajci, jo gnožil in jo vzgajal kakor otroka. Vedel je, da bo tudi letos cvetela in obrodila in da ne bo nihče pobral njenih sadov. Videl je, kako se žalostne povešajo suhe veje, ki jih letos ni mogel več odžagati.

Nekje v gozdu se je oglasila kukavica. Vedel je, da ga kliče orati. V prsih ga je stisnilo s podvojeno bolečino. Nič več ni mogel poslušati izdajalskega posmeha vetra, niti gledati opuščenih travnikov in njiv. Kako srečen bi bil, če bi bilo to jutranje zvonjenje njegova zadnja popotnica, ko bi ga odnesli s hriba. Tako pa bo odšel s sinom. Peljal ga bo z gosposkim avtomobilom v dom, v gosposko sobo, v kateri ne bo vedel kaj početi. Tu pa bo pustil samo svojo živo zemljo. Vse svoje žulje in ljubezen. »Pridi smrt in me pokosi s svojo smrtno koso! Pridi, še preden pridejo pome! Pridi!« je zavzdihnil, pokleknil in dvignil proti nebu pobožno sklenjeni roki. Samo za trenutek je tako obstal, v želji, da bi se prav ta trenutek duh sam od sebe ločil od telesa. Stokrat rajši bi bil mrtev kot izdajalec in slabič svoje rodne zemlje.

V tem trenutku, ko mu je bila smrt najbližja in edina, ki bi ga še lahko rešila pred strašno pregreho, v tem skoraj srečnem trenutku se je zavedel, da človek ne umre samo od želja. Skoraj sram ga je bilo svoje podlosti. V hipu je vstal in v strahu pogledal okoli sebe, če ga morda ni kdo videl. Saj Primož ni nikdar v življenju od nikogar pričakoval nobenega čudeža. Vedno je dejal: »Pomagaj si sam in bog ti bo pomagal!« Hitrih korakov je stopil proti domačiji. Na vrtu pred hišo je kot rešilno bilko ugledal vrv za sušenje perila, ki je bila trdno napeta od ene do druge jablane. Samogibno je vzel iz žepa nož in tesno pri obeh jablanah

odrezal že nekoliko počrnelo, doma izdelano vrv. Ogledovel si jo je in sam pri sebi glasno govoril: »Res si že nekoliko preperela, ti vrvrca predraga, pa me še vedno lahko rešiš sramote in ponižanja.« Tako godrnjaje je lahkih korakov stopil proti hlevu, kamor je bil vsako jutro njegov prvi korak. Odrinil je zapah in pred njim je zazevala strašna praznina. Jasli so bile prazne, zadnjo kravo so mu odpeljali, ko je bil v bolnici. Le sredi prostornega pograda je žalostno čepela edina kura, ki je z belimi vekami venomer mežikala, kot bi hotela reči: »Umriva! Prijatelj, umriva!« Še tesneje je Primož stisnil vrv v svojih izmučenih rokah in naglo, kot bi ga bilo strah praznine, stopil proti izhodu in skrbno kot vselej zapahnil za sabo velika hlevska vrata. Z zbeganimi očmi je iskal prostor za svojo strašno namero. Še enkrat je s kalnimi očmi objel zeleno dolino, vijugasto pot, po kateri so mu odgnali zadnje živinče. Nikakor ni mogel odtrgati pogleda od poti, po kateri so mu drug za drugim odhajali v svet njegovi sinovi. Naenkrat mu je v ušesih zadonel materin glas. Slišal ga je prav tako razločno kot takrat, ko je odhajal k vojakom. »Primož! Kjerkoli boš hodil, ne delaj sramote domači hiši!«

ONA-ON

Besede, besede, gora nesmiselnih besed. Druga za drugo se nizajo iz njenih ust. Vrtinčijo se po zraku, se med seboj prepletajo in neodločno nihajo, kot da ne bi vedele za pot, za smisel svojega smisla. Včasih ob takih premorih zanihajo tako močno, da za trenutek celo zalebdijo v zraku. A vselej le toliko časa, da se misli zberejo in da s pomočjo ust in glasilk spet proizvedejo nove besede. Še težje, še bolj nerodne in zagonetne se prerivajo med seboj, ko si utirajo pot iz njenih stisnjenih usten. Končno jim uspe, da se v svoji nerodnosti zakotalijo predenj, mu zastavijo pot in ga prisilijo na dvoboj.

Trenutek molka. Ne zato, da bi v svoji zavesti izoblikoval nove vrednejše besede. Niti ne z namenom, da bi z molkom dražil njo, ki že komaj premaguje svojo nestrpnost. On počaka le toliko, da v njenih besedah podoživi vse, kar se mu zdi količkaj sprejemljivo in vredno obdelave. Toliko pomolči, da lahko za vsakdanje nesmiselno besedičenje zniža glas na najnižjo oktavo, ki je najprimernejši za mirno mletje sive vsakdanjosti. Nima niti volje niti moči, da bi s svojim ugovorom ali presojo vpletal v pogovor miselni napor. Raje od besed do besede uporablja obojestransko sprejemljive kompromise. Ona, sprva nejeverna, duševno odsotna, ne pusti blizu njegovih, za povprečnega poslušalca spravljenih besed. A ne traja dolgo, ko jo povsem omreži njegov mirni ton. Nagonsko potisne v podzavest vsak dvom in vdano sledi nihanju njegove govorance. Zdi se ji, da ji prav s tem mirnim dialogom podarja nekaj, na kar je že dolgo čakala. Ni poznala ne imena, ne oblike, še manj pa bistva. Bilo je nekaj neopredeljivega, neoprijemljivega, nevidnega, pa je prav dobro vedela, da je vseskozi želela doseči.

Tudi on se je zazibal v harmonijo nanizanih besed. Naenkrat se mu je zazdelo, da je v tem njunem sožitju prav prijetno uživati v medsebojnem prepletanju. Še vedno mu ni bilo žal, ker v ta dvogovor ni vložil več navora. Ni si želel doseči kaj globljega, vrednejšega. Vse kar stori, stori iz potrebe in preračunljivosti. Kar nekako začuden je, ko se mu sedaj kar sama po sebi ponuja prilika, da se lahko naslaja ob premišljenih, za njeno starost kar preveč pametnih besedah. Tokrat je sam pri sebi kar nekako ponosen, da ima ob sebi lepo in hkrati tudi pametno družico. Tudi ona ga že željna požira z očmi. Tokrat ne občuduje le njegovega lepega telesa. V tem pogovoru je začutila nekaj, kar je vrednejše od vsega, kar je do sedaj poznala pri njem.

»Ne takega moškega že ne bi niti za trenutek pustila drugi,« si je skrito odmisllila.

»Da bi metal drugim v naročje tak zaklad, ne, toliko neumen pa že nisem. Raje uživam v tej njeni vsestranski popolnosti,« se zvito namuzne on.

Ona in on, oba čutita nedopovedljivo ugodje. Zdaj se že resnično trudita, da bi drug drugemu dajala čimveč, čimvrednejše in čimlepše. Tople besede lahkotno plavajo k njemu, vroče se vračajo nazaj. Poplesavajo in se prekopicavajo kot razposajeni najstniki, kadar želijo pokazati vse, kar zmorejo najlepšega, občudovanja vrednega.

Le za kratek čas se med seboj božansko kosajo najlepše misli, besede. Že trenutek za tem podzavestno začneta zavirati miselni tok, ki hrepeni po blagem sozvočju dveh mišljenj. Nobena misel, želja ali celo beseda noče prestopiti zadnjega praga osebnega samoljubja in se dotakniti bistva. Strah pred porazom, pred priznajem krivde, je večji kot želja po obojestranskem miselem sožitju. V osebno obrambo začneta pikolovsko tehtati zasluge in krivde za dosedanje nesmiselno tavanje. Naj tehtnica še tako naglo niha zdaj na eno, pa spet na drugo stran, ne odnehata. On se ne omehča. Ona pa za vsako ceno hoče bistvu do konca. »Pravica naj zmaga!« Ta šablonski stavek si je nalašč izposodila iz vsakdanjega sveta. Zdelo se ji je, da ji je neznansko manjkalo v njenem miselnem svetu. Zdaj je lahko v svojem jazu prepričala samo sebe, da je vse ali pa večino trenj zakrivil on. Le zakaj bi se potem ona metala predenj?

»Če ne bi bilo njenega večnega tečnarjenja, bi bilo vse v redu,« se tolaži on, ki je že v zametku opustil misel, da bi jo objel in jo stisnil k sebi.

EKOLOGIJA
ZAPISI
RAZISKAVE
INFORMACIJE

IGOR ŠEBENIK

ŠVICARSKA VARIANTA PROBLEMATIKE VARSTVA OKOLJA

UVOD

V okviru mednarodne mladinske organizacije za prostovoljno delo »Servis Civil International« (SCI) sem se lansko poletje udeležil dvotedenskega tabora v Švici v majhni gorski vasi Cons na knocu doline Lumnezia v kantonu Graubunden.

Organizacija SCI je bila ustanovljena leta 1920 v zahodni Evropi. Po vojni je svoje delovanje razširila tudi v ZDA. Delovni tabori se organizirajo po naslednjih principih:

- majhen projekt,
- majhno število udeležencev (10-20 mladincev),
- tematska opredelitev tabora (ekološki, socialni, mirovni...)

Seveda je potrebno znanje jezika dežele gostiteljice ali pa vsaj angleščine. Prav v teh značilnostih se ti tabori razlikujejo od običajnih oblik pri nas, to je mladinskih delovnih brigad.

Tema tabora v Consu so bili ekološki problemi v tej odmaknjeni dolini in na splošno v Švici. No, tribuna ni bila zaprta, in skoraj vsak udeleženec je prinesel nekaj aktualnega informacijskega materiala s področja ekologije ali pa tudi druge zanimivosti iz svojega kraja in države. Kaj posebej veliko pač ne moreš prenašati v nahrbtniku. Imel sem karto in opis predvidenih posledic ekološko sporne načrtovane hidroelektrarne Trebuša, nekaj materiala z lanske letošnje majske konference SZDL o ekologiji, nekaj o ekološkem programu ZSMS, o umiranju gozdov v Sloveniji ter fotografije in prospekte našega alpskega prostora in naše občine.

Bilo nas je 20, z vseh koncev: po eden iz ZRN, Španije, Kolumbije in Jugoslavije, po dva iz Bolgarije, Madžarske, Če-

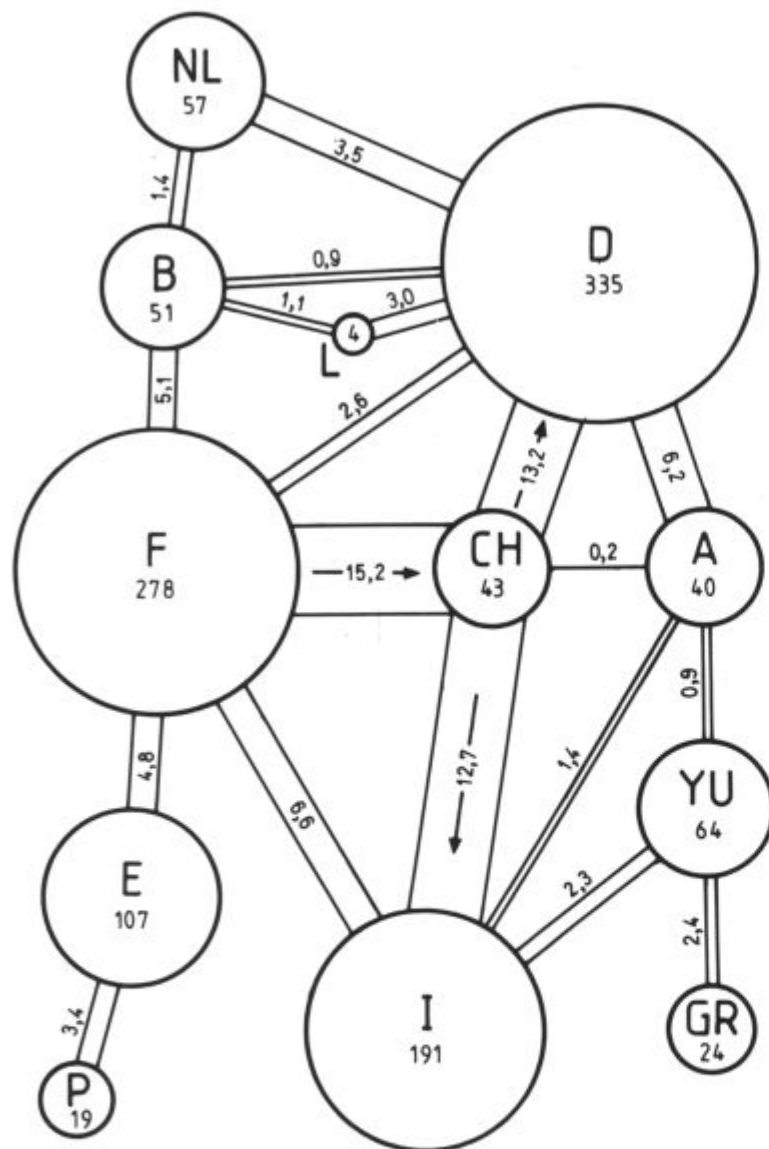
škoslovaške in Poljske in 6 Švicarjev. V glavnem smo bili študentje.

Domačinom smo pomagali pri odstranjevanju posledic strahotnega neurja, ki je okoli dvajsetega julija lanskega leta zajela širše območje švicarskih in italijanskih Alp.

ORAGANIZACIJE ZA VARSTVO OKOLJA V ŠVICI

Najstarejša in morda Švicarjem najbolja pri srcu je zveza z imenom Schweizer Naturschutz Bund (SNB). Ustanovljena je bila daljnega leta 1912. Predvsem zadnje čase je precej aktivna organizacija, ki predstavlja v Švici sicer vsesvetovno organizacijo World Wildlife Fond (WWF). V Švici ima nekaj manj kot pol milijona članov. To je visoka številka, saj šteje država le 6,5 milijona prebivalcev. Organizacija obstaja že 25 let. Druga mednarodna organizacija, katere urad tudi posluje v Švici, je Greenpeace. Le-ta je v Švici še precej mlada (le 2 leti) in šteje letos le okoli 20.000 članov. Tu so še Schweizerische Greina Stiftung (SGS) – stara je 10 let, ime pa ima po gorski dolini Greina iznad doline Lumnezia, ki je že vrsto let v nevarnosti, da jo izrabijo za proizvodnjo električne energije in s tem uničijo enega izmed redkih še nedotaknjenih in prelepih predelov Alp. Verkhers Club der Schweiz (VCS) šteje približno 100.000 članov in obstaja že 8 let. Članarina v VCS je med 20 in 50 Chf, kar pravzaprav ni samo simbolično, vendar imajo člani vrsto popustov pri uporabi javnih prevoznih sredstev, in sicer v taki obliki, da za razliko običajno ne dobijo denarja, ampak knjigo ali kakšno drugo publikacijo v zvezi z varstvom okolja. Prav tako imajo popust pri nakupu nekaterih knjig v prosti prodaji. Tu je še Schweizerische Genossenschaft biologischen Landbau (SGBL), ki je bila ustanovljena leta 1967.

Vse te organizacije so deloma vpletene v običajne ekonomske zakonitosti, saj večinoma nimajo neposredne finančne podpore družbe. Vendar po drugi strani članom nudijo mnoge denarne ugodnosti. Gre za namenska sredstva (npr. publikacije o varstvu okolja). Tako te organizacije urejajo transfer med nedenarnimi oblikami pomoči za varstvo okolja in ljudmi, ki so v tej smeri zavedni. Predvsem je pomembno, da so te organizacije tudi denarno na dovolj visokem nivoju in so s

Poraba in izmenjava električne energije med evropskimi državami v letu 1984 (v MRD kWh)

Puščice kažejo trgovino z električno energijo. Številke pri puščicah pomenijo vrednost izvoza in uvoza med državama. Številke v krogu pomenijo porabo električne energije.

Vir: UCPT – Zveza za koordinacijo proizvodnje in transporta električne energije, Rim, 1984.

tem sposobne aktivne udeležbe v družbi, kar se kaže v izvažanju projektov, ki zahtevajo visoka denarna sredstva. Na tak način so tudi dokaj neodvisne in imajo stabilnejši položaj v družbi, kar nekako tudi priteguje ljudi. Organizacije si med seboj konkurirajo, kar je pozitivno in sedaj še ne kaže nega-

tivnih posledic. Zanimivo je poznati obračun WWF Schweiz. V sezoni 1984/85 so bili prihodki taki:

– članarina	3.2 mio Chf
– namenski darovi	2.4 mio Chf
– prodaja	1.3 mio Chf
– zapuščine	0.5 mio Chf
– obresti (podarjene)	0.3 mio Chf
	7.7. mio Chf

Sestava odhodkov je bila:

– projekti (v CH in mednarod.)	3.9 mio Chf
– administracija	1.3 mio Chf
– publikacije za člane	0.7 mio Chf
– bančni stroški	0.4 mio Chf
– neporabljena sredstva	1.4 mio Chf

Iz zgornje preglednice dobimo splošen vtis o poslovanju neke take pomembne in zanimive organizacije in obenem dokazuje finančno resnost obstoja teh organizacij.

DOLINA LUMNEZIA IN TAMKAJŠNJI PROBLEMI VARSTVA OKOLJA

Dolina Lumnezia se nahaja na desnem bregu Srednjega Rena. Po njej teče reka Glogn, ki se izlije v Ren pri mestu Ilanz, ki je gravitacijska točka te doline in tudi sosednje doline Valsertal, ki leži vzhodneje. Dolino na koncu zaključujejo tritisočaki Piz Terri (3149 m) in Piz Ault (3121 m). Vrhovi so v glavnem iz kristalinskih kamnin. Značilno je, da so prisojna pobočja položnejša kot osojna in le deloma gozdnata (travniki), medtem ko so osojna pobočja prestma za travnike in prevladuje gozd. Padavin je ob ustju doline pri Ilanzu okoli 1000 mm, ob najvišjih vrhovih pa količina presega 2400 mm oziroma l/mm² na leto. Vodna mreža je precej razvita. Reka Glogn večinoma teče po neizraziti soteski, ki je rezultat še trajajoče erozije. Gozd je v višjih legah (nad 1500 m) iglast, nižje pa je listnat ali tudi iglast.

Naselja v dolini imajo gručasto obliko. Večja med vasmi so Vella, Lumbrein in Vrin. Skupno število prebivalcev je med 2000 do 3000. Prebivalstvo je retoromansko, medtem ko je v sosednji dolini Valsertal in na ozemlju zahodno, imenovanem Obersaxen nemško. Ti Nemci niso do svojih davnih bivališč prišli po dolini Rena, temveč preko Oberalppasa iz ozemlja Bernskih Alp. Prebivalstvo se v nižje lažjih vaseh (Vella, Vatz) ukvarja deloma še z kmetijstvom (živinoreja), deloma pa s turizmom, predvsem zahvaljujoč žičničarski povezavi s sosednjim Obersaxnom, kar spodbuja zimski turizem. Nekateri pa se vozijo na delo v bližnji Ilanz, ki je le 10 km oddaljen. Prebivalci višjih vasi (Vrin in višje) se ukvarjajo skoraj izključno z živinorejo (70-80 %), od tega 50 % družin samo z živinorejo. Veliko ljudi je predvsem sezonsko zaposleno pri gradnji

cest, saj je cestna povezava do višjih vasi še makadamska in ozka. Število prebivalstva pada predvsem zaradi nizkega standarda in načina življenja. Najvišja ležeča vas (po cesti pribl. 25 km iz Ilanza) in obenem tudi zadnja je vas Puzzatsch na višini 1700 m, s pribl. 30 prebivalci. Gozdna meja pa je nekje med 1800 in 1900 m nadmorske višine. Občasna naselja pastirjev se nahajajo na višinah preko 2000 m.

Dolina je pravzaprav kar strma, saj je mesto Ilanz na višini 700 m. Na koncu se preko prelaza Pass Diesrut (2428 m) prevesi v Greino, čudovito gorsko dolino v obliki črke U na višini 2200-2300 m. Tu mir gorskega sveta spremljajo le zvonci krav na visokogorski paši (ponekod do višine 2600 m), kajti cesta, prevozna z avtomobili se konča tik nad zadnjo vasjo 1700 m visoko. V skupnosti Vrin (v okviru katere je tudi vasica Cons – pribl. 30 prebivalcev) živi nekaj več kot 300 prebivalcev (še leta 1970 okoli 450). Ti ljudje izkoriščajo vse skromne možnosti, ki jih daje narava (sneg poleti v teh vaseh ni pretirana redkost). V posesti imajo velike, sicer skoraj neuporabne gorske predele. Tudi gozd, čeprav na večinoma precej nedostopnih predelih, jim predstavlja pomemben del zaslužka.

Neusmiljena narava jim ne prizanaša z naravnimi nesrečami. Ob večjih deževnih ali snežnih padavinah se redno pojavljajo zemeljski in snežni plazovi. Ogrožajo cestne prehode, ponekod tudi prebivališča. Proti snežnim plazovom se bojujejo s trdnimi ograjami iz betona in močnih lesenih kolov na plazovitem področju. Ponekod so te ograje tudi kovinske. V sosednji dolini Valsertal je po vojni znan primer, kar je snežni plaz zrušil hišo in pokopal 19 ljudi.

Zemeljski plazovi so lahko še manj predvidljivi kot snežni, kar se je pokazalo tudi v lanskem deževnem poletju, ko se ponekod na novo ogrožali mostove in ceste ali odnesli večje količine plodne zemlje na neobičajnih mestih. Deroča voda je na več mestih izoblikovala povsem nove struge. Glineni skrilavci, ki so v podlagi, so v večini dobro prepereli, kar ustvarja mnogo pobočnega nesprijetega materiala. To je ob prekomerni ovlažitvi nevarno za zdrs.

Še prej kot pri nas v Sloveniji, se je v zahodni Evropi pojavil sodoben ekološki stres: umiranje gozdov. Švica je v tem pogledu glede na obseg in napredovanje tega pojava podobna Zahodni Nemčiji. Značilno je, da gozdovi v Alpah večinoma še niso huje prizadeti. To je predvsem zaradi oddaljenosti od večjih industrijskih središč in večje prevetrenosti, zato pa so posledice na Švicarski planoti v okolici Züricha, toliko večje.

Zadnje čase je najpomembnejši ekološki problem v dolini Lumnezia vprašanje usode gorske doline Greina. To se vleče že več kot 10 let. Gre za načrtovano gradnjo hidroelektrarne z jezom v tej dolini.

V načrtu je tip elektrarne, ki bi lahko zaradi višine akumulacije (2200 m nadmorske višine) in nato padca čez 1000 m dajal energijo v konicah porabe. Takih elektrarn je v Švici že precej. V načrtu je tudi možnost črpanja vode iz doline v času, ko je energija poceni, in spuščanja takrat, do se lahko energija

proda po višji ceni. Gre za ekonomski princip, ki je v bistvu vsešvicarski in se tudi v obliki uvoza in izvoza električne energije izvaja v mednarodni izmenjavi električne energije. Švicarski energetski sistem lahko s tega vidika označimo kot črpalno postajo npr. med Francijo na eni strani in predvsem ZRN in Italijo na drugi. Bistvo je uvažanje električne energije iz Francije (večinoma iz nuklearnih elektrarn) v dnevnem času, ko je le-ta poceni, in prodajanje naprej, ko je energija dražja – to je ob konicah. Švica ima to možnost, ker lahko proizvodnjo in prodajo električne energije uravnava z mnogimi hidroelektrarnami, ki potencialno energijo (maso vode nekje visoko v gorah) pretvarjajo, kadar je potrebno, v električno energijo. Kako nesorazmerno velik je pretok električne energije skozi Švico v primerjavi s samo proizvodnjo električne energije v Švici, je vidno s skice.

Naslednji faktor, ki sili elektrogospodarstvo v gradnjo hidroelektrarn, je cena električne energije, ki je za energijo, proizvedeno v hidroelektrarnah, bistveno manjša kot za energijo, proizvedeno v nuklearnih elektrarnah (HE: 0.03 Chf za kWh in NE: 0.11 Chf).

Nenazadnje omenjajo še ekološki faktor, češ, da je bolje graditi hidroelektrarne kot pa termoelektrarne ali nuklearne elektrarne. To je seveda pesek v oči. Vsaj tako pravijo ekologisti v svojih študijah (SGS, 1987) in navajajo podatke o izvozu električne energije iz Švice, ki je leta 1950 znašal 948 GWh (7.7 % proizvodnje), leta 1985 pa že 24277 GWh ali 44 % vse proizvodnje.

Torej za koga žrtvuje Švica okolje, ki se mu odpoveduje zaradi gradnje elektroproizvodnih zmogljivosti? Resnica je le ena: Švica ne rabi večje proizvodnje električne energije. V podporo temu mnenju navajajo izračune obremenitve ozemlja s proizvodnjo električne energije v kWh/km² v enem letu:

Švica	836490 kWh/km ²
Italija	148453 kWh/km ²
ZRN	55266 kWh/km ²
Francija	115705 kWh/km ²
Jugoslavija	106026 kWh/km ²
kanton Graubinden	1018857 kWh/km ²
kanton Wallis	1688480 kWh/km ²

Kot alternativo postavljajo varčevanje z energijo in dokazujejo, da so nekateri švicarski gospodinjstvi aparati široke porabe tudi do 8 x »požrešnejši« kot v sosednjih državah (pralni stroj). Seveda se zavzemajo tudi za izkoriščanje sončne in geotermalne energije ter energije na veter. Odločitve slonijo na ljudeh. V primeru Greine ne le na državnih strukturah, temveč tudi na ljudeh, ki so lastniki zemlje v dolini Greina. To so večinoma kmetje iz vasi Vrin in okolice. Odločiti bi se morali: ali naj do sedaj za njih neuporabno, neproduktivno zemljo finančno oplodijo z dovoljenjem za izgradnjo elektrarne ali naj jo pustijo v iste namene kot dozdej – za pašo živine in v užitek mnogim obiskovalcem te prekrasne doline. V prvi možnosti

Dolina zgornjega Rena je zaradi HE pri Sedrumu v dolini Surselva (pod prelazom Oberalppass) brez vode. Bo tudi Idrijca takšna?

vidijo bogatejšo prihodnost, saj so bili v tem kotu doline vedno v ozadju, brez možnosti za razvoj dodatne dejavnosti – turizma, ki je razvit drugod, nižje v dolini. V drugem primeru pa je možnost – tako predlagajo – da se jim za odškodnino, ker so prikrajšani za zaslužek, nameni dodaten rapen (0.01 Chf) pri ceni električne energije, ki je sedaj približno 0.15 Chf po KWh. To je podobno kot pri nas črnogorski primer z elektrarnami na reki Tari. Seveda, ljudje vidijo z investicijami v ta kot možnost za hitrejši razvoj (infrastruktura, morda turizem). Dobro bi bilo, da bi dobil vsak svoje – argumenti so odkriti, vsaka stvar ima svojo ceno, še razdeliti je treba. Upajmo, da bo zmagal razum in čut za življenje z naravo.

PRIMERJAVE IN ZAKLJUČKI

Tudi razvita Švica torej ni izjema. Razvitost danes temelji na načinu gospodarjenja, katerega imperativ je profitna logika. Ta v naravi ne pozna višje cene kot so stroški izkoriščanja. Zavest, da obstajajo direktne posledice, ki z verižnim delovanjem nekje drugje lahko povzročijo nepredvidljive spremembe, je nemočna, saj logike, ki se je gradila stoletja, nihče ne more spremeniti kar čez noč. Te spremembe pa zadnje čase, torej predvsem po vojni, skladno s pospešenim gospodarskim razvojem, nemalokrat in vse bolj neposredno zadevajo človeka, ponavadi pač ne tistega, ki jih je povzročil. Govorjenje, da je treba take brezvestne posege preprečiti, omejiti odgovornost in podobno, ni več nobena redkost, če

ne že kar retorično pravilo. Ob vsesplošni poplavi birokracije in lepih besed se pojavlja nova oblika fideizma. To pomeni, da se veliko ljudi zaveda nujnosti nekaterih sprememb, vendar obenem smatrajo, da so ideje neuresničljive, oziroma ne vidijo učinkovite poti reševanja.

Mar ne bi tudi pri nas potrebovali samostojne organizacije v službi varstva okolja, ki bi bile sposobne aktivne udeležbe v družbi, s podobnim ustrojem kot ga poznamo drugod po Evropi. Koristnost takih organizacij je nedvomna. Odražala bi se na krepitvi ekološke zavesti, objektivnejših pogledih na marsikateri ekološki problem – nudile bi možnost uveljavitve mladim znanstvenikom raznih področij v dinamični, interdisciplinarni dejavnosti.

V razvitejših državah, npr. v Švici dobiš občutek, da je reševanje problemov varstva okolja bolj enostavno, predvsem pa, da so odločitve tudi v rokah ljudske volje. Ta pa je lahko taka ali drugačna, med revnejšimi in zapostavljenimi je to želja po ujetju koraka razvitejših, seveda na njihov način. Prav zato so taki predeli v stihijski bitki za kruh potencialna prizorišča ekoloških katastrof današnjih dni. In prav zato je potrebna večja

družbena mobilnost takih predelov, usmerjen razvoj, zaustavitev izseljevanja. Pokrajina brez aktivnih prebivalcev, brez skrbnikov, je v današnji družbi ogrožena. Prej ali slej bo brezsrčno izkoriščena. Zakoni pa ne morejo prehiteti nobene gospodarske logike.

***Kdo noče biti človek, dobra duša?
Vendar na tem planetu vlada suša,
bogastva vir kopni in svet je brez srca.
Kdo ne bi živel v miru, lepi slogi?
Nihče ni kriv, če hudi čas ne da!***

Bertold Brecht

LITERATURA IN VIRI

1. Die Greina und der Landschaftsrappen. Schweizerische Greina – Stiftung (SGS) zur Erhaltung der alpinen Fließgewässer, Zürich, 1987.
2. Kummerly, Frey, 1985, Tematska karta Švice.
3. Stritih, J., 1987, Cilj – kvaliteta življenja. Tabor – revija Zveze tabornikov Slovenije, nov. 1987, Ljubljana.
4. Ziegler, J., 1977, Neoporečna Švica. Ljubljana.

IVAN SELJAK – ČOPIČ
Grožnjanski motiv III, 1987

TOMAŽ PAVŠIČ
JANEZ KAVČIČ:
PRVA SLOVENSKA REALKA
(IDRIJA 1901–1926)

Pred nami je knjiga domačega avtorja, ki pripoveduje o nekdanji kulturni in izobraževalni zmogljivosti rudarske Idrije.

To je zgodovinsko delo in hkrati zanimivo branje, namenjeno najširšemu bralnemu občinstvu. Dobrih 200 strani je debela ta knjiga, krasi jo 75 slik – fotografij, od tega 47 večjega in 28 manjšega formata. Napisal jo je zgodovinar in umetnostni zgodovinar **Janez Kavčič**, ki ima za sabo 20 let poučevanja na idrijskem srednješolskem zavodu, ki deluje v častitljivem poslopu nekdanje realke in izpolnjuje podobno poslanstvo. Avtor je od letošnje jeseni kot kustos za starejšo zgodovino zaposlen v idrijskem Mestnem muzeju, s katerim je že tudi poprej strokovno sodeloval.

O Idriji, predvsem seveda o njenem svetovnoznanem živorebrnem rudniku, je bilo že ogromno napisanega. Popolna bibliografija je šele v pripravi, a dosednji bibliografski pregledi in sezname kažejo že na več sto enot. Prva sta pisala o Idriji **Mattioli** in **Agricola**, potem so se vrstili drugi, zlasti veliko prostora – kar 32 strani – ji je posvetil **Valvasor** v svojem znamenitem delu o Vojvodini Kranjski, pa čeprav Idrija takrat še ni pripadala kranjski deželi. Pisala sta še **Hacquet** in **Scopoli**, pa, recimo, **Hitzinger** in mnogi drugi, se razume, največ v nemščini. Prvo večje domoznansko delo o Idriji v slovenščini pa je – za čuda – izšlo v izjemno težkih narodnostnih razmerah pod Italijo, leta 1931. Goriški Mohorjevi družbi je namreč uspelo izdati knjigo *Zgodovina Idrije*, ki jo je bil napisal idrijski dekan msgr. **Mihael Arko**. Leta 1936 je v Ljubljani izšla knjiga *Naš idrijski kot*; napisal jo je primorski emigrant **Lado Božič**. Kot Idrijčan in realčan je privlačno in toplo opisal svoje rodno mesto in še posebej realko. Knjiga je imela podnaslov: O petintridesetletnici ustanovitve in desetletnici ukinitve prve

slovenske realke. S to knjigo se je torej javno uveljavil ta častni naslov za znamenito idrijsko šolo.

Leta 1953 je Mestni muzej v Idriji izdal 50 strani obsegajočo knjižico z naslovom *Idrija – naše najstarejše rudarsko mesto* in podnaslovom *Poljuden priročnik za izletnike, turiste in domačine*. Po raznih virih jo je sestavil prizadeveni kulturni delavec, šolnik, muzealec in slikar **Janko Trošt**. Osem let pozneje, leta 1961 je prav tako Mestni muzej izdal obsežno *Zgodovino idrijskega rudnika*, ki je doslej največje in najpopolnejše slovensko knjižno delo o našem rudniku. Spisal jo je gospodarski strokovnjak in avtor 12 knjig, **Ivan Mohorič**, idrijski rudarski sin. Tudi te knjige ni več možno nikjer nabaviti. Leta 1979 je **Janez Filipič**, tedanji idrijski dekan, zbral in priredil različna, že objavljena besedila, pa tudi dodal nekaj novih in izdal 120 strani obsegajočo knjižico z naslovom *Idrija in njeni spomeniki sakralne umetnosti*.

Nekatere bližajoče se jubilejne obletnice, predvsem 500-letnica rudnika in mesta, prebujeno zanimanje za domoznansko, pa tudi potreba po ohranitvi zgodovinskega spomina – vse to je poklicnim kulturnim ustanovam in drugim dejavnikom narekovalo, da naj poskrbijo za pripravo in tiskanje določenih domoznanskih in strokovnih del ter morda tudi za ponatis nekaterih iskanih knjig naše idriane. Toda o idrijskih založniških oziroma izdajateljskih načrtih bo verjetno še tekla beseda. Slišali smo, da je prvo knjigo, posvečeno idrijski petstoletnici, založilo Soško gozdno gospodarstvo, namreč knjigo o idrijskih gozdovih **Franja Kordiša**. Ta trenutek pa nam prihaja v roke čisto nova knjiga o *prvi slovenski realki*, kot se glasi, zdaj že zgodovinska oznaka za tisto imenitno slovensko srednjo šolo, ki je v Idriji delovala od leta 1901 do 1926, ko je postala žrtev nacionalističnega in rodomornega italijanskega fašizma. Se pravi, da teče že sedmo desetletje od tistih zadnjih utripov realke. Četrstoletno delovanje te znamenite šole, ki je bilo pomembno tudi za širši slovenski prostor, je seveda najbolj odmevalo v javnem kulturnem in političnem življenju same Idrije.

Najstarejši Idrijčani še danes radi pripovedujejo o tistih realčnih časih, ki so jih sami doživeli. Slavnostni govornik na lanski realčni slovesnosti je dobro dojel to dejstvo, saj je, ozira-

Na predstavitvi v Mestni knjižnici in čitalnici v Idriji 22. 12. 1987. Foto: Branko Gantar

joč se na tista davna huda leta, ko je morala umreti s toliko truda ustanovljena realka, dejal: »Idrija je v svojem srcu ostala Idrija, z duhom nekdanje realke v sebi.« Tako Matjaž Kmecl. Tega duha izraža tudi knjiga *Janeza Kavčiča*, o kateri nam je govoriti.

Od prve zahteve Idrijčanov po srednji šoli je preteklo že 270 let. In čeprav so korenine ljudskega šolstva v rudarskem mestu začele poganjati že v daljnih Trubarjevih časih – ne pozabimo, da so Idriji prvo šolo dali protestanti že leta 1581, je bil boj za kako drugo šolo, višjo od tiste, ki začenja pri abecedi, kot rečeno, dolgotrajen in včasih kar dramatičen. Naj tu omenimo vsaj nekaj poskusov in tudi uspešnih ostvaritev: leta 1716 so Idrijčani zaman zahtevali od državne komore, da bi jim dali dvorazredno gimnazijo, pač pa sredi 18. stoletja v

Idriji deluje jamomerska šola; v francoskih časih je idrijsko šolstvo na zavirljivi višini, ima trirazredno gimnazijo, med njenimi predmeti je upoštevana tudi slovenščina. V letih 1823–27 si Idrijčani omislijo privatno gimnazijo, ki jim jo oblasti bolj nerade dovolijo. Leta 1850 gre iz Idrije zahteva po nižji realki. V šestdesetih letih je znana idrijska učiteljska pripravnica z močno poudarjenim glasbenim poukom, 1876. Idrija dobi čipkarsko šolo, ta še danes deluje in je ena najpomembnejših na svetu; seveda je idrijsko šolstvo raslo ob podpori in skrbi rudnika. Na prelomu stoletja 16 let deluje gozdarska šola. Nov poskus za ustanovitev gimnazije leta 1894 ne uspe, pač pa tik pred koncem leta 1900 v Idriji sprejmejo ustanovno listino o mestni ali občinski nižji realki. To je bil vrhunec vseh, skoraj dvestoletnih naporov, ki je tokrat do-

živel popoln uspeh, kajti že prvo naslednjo jesen, torej 1901, je realka začela redno delovati in se postopoma razvijati.

O starejši zgodovini idrijskega šolstva so pisali Hacquet, Josip Apih, Mihael Arko, Makso Pirnat, Stanislav Bevk, Lado Božič, Vincenc Žnidar, Slavica Pavlič, Cvetko Budkovič in drugi. Kakor je za starejše obdobje zbral največ dragocenih podatkov Vlado Schmidt, pa je o sami realki največ pisal Lado Božič, ki je imel namen o njej spisati knjigo, a sta ga prehiteli bolezen in smrt, da je le še utegnil opisati delovanje društev in organizacij realčanov za Idrijske razglede. Knjigo o realki je menda nameraval napisati tudi goriški časnikar in raziskovalec publicist Marko Waltritsch, katerega oče je bil tudi realčan. No, tudi mene je obletavala zapeljiva, a preveč zahtevna misel, da bi se lotil tega pisanja. Nazadnje pa se je le našel pisec v osebi profesorja Janeza Kavčiča. Mislim, da je nekaj spodbude gotovo prišlo tudi od nekdanjih realčanov – njihove vrste so se silno zredčile, ki so se zbirali vsako leto na prijateljskem srečanju v njihovi ljubi Idriji, in ki smo skupaj z njimi lani na realki odkrili spominsko ploščo. Zlasti bi se ob tej priložnosti rad spomnil letos umrlega inž. Stanka Starca iz Trsta, ki je na slovesnosti še povzdignil svoj glas, a knjige, žal, ni dočakal. Naš avtor je pri pisanju sicer imel na razpolago kar precej podatkov in poročil o realki, vendar pa vse gradivo ni bilo zmeraj zanesljivo in je bilo treba ogromno stvari preveriti, razčistiti ali popraviti.

Snov je razdelil na 15 poglavij in še na nekaj podpoglavij: Idrija v boju za srednjo šolo, Ustanovitev prve slovenske realke, Realčno poslopje, Realka pod mestno upravo, Realka pod avstrijsko državno upravo, Realka pod italijansko upravo, Trirazredna slovenska gimnazija in nižja tehnična šola v Vidmu (Udine), Izvestja, Organizacije in društva, O pomenu realke in realčanih, Vodstveno in učno osebje, Številčni pregled in seznam maturantov, Nekaj znamenitih realčanov, Priloga – Realčni disciplinarni red, Opombe in pojasnila. Poleg tega pa je na uvodnem mestu objavljen še slavnostni govor dr. Matjaža Kmecla z lanskoletnega realčnega slavlja v Idriji, na koncu pa je dodan še izčrpen izveček v nemščini in italijanščini, ki sta ga po avtorjevem besedilu prelili v nemški jezik Vesna Kondrič in Käte Grah, v italijanščino pa Vlado Klemše iz Gorice.

Najobsežnejši poglavji sta Idrija v boju za srednjo šolo in Realka pod avstrijsko državno upravo ter seveda še seznam osebja in maturantov oziroma predstavitev v javnosti najbolj znanih in zaslužnih profesorjev ter realčanov. Vsa poglavja se zanimivo berejo tudi zato, ker avtor navaja izbrane citate, ki živo ponazarjajo in dokumentirajo njegovo pripoved. 108 opomb priča o avtorjevem znanstvenem pristopu, pa tudi o njegovem trudu, da bi strokovno slabše podkovanim bralcem, oziroma tistim kritičnejšim, ki jih zanimajo tudi podrobnosti in viri, nekatere stvari, kot recimo, Gentilejevo reformo, ki je uničila slovensko šolstvo na Primorskem, dovolj široko razložil. Strokovni recenzent Kavčičeve knjige je bila ravnateljica Slovenskega šolskega muzeja, muzejska svetovalka

Slavica Pavlič, ki je bila nekoč njegova gimnazijska profesorica.

Iz mnogih poglavij si bomo morda zapomnili, da je skozi realko šlo dobrih tisoč dijakov in da je pridelala okrog 400 maturantov. Njeno delovanje avtor razdeli na tri skoraj enako dolga obdobja, dve po osem, eno devet let trajajoče. Prvo obdobje, od leta 1901 do 1909, ko šolo upravlja še mestna občina, je obdobje vsestranske konsolidacije, drugo obdobje, oziroma obdobje avstrijske državne uprave, je doba razcveta in splošne uveljavitve, vendar pa se ta doba deli na mnogobetajoči predvojni čas in na čas prve svetovne vojske, ki šolo bistveno okrne zaradi težkih vojnih razmer; tretja doba (1918–1926) je najprej doba velikega vpisa in razmaha, potem pa postopnega ukinjanja.

Pisec na kratko označi nekatere profesorje in dijake. Od 78 učiteljev jih predstavi kar 37. Nekaj jih vsaj naštejmo tudi mi: Karel Pirc, dr. Stanislav Bevk, Baltazar Baebler, Makso Pirnat, Mihael Arko, Ivan Bajželj, Engelbert Gangl, Dragotin Lapajne, Julij Nardin, Kajetan Stranetzky, Ivan Vavpotič, dr. Dragotin Lončar, dr. Miklavž Omersa, dr. Ivan Pregelj, dr. Andrej Snoj, Fran Novak, dr. Anton Debeljak, Robert Kenda, dr. Franc Kos, dr. Andrej Budal, dr. Lavo Čermelj, Avgust Bucik, Lojze Spazzapan, dr. Karel Pirjevec.

Od realčanov jih predstavi kar 50; izmed teh navedimo vsaj nekaj več ali manj vsem znanih imen: Zorko Prelovec, Matija Lipužič, Janko Tavzes, Dominik Kacin, dr. Anton Kacin, Zorko Jelinčič, Rudi Kogej, Albin Vončina, Božidar Jakac, Ivo Lapajne, Peter Martinc, dr. Kajetan Gantar, Drago Pahor, Roman Pahor, dr. Aleš Bebler, dr. Roman Poniž, Nikolaj Pirnat, Zlatko Bisail, Viktor Birska, Vladimir Martelanc, dr. Josip Potrata, Milko Bambič, dr. Franc Močnik.

Različni viri in množice podatkov, ki so se včasih križali, in nekatere nejasnosti v že objavljenih gradivih, so verjetno pisцу jemale precej časa, a naj kar takoj povem, da je po naši sodbi vestno preučil bogato realčno tematiko in zavzel do vsega korekten in objektivni odnos zgodovinarja z intuicijo in toplino, ki jo lahko ima človek, ki je rasel v odmevih živih spominov na realko. Janez Kavčič je s tem delom dokazal poleg raziskovalne bistrine tudi sposobnost za jasno sintezo, kar pa ni čudno, saj ga poznamo tudi kot skrbnega, stvarnega, vendar prav nič suhoparnega predavatelja. Kar zapiše, tudi drži in ne zapravlja besed. Doslej se je predvsem bavil s pedagoškim delom, vendar se je ob tem že pred leti oglašal v Idrijskih razgledih z zanimivimi strokovnimi članki. Zadnja leta poroča o Idrijskih likovnih razstavah in pripravlja razstavne kataloge. »Prva slovenska realka« je njegovo prvo knjižno delo, za katerega pa sem prepričan, da bo imelo številne hvaležne bralce. Tudi njegov jezik je lepo tekoč. Lektor mu je bila Slavica Bric.

Še nekaj besed o opremi. Zasnovala sta jo tiskar Franjo Jerab iz Idrije, ki ima veliko izkušenj s pripravo grafične podobe idrijskih in drugih tiskov, ter idrijski akademski slikar Rudi

Skočir, med drugim zelo znan kot knjižni ilustrator. Knjiga, tiskana v jasnem tisku in na dobrem papirju, je za bralca optično privlačna in lahko berljiva, čemur pomaga tudi krepkeje poudarjen precej širok notranji beli rob, ki ga vsake toliko poživljajo sličice, bodisi da so to portreti posameznikov, naslovnice izvestij, risbe realčanov ali kakšna druga ponazoritvena stvar. Besedilo je tudi zaradi razporeditve ilustrativnega gradiva zelo razgibano, saj se skoraj ne more zgoditi, da bi odprli knjigo in bi pred nami zableščali dve strani samih črk. Mislim, da bo tudi naslovna stran zadovoljila tiste, ki kaj dajo na estetsko in prikupno obliko knjige. Pred portalom realke, ki ga krasí Vegovo kamnito poprsje z igrivo slovesno zlato lento, stojijo in sedijo realčni maturantje iz časa razcveta šole leta 1911, med njimi na sredi je videti dr. Lončarja, kar dokazuje, da je ta realka imela vseslovenski pomen. Črke v naslo-

SLAVNOSTNI GOVOR PREDSEDNICE SKUPŠČINE OBČINE IDRIJA IVICE KAVČIČ OB OTVORITVI SPOMINSKE SOBE DR. ALEŠA BEBLERJA V MESTNEM MUZEJU IDRIJA 27. 4. 1988

Dovolite mi, da vas najprej pozdravim v imenu skupščine in družbenopolitičnih organizacij občine Idrija.

Pozdravljam vse, ki ste danes prišli med nas, da skupaj z nami oživite spomin na našega velikega rojaka dr. Aleša Beblerja.

Posebej seveda pozdravljam njegove najbližje – soprogo Vero, sina Toneta, vse njegove prijatelje in sodelavce in vse, ki ste ga spoštovali, ga pogrešate in se veselite, da bo na ta način ostal z nami.

Veseli smo, da je naš načrt uresničen in da lahko to spominsko sobo odpravljamo prav danes, 27. aprila, ob 47. obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda, kajti med komunisti, ki so bili leta 1941 organizatorji zgodovinskega sestanka pod Rožnikom, je bil poleg Borisa Kidriča in Borisa Ziherla, prav dr. Aleš Bebler.

vu, razen imena avtorja, ki je naš sodobnik, imajo secesijski navdih in nas spominjajo na mladega Cankarja in na čas ustanavljanja realke.

Toliko za predstavitev nove knjige, a naj končam z besedami lanskega slavnostnega govornika dr. Matjaža Kmecla, ki je dejal:

»Torej je praznovanje četrstoletnega življenja te šole mnogo več kot idrijski družinski praznik – ker je praznik slovenske volje po življenju, zvestobe slovenski samobitnosti in jugoslovanski skupnosti narodov, želje in globoke težnje po napredku, poštenosti do samega sebe in svoje domovine.«

Prebrano na predstavitvi v Cankarjevem domu v Ljubljani, 14. decembra 1987 in v Mestni knjižnici v Idriji

Zahvaljujem se ravnatelju Mestnega muzeja Samu Bevku za vsebinsko zasnovo in organizacijo ter arhitektki Hedi Petričevi za oblikovno ureditev spominske sobe. Zahvaljujem se vsem delavcem Muzeja, ki so s svojim prizadevanjem omogočili, da je razstava pravočasno in zares lepo pripravljena. Mestni muzej bo tako obeležil svojo 35-letnico z nadvse pomembno pridobitvijo.

Predvsem pa se seveda zahvaljujem tovarišici Veri Beblerjevi, ki je skrbno zbrala soprogo vsebinsko bogato zapuščino in je s svojim svetovanjem, pobudami in sodelovanjem prispevala odločilno k temu, da bo pripoved o njegovem življenju in delu kar se najbolj da živa in verna.

Hvala tudi društvu filatelistov za spominsko ovojnico in žig ter vsem ostalim, ki ste karkoli doprinesli k temu, da je to delo uspešno opravljeno.

O dr. Alešu Beblerju je napisano že mnogo.

Predvsem je tu njegova osebna izpoved v knjigi »Čez drn in strn« – mnogo je tudi pričevanj njegovih prijateljev, soborcev in sodelavcev.

Zato sem se odločila, da bom v ta kratek oris vpletla, poleg svojih osebnih spominov nanj, tista besedila, ki v najlepši obliki o njem največ povedo.

Začeti moram seveda z Idrijo, ne samo zato, ker je bil tu rojen in je tu živel do svojega 12. leta, temveč predvsem zato, ker je ob vsem svojem svetovljanstvu ostajal Idriji vedno in povsod in do konca zvest tako kot malokdo.

Pravzaprav ne poznam nikogar, ki bi Idrijo imel rad na tako svojstveno pristen način – in tako smo ga imeli radi tudi mi vsi. Prihajal je pogosto med nas, se zanimal za naše življene, nam govoril na način, kot ni znal nihče drug – preprosto, neposredno, nič izumetničeno, vse kar je povedal, je imelo ved-

no globoko vsebino. Iz vsakega njegovega govora je bilo ogromno znanje, ogromno življenjskih izkušenj, predvsem pa nadvse tople odnos do ljudi in do vsega živega. In po vsakem njegovem govoru smo presunjeni ugotavljali in si pripovedovali – »ja Bebler pa zna povedati«. In tisti »zna« je pomenil globoko spoštovanje in občudovanje hkrati. Nikogar ni bilo, ki bi si v taki meri to zaslužil. Za vse to lahko najdemo razloge v njegovi silni energiji, v njegovi neuničljivi volji in odločitvi, da bo na svoji življenjski poti pomagal človeštvu, vsakemu posamezniku in vsem skupaj. Za tako pot se je odločil že zelo zgodaj. Vplive lahko prav gotovo iščemo tu v Idriji v družini – v materi, katere najgloblje nagnjenje – kot sam pravi – je bilo slikarstvo in prefinjena ljubezen do narave – v očetu, sijajnem realčnem profesorju, kemiku, ravnatelju, ki je moral zato, ker se je uprl, da bi se šola poitalijančila – skrivoma, da ga okupator ne bi odkril, že leto dni po italijanski okupaciji, zapustiti Idrijo. Vpliv na oblikovanje značaja mladega Aleša nedvomno lahko iščemo tudi v samem proletarskem okolju Idrije, v »mokračih«, kot so po domače rekli socialdemokratom, ki so hoteli lepši svet, kot je bila, kot sam pravi, tedanja ropotarnica, ki se je samo zdelo, da je red, pa je bil nered – eni so bili lačni – drugi siti.

In ko se po maturi prvič sam odloča, se odloči za študij prava v Parizu, kjer se srečuje z drugim našim slavnim rojakom Nikolajem Pirnatom in kjer opravi prvo marksistično disertacijo na tej fakulteti. »Torišče, ki me je privlačilo« pravi »je bil svet, ki se je spreminjal z rojstvom Sovjetske zveze. Sodelovati tako ali drugače v tem spreminjanju v pravo smer – to se mi je zdel cilj – vreden vseh naporov«.

In naporov je bilo nato v njegovem življenju zares veliko. Veliko pa je bilo v njem tudi optimizma, njegov veder, širok nasmeje je navečje težave delal njemu in drugim lažje.

Že zelo zgodaj se je zavestno odločil za pot, ki je takrat pomenila trpljenje in neprestano preganjanje iz kraja v kraj – iz dežele v deželo – ob pomanjkanju in mnogokrat tudi lakoti, vendar ob prepričanju, kot ugotavljata skupaj z Borisom Kidričem, da je znanstvena bodočnost nedvomno njihova. Mi moramo o tem prepričevati ljudi, pa naj bo danes še tako brez vere in upanja. Nekaj vedno ostane«.

Za las uide Hitlerju in njegovemu terorju in pristane v prvi deželi socializma – šele tu se počuti popolnoma varnega. Tudi tu seveda doživlja razna razočaranja. »Naše predstave o Sovjetski zvezi« pravi »so bile v mnogočem različne od resničnosti, s katero smo se srečevali, toda požrtvovalnost in vztrajnost ruskega proletariata nas je navduševala. Njega smo občudovali.« Tu se tudi prvič sreča s Titom, ki zaradi svoje konkretnosti in prepričljivosti, napravi nanj globok vtis. Tu si tudi prvič stke tesnejše osebne življenske vezi.

In nato pride španska revolucija in Aleš z navdušenjem izrabi priložnost, da svoje nazore tudi udejanji. V bojih s fašisti je težko ranjen in posledice nosi vse življenje. Njegov soborec Stane Bobnar, ki je bil tudi ranjen – piše o teh dneh naslednje:

»V času bivanja v Španiji sem srečal in spoznal mnogo tovarišev sobojevnikov. Z njimi sem ne glede na prilike ostal vedno v prijateljstvu. Ne da bi koga podcenjeval, je bil Aleš zame najimenitnejši med njimi. Ko je bil ranjen, je vse bolečine prenašal mirno – nikoli ga nisem slišal tarnati – ni obremenjeval svoje okolice, čeprav mu ni bilo lahko. Z močno voljo je premagoval svoje težave in pomagal drugim. V veliki bolnici z mnogimi ranjenci raznih narodnosti – med njimi mnogi niso obvladali španščine – je bilo treba prevajati v ruščino, angleščino, francoščino razna navodila zdravniškega osebja. Aleš, ki je obvladal jezike, je to opravljal požrtvovalno in strokovno, kar je bilo za mnoge odločilno. To je bilo veliko delo. Za to si je pridobil mnogo prijateljev, ki so ga spoštovali«. In dalje: »V Murciji je bilo veliko otrok brez obeh staršev, sirot, ki niso bili najbolje oskrbovani. Aleš se je povezoval z njimi in jim skušal pomagati z zbiranjem denarne pomoči med borci.«

V Španiji je, kot vemo, kljub pomoči internacionalnih brigad, zmagal fašizem. »Zapuščamo Španijo« pravi Bebler. »V vlaku smo sami invalidi. Tudi Španija, ki ostaja za nami je – invalid. Sto tisoči so pobiti, sto tisoči so ranjeni. Bodočnost jim ne obeta nič dobrega. Ubogi ljudje. Tako dobri in prisrčni. Nas internacionaliste so imeli zelo radi. Vse bi nam bili dali«.

Španija je bila v Aleševem življenju nedvomno velika izkušnja, velika priprava na odločilen spopad s fašizmom na domačih tleh. In samo po sebi razumljivo je, da je bil med prvimi, ki so ta spopad leta 1941 organizirali.

»Po razpadu jugoslovanske vojske so se dogodki prehitevali iz dneva v dan« pravi. »Naše vodstvo – vodstvo KP – je odšlo v popolno ilegalo. Postalo je jasno, da so dozoreli pogoji, da se vodstva – z nami povezanih struj, strnejo v eno organizacijo z nami. Kidrič je predlagal naj bi se imenovali Antiimperalistična fronta. Njen cilj bodi borba vseh naprednih Slovencev za svoboden razvoj, se pravi, za odpor proti kapitulantom in za samostojno delovanje v smeri lastnega odločanja o svoji usodi. Poleg nas so bili na to pripravljeni napredni intelektualci, levi sokoli in krščanski socialisti. To je bilo jedro našega gibanja proti kapitulantom in proti okupatorjem.

V tem prepričanju smo bili vsi enotni in sklenili smo, da skličemo ustanovni sestanek nove organizacije, ki smo jo imenovali FRONTA. Kidrič se je dogovoril z Josipom Vidmarjem, ki smo ga predvideli za predsednika Fronte, da bo sestanek v Vidmarjevem stanovanju 27. aprila opoldne. Otvoril je Josip Vidmar, Boris je vzel besedo. Govoril je bolj razvneto in še bolj jedrnato kot običajno. Diskusija se je zaostрила ob vprašanju, ali se bomo uprli tudi z orožjem. Kidrič je na koncu zaključil: »Da, uprli se bomo tudi z orožjem«. In vsi smo pritrdili, »da tudi z orožjem«. S sestanka smo odšli vsi zagreti. Čutili smo v sebi nove moči. Ne bo vse črno sem pomislil – Nikakor ne.«

Že 22. junija 1941 so nato ustanovili Vrhovno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, kjer je tov. Primož prevzel mesto pomočnika komandanta. In o tem nekaj fragmentov iz spomi-

nov njegovega najbližjega sodelavca dr. Jože Vilfana: »Beblerjeva življenjska pot je bila bleščeča. Bleščeča po premočrtnosti in pomembnosti nalog, ki jih je opravljal in po slogu, v katerem jo je izpeljal. Imel je vse talente, ki jih mora imeti kdor vodi tako elementarno, zato mnogokrat kaotično gibanje, kakor je bila naša borba na Primorskem. Nikdar se ni dal zmotiti od problemov, ki jih je prinašala dnevna organizacija stalno trgana od sovražnih vdorov – vedno je našel ključno vprašanje, okrog katerega je znal osredotočiti naše energije in napore. Vedno je našel geslo, ki je na vsakemu razumljiv način opozarjalo na strateško najpomembnejšo nalogo. V izvajanju linije, ki jo je spoznal kot pravo, je bil Primož trd, neizprosni. V tem pa je bil v čutenju za materialne in druge težave ljudi izredno občutljiv. Nič ga ni tako razbesnelo kot mrzel uradniški odnos. V zasebnih stikih pa je bil ljubezniv, prav očarljiv s svojo duhovitostjo in življenjskimi izkušnjami. In pri vsem tem izredno pogumen«. Tako dr. Vilfan. In tak je bil Primož tudi v naslednji, najbolj bogati, najbolj bleščeči in njemu na kožo kot nalašč zapisani dobi, ko se je po končani vojni zapisal diplomaciji.

Ko je bila v Ajdovščini 5. maja ustanovljena prva slovenska vlada, je bil v njej Aleš Bebler minister za finance. Tega dela sicer ni opravljal dolgo, opravljal pa ga je vestno in natančno. Decembra 1945 je postal pomočnik zunanjega ministra Federativne republike Jugoslavije. Svojo prvo nalogo je uspešno opravil v jeseni 1945 na pariški konferenci za reparacije, kjer je impresioniral s svojim prvim velikim govorom v francoščini o škodi, ki so jo fašistični okupatorji prizadeli Jugoslaviji in je znašala skupaj približno 9 milijard dolarjev.

Kmalu so ga čakale še težje naloge. Bil je član jugoslovanske delegacije na zasedanju sveta štirih zunanjih ministrov za pripravo pogodbe z Italijo i drugimi državami in član delegacije na mirovni konferenci v Parizu 1946. leta. Njegovi govori z nastopov na tej konferenci in na zasedanju v Londonu, kjer se je odločalo o slovenski Koroški, so umirjene razlage dejstev, toda nepopustljivi pri utemeljevanju pravičnih zahtev jugoslovanske delegacije, da je treba meje nove Jugoslavije določiti po etničnem načelu.

Leta 1950 je postal stalni jugoslovanski predstavnik v OZN v New Yorku. Kratek fragment iz njegovih spominov najbolj jasno priča o pokončnosti naše povojne diplomacije – Takole pravi: »V času najhujšega kominformovskega pritiska z Vzhoda na Jugoslavijo, je izbruhnila še korejska vojna. Jugoslavija je bila takrat, leta 1951, članica varnostnega sveta OZN in jaz sem bil predstavnik Jugoslavije v varnostnem svetu. Bili smo v položaju, ko je bila pomoč z Zahoda zelo pomembna za nas – zato so mnogi pričakovali, da bomo iz kratkoročnih razlogov tudi, kar zadeva korejsko vojno, preprosto prešli na ameriško stran. Toda mi smo korejsko vojno imeli za vrhunec hladne vojne in smo kljubovali tudi Američanom – čeprav to ni bilo lahko, saj so imeli v varnostnem svetu večino. Kmalu smo spoznali, da nismo več sami. V varnostnem svetu sta se nam pridružili še dve drugi delegaciji – indijska in egiptovska.

Tako se je prvič pojavila poznejša vodilna trojica iz gibanja neuvrščenih – celih 10 let pred prvo konferenco neuvrščenih v Beogradu«.

In v enem svojih zadnjih intervjujev je še izjavil: »Ponosni sem, da je Jugoslavija igrala povsod po svetu takšno vlogo. Lahko rečem, da sem bil kot jugoslovanski ambasador povsod lepo sprejet. Povsod so me želeli videti in radi so slišali, kaj smo jim imeli povedati – četudi se niso vsi z nami strinjali«.

In mi smo bili seveda ponosni, da smo imeli diplomata takega kova kot je bil Aleš Bebler. Naravno inteligenčen in izobražen (tekoče je obvladal vsaj 6 glavnih evropskih jezikov), razgledan in iznajdljiv, pogumen ter šegav in človeško rahločuten hkrati.

Tak je bil tudi v vseh svojih nadaljnjih misijah – kot veleposlanik v Franciji in veleposlanik v Indoneziji. Zaradi teh svojih lastnosti si je povsod po svetu pridobival prijatelje tudi med najslavnejšimi imeni tistega časa, kot so Sukarno pa Trygve Lie in drugi, o čemur se bomo lahko prepričali pri ogledu dokumentov v spominski sobi. Pri tem je treba poudariti, da mu je bila na njegovi življenjski poti vse od njunega srečanja v času NOV naprej, stalno in povsod v veliko pomoč in oporo njegova soproga Vera in da ji gre zato vsa naša zahvala.

In ko zdaj prehajamo v zaključno obdobje njegovega bogatega življenja, moramo povedati, da v skladu s svojim značajem, prav do konca ni miroval. Z vsem žarom svoje vedno mladostne in napredne miselnosti, se je kot predsednik jugoslovanskega združenja za varstvo okolja posvetil tej tematiki.

Njegovo aktivnost smo čutili povsod – v zvezni skupščini – pa tudi v Idriji. Bil je prvi, ki je skupaj z drugimi somišljeniki nastopil proti gradnji HE Trebuša – saj je bil preveč Idrijčan in svetovljan, da se ne bi zavedal in bal, da nas bo sla po vedno večjem tehniškem napredku oropala vseh lepot narave.

Povedati je ob koncu še treba, da je vedno skrbno spremljal tudi naš gospodarski razvoj – tako v dobrih, kot v slabih časih. Tudi takrat ni pozabil na nas, ko smo bili pred 11 leti v največji gospodarski krizi ob zapiranju Rudnika. Pomagal nam je z nasveti in s konkretnimi predlogi za nove proizvodne programe. Rad in pogosto je zahajal na Vojsko – najlepšo vas na svetu, kot jo je sam imenoval.

Tudi zadnja njegova pot je bila tja namenjena.

Silno rad bi bil pomagal k gospodarskemu razvoju te vasi, a žal nam vsem to, kljub resnim prizadevanjem, vse doslej ni uspelo.

Tovarišice in tovariši!

Težko je v takem kratkem nagovoru orisati tako bogato življenjsko pot, kot jo je živel dr. Aleš Bebler – Primož. Moja želja je bila, da bi prispevala svoj delež k dopolnitvi podobe o njem. Moja želja tudi je, da bi ta stalna razstava govorila kar najbolj pristno o njem, tako tistim, ki smo ga poznali, ga cenili in imeli

radi – kot tudi tistim – mlajšim, ki niso imeli te sreče in bodo lahko le tako iz posameznih drobcev in iz celote začutili, da smo imeli Idrijčani zares velikega moža, na katerega smo ponosni in

da spoštujemo spomin nanj ter mu želimo zato dati v 500-letni zgodovini te naše in njegove Idrije kar najbolj častno mesto. Hvala !

SAMO BEVK

VELIKA PRIDOBITEV MESTNEGA MUZEJA IDRİJA FOTOGRAFSKA ZAPUŠČINA DR. MILANA PAPEŽA

Dr. Milan Papež

Nekdanji rudniški zdravnik dr. Milan Papež še živi v spominu nekaterih starejših Idrijčanov. Tako se nekdanji realčan Ludvik Kovačič še spominja, kako mu je kot otroku dr. Papež zdravil poškodovano nogo. V zapiskih domoznanca Karla Bezga beremo, da je dr. Milan Papež kot rudniški zdravnik služboval v Idriji od 1905. do 1923. leta, ko se je moral pred Italijani umakniti čez mejo v Jugoslavijo, v Logatec. Dr. Papež je v Idriji nekaj časa stanoval v novi hiši ob Nikavi, nasproti Scopolijeve »Švice«. Po stari idrijski navadi je hiša po svojem novem stanovalcu kmalu dobila novo ime – Vatikan. Karl Bezeg piše, da je bil dr. Papež ne samo priljubljen zdravnik, temveč tudi prosvetni učitelj in dober družabnik. Rodil se je 1873. leta v Krškem, umrl pa v petinsedemdesetem letu starosti 1948. leta v Ljubljani. Januarja 1988. leta, se pravi štirideset let po njegovi smrti, pa smo izvedeli, da je bil dr. Milan Papež tudi velik ljubitelj in zbiralec fotografij ter seveda odličen fotograf.

Velike muzejske pridobitve so lahko marsikdaj tudi splet slučajnih okoliščin, ne samo vztrajnega in sistematičnega dela muzejskih strokovnjakov. Sredi vsakodnevne muzejskega dela je nekega torkovega dopoldneva v januarju letos zazvonil telefon. Na drugi strani žice se oglasi ženski glas in se predstavi: Marjeta Červan-Papež, sorodnica nekdanjega rudniškega zdravnika, ki je v začetku tega stoletja deloval v Idriji. Povedala je, da je pred kakšnimi petnajstimi leti med brskanjem po podstrešju našla tri zanimive albume fotografij svojega očima. Da pa je nanje pozabila in si je albume po toliko letih ponovno priklicala v spomin ob gledanju televizijske oddaje, ki je prikazovala pravkar obnovljeno stavbo nekdanjega idrijskega teatra iz 18. stoletja. Spomnila se je, da so v albumih tudi fotografije notranjščine gledališča. Seveda sem takoj zaslutil, da gre za pomembno najdbo in že sva se dogovorila, da jo naslednjega dne obiščem v Ljubljani na njenem domu. Sprejela me je v majhnem kletnem stanovanju in se predstavila kot prosvetna delavka – učiteljica, ki je med drugim pred leti pripeljala več ekskurzij svojih učencev v idrijski muzej. Seveda sem ob pogledu na tri zajetne in velike albume presečen obstal, ko pa sem začel albume prelistavati, so se presenečenja vrstila stran za stranjo. Muzejsko delo ima seveda tudi svoje specifične čare. Tovarišica Marjeta Červan-Papež je tako za simbolično odškodnino odstopila Mestnemu muzeju Idrija tri albume, v katerih je 1271 fotografij. Za njeno izjemno kulturno dejanje se ji na tem mestu v imenu našega muzeja javno zahvaljujem.

Že ob prvih pregledovanjih smo ugotovili, da gre za zbirko fotografij različnih avtorjev, vendar bi lahko večji del fotografij pripisali dr. Milanu Papežu. Večina fotografij prikazuje Idrijo in njeno okolico, nekatere pa tudi druge kraje (Ljubljano, Dunaj, Mali Lošinj, itd.). Tematika fotografij je zelo raznolika, od številnih podob same Idrije (tako se nam je odprl marsikateri nov pogled na doslej neznane mestne predele), rudniških naprav in objektov, do etnografskih in družinskih fotografij. Veliko podob prikazuje okolico, kot Divje jezero, Idrijsko Belo, Vojsko, Otalež, Šebalk, Črni Vrh, skoraj vse klavže ...

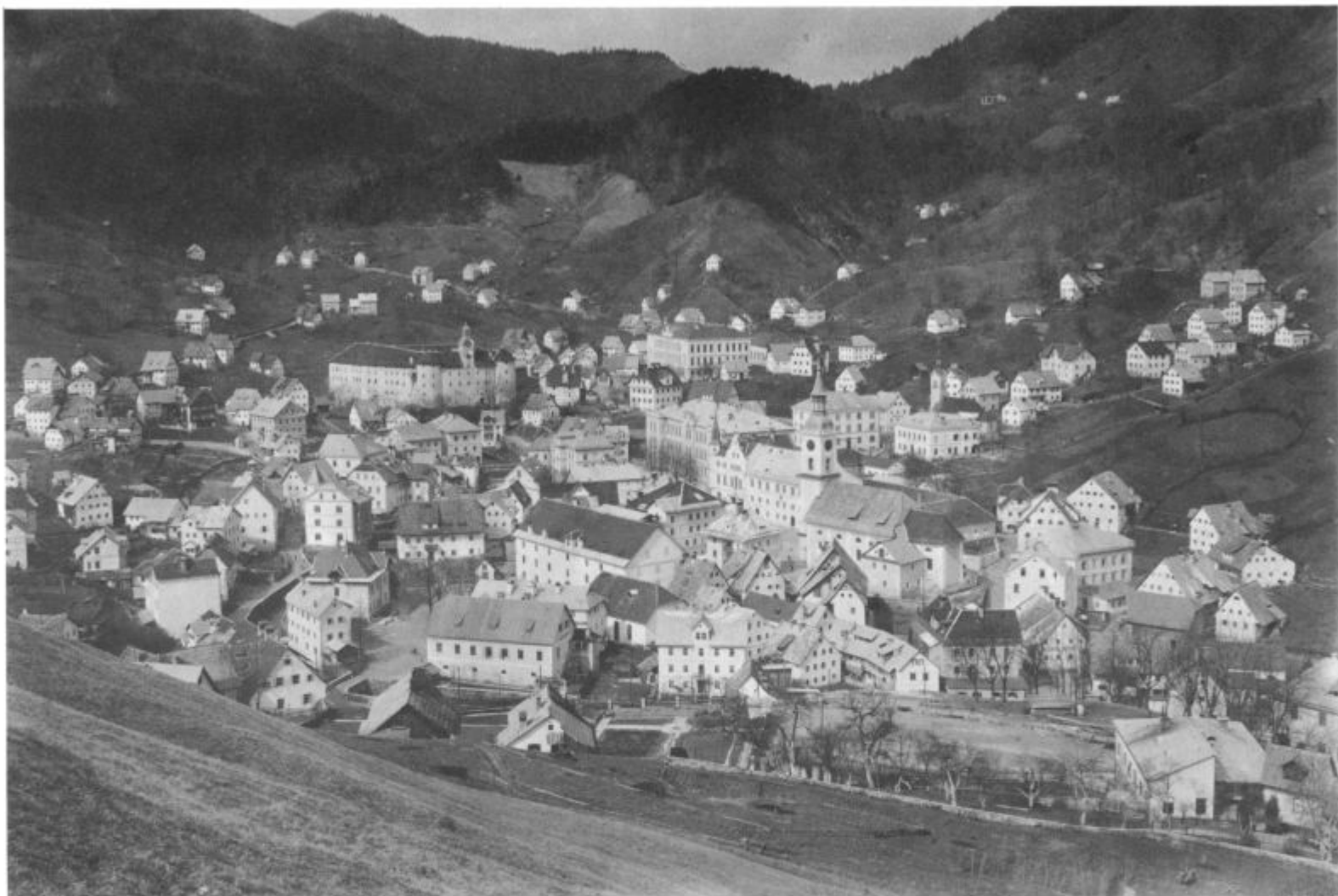
Ko se je v Idriji razvedelo za zbirko fotografij, vest pa je preko časopisov pricurljala tudi

Mestna hiša. Iz fotografske zapuščine dr. Milana Papeža.

v širši slovenski prostor, so se v našem muzeju vrstili obiski številnih domačih ljubiteljev fotografije in strokovnjakov: Rafael Terpin, Ludvik Kovačič, Jereb, dr. Jože Čar, dr. Rafael Podobnik. Za fotografsko zapuščino dr. Milana Papeža se je zanimal tudi znani slovenski fotograf in raziskovalec Mirko Kambič.

V prihodnji številki Idrijskih razgledov bomo fotografsko zapuščino predstavili tudi strokovno, dr. Milana Papeža kot zdravnika, v njegovem idrijskem obdobju, pa bo predstavil znani raziskovalec zgodovine medicine v Idriji dr. Jože Pfeifer. V jesenskem delu pa bomo petdeset najbolj zanimivih fotografij predstavili tudi na veliki razstavi v naši Galeriji, kar bo za Idrijo brez dvoma nadvse zanimiv kulturni dogodek.

Idrija v dvajsetih letih tega stoletja. Iz fotografske zapuščine dr. Milana Papeža.

LIDIJA KLEINDIENST

NAŠA PESEM 1988

XI. OBČINSKA PEVSKA REVIIJA

OB SLOVENSKEM KULTURNEM PRAZNIKU

Spoštovani obiskovalci!

Prešernova Zdravljica, ki jo je zapel mešani zbor Ivan Rijavec, nas je opozorila na praznik, ki je pred vrati. Ni veliko narodov, ki bi se lahko pohvalili s kulturnim praznikom. Pa ga

znamo ceniti, se zavedamo njegovega pomena, njegove vrednosti? Kaj nam pravzaprav pomeni?

Kultura je zelo širok pojem. Je razvijanje bistvenih odlik človeka, človeške družbe, naroda, je človekov spoprijem z okoljem, oblikovanje njegovega sveta, razvijanje in oplemenitenje njegovih naravnih zmožnosti. Kultura pa je tudi naš odnos do sočloveka, okolja, do tistega, kar ustvarjamo ali pa so nam ustvarili naši predniki.

Idričani se lahko pohvalimo z bogato kulturno dediščino. V pogojih, ki so bili največkrat težki, se je naš človek znal spoprijeti s težavami in si oplemeniti svoje življenje. Naši predniki nikoli niso čakali na druge, temveč so imeli usodo v svo-

jih rokah. Bomo mi znali ohraniti svojo bogato dediščino? Bodo naši vnuki lahko tako ponosni na nas, kot smo mi na naše prednike?

Bliža se petstoletnica našega mesta. Mnogo stvari smo že postorili, mnogo jih še čaka. Obnovili smo prvo slovensko gledališko hišo, lepšamo podobo našega mestnega jedra, dobili smo pomembna knjižna dela. Bomo sposobni rešiti naš grad pred propadom? Bomo dovolili, da se nam sesuje Rudniška dvorana? Bomo omogočili društvom v naši občini, da bodo prišla do spodobnih prostorov? – To so prav gotovo stvari, o katerih bi morali razmišljati ne samo ob kulturnem prazniku, temveč vse leto.

Toda, kjer je volja, je tudi moč. To priča tudi današnja prireditev. Zato je praznik tudi danes. Predstavilo se nam bo 11 pevskih zborov. Veliko prostega časa morajo žrtvovati pevci, da se lahko predstavijo občinstvu. Treba je veliko potrpljenja in ljubezni do pevskega izročila našega in drugih narodov.

Za nekaterimi zbori je že veliko let uspešnega dela. Spomnimo se, da je moški pevski zbor iz Sp. Idrije preteklo leto praznoval 20-letnico svojega obstoja, ki jo je proslavil s skrbno pripravljenim koncertom. Ne smemo tudi pozabiti, da nam naši pevci popestrijo in olepšajo marsikatero prireditev. Dovolite, da se pevcem, posebno pa njihovim požrtvovalnim zborovodjem iskreno zahvalim za njihovo delo in jim zaželim mnogo uspeha.

Veseli smo, da lahko pozdravimo tudi dva zbora, ki sta z delom začela v zadnjem letu. To je ženski zbor Šebrelje in mešani zbor Ivan Rijavec iz Idrije.

Danes vam bo zapelo preko 200 pevcev. Druži jih veselje do petja, do glasbe.

Malokatera umetnost tako neposredno vpliva na človeka kot glasba. Spremlja nas skozi vesele in žalostne trenutke življenja. Koliko pristnih vezi je stkala s svojo močjo, koliko ljudi je zbližala, kolikim je vlila moč in vezo v premagovanje ovir. Pesem je človekova zvesta spremljevalka. Nastajala je in nastaja kot izraz žalosti, upora, zmagoslavja, veselja in postaja last vseh, ki enako doživljajo.

Če je glasba od nekdaj »sanja človeštva, sanja o svetlobi, svobodi in vedri moči«, če ji pripisujemo čudežno silo, da z ritmom in melodijo druži množice in jih oblikuje v organizirane skupine, če je res »priča notranjega življenja in najčistejši odraz duše«, tedaj ji odprimo vrata na stežaj tudi danes.

XI. občinska pevska revija je bila 6. februarja 1988 ob 18. uri v Osnovni šoli »Jožeta Mihevc« v Idriji. Organizirala jo je Zveza kulturnih organizacij Idrija, Odbor za glasbeno dejavnost.

PROGRAM

1. ŽPZ Šebrelje
zborovodja Stanko Lapanja
J. Arcadelt: Ave Maria
C. Pregelj: Osamljeno doni (ruska ljudska)
R. Fabiani: Mi smo pomlad
2. Oktet KUD »F. Bevk«, Otalež
vodja Pavle Magajne
V. Mihelčič: Zdravica
F. Venturini: Zvezde žarijo pokojno
E. Adamič: Završki fantje
3. ŽPZ Društva upokojencev, Idrija
zborovodja Ivan Rijavec
Z. Prelovec: Rudarska (prir. I. Rijavec)
U. Vrabec: Vsi so prihajali (slov. ljud.)
S. Mihelčič: Po gorah grmi (slov. ljud.)

4. MePZ KUD »BRINOV GRİČ«, Godovič
zborovodja Ivica Bolčina
J. Aljaž: Oj zbogom, ti planinski svet
U. Vrabec: Polka je ukazana (slov. ljud.)
 5. MPZ Šebrelje
zborovodja Stanko Lapanja
P. Lipar: Na posavju (Pesem o mlinu)
V. Mirk: Na trgu
G. Ipavec: Vse mine
 6. ŽPZ »ETA«, Cerkno
zborovodja Pavle Magajne
M. Tadv: Deep river (črnska duhovna)
M. Tadv: Marjanitine oči (portugal. ljud.)
M. Kokol: Kadar zila noj Drava (slov. ljudska)
 7. MePZ »IVAN RIJAVEC«, Idrija
zborovodja Stanka Močnik
U. Vrabec: Protuletje
G.P. da Palestrina: O Gloriosa
D. Jenko: Lipa
 8. ŽPZ KUD »J. P. – VOJKO«, Spodnja Idrija
zborovodja Aleksandra Žakelj
M. Tomc: Lušno je vigred (slov. ljudska)
M. Pirnik: Jesen
B. Papandopulo: Rugalica
 9. Oktet KUD »J. P. – VOJKO«, Spodnja Idrija
vodja Dori Žakelj
A. Hajdrih: Pod oknom
H. Sattner: Pogled v nedolžno oko
L. Kramolc: Ko bi jaz vedela
 10. ŽPZ »KOLEKTOR«, Idrija
zborovodja Darja Pavšič; Beti Erjavec, klavir
G.G. Gastoldi: S čolnom na pot hitimo
J. Fleišman: Pod oknom (prir. S. Vremšak)
S. Premrl: Večer na morju
 11. MPZ ZŠAM, Idrija
zborovodja Bogdan Kosmač
A. Schwab: Oj dekle, kak' žalostno
V. Mihelčič: Pa da bi znal
V. Vodopivec: O večerni uri
- ZDRUŽENI ZBORI
zborovodja Bogdan Kosmač
A. Foerster: Pevec

DELAVSKI SVET

»Začetki delavskega samoupravljanja so bili dec. 1949. Tega leta so ustanovila prve delavske svete kot posvetovalne organe najprej večja, nato pa tudi manjša podjetja. Najpomembnejši dan v razvoju delavskega samoupravljanja je bil 27. julij 1950, ko je ljudska skupščina FLRJ sprejela temeljni zakon o upravljanju delovnih kolektivov v državnih gospodarskih podjetjih in v višjih gospodarskih združenjih. Ta datum je začetek nove dobe v razvoju našega družbenopolitičnega in gospodarskega sistema. Na temelju tega zakona se je delavsko samoupravljanje intenzivno razvijalo in se popolnoma uveljavilo, kar je bilo pogoj za korenite spremembe gospodarskega in družbenopolitičnega sistema.«

Ta, nekoliko že zastarelo zveneči citat je prepisan iz Male splošne enciklopedije iz leta 1973. Podobnih ali še bolj donečih besed je bilo veliko zapisanih skozi leta; kmalu jih bo štiri-deset, odkar so bili uvedeni delavski sveti (DS).

Verzija zakona o združenem delu (ZZD) iz leta 1988 pravi o DS, da je to organ, ki odloča o delu in poslovanju temeljne organizacije (TO). Z ZZD je predpisan tudi način volitev delegatov v DS. Delegate določi in kandidacijski postopek izvede sindikat. Delegati delavcev v DS TO ne morejo biti izvoljeni več kot za dve leti. Nihče ne more biti več kot dvakrat zaporedoma izvoljen za delegata v isti DS. Število delegatov mora biti sorazmerno številu delavcev v vsakem delu delovnega procesa v TO.

Delavski svet »določa predlog statuta, sprejema druge samoupravne splošne akte, določa poslovno politiko, sprejema plan temeljne organizacije, določa ukrepe za izvajanje poslovne politike in plana TO, odloča o dajanju oz. najemanju kreditov, odloča o odpovedni pravici do vrnitve združenih sredstev, odloča o sklenitvi samoupravnih sporazumov (SaS), združitvi v poslovno skupnost in drugih SaS, o katerih se ne odloča z referendumom, določa periodični obračun in zaključni račun TO, voli, imenuje in razrešuje izvršilni in poslovodni organ oz. člane teh organov v TO, skrbi za obveščanje delavcev o vprašanjih, ki so pomembna za njihovo odlo-

čanje in nadzorstvo v TO, daje smernice in navodila izvršnemu organu in poslovodnemu organu ter nadzoruje njuno delo, določa program ukrepov, ki izvirajo iz programa SLO in DS in se nanašajo na TO« (po ZZD).

DS se tako pojavlja kot eden od členov v sistemu podvojene-ga odločanja, bolje rečeno, vmešavanja v družbeno-gospodarske zadeve, v katerem smo (formalno) skoraj prav zares vsi (nihče) odgovorni.

Le malo resnejšemu pogledu na zgoraj naštete opredelitve dela DS (zakonske možnosti, pravice ali dolžnosti?) se hitro razkrije, da je potrebno imeti za uspešno izvajanje tega dela tudi veliko znanja oziroma veliko specifičnega znanja. Danes »priučeni« delavci (»priučeni« odločevalci – amaterji) s polstrokovnostjo pač ne morejo več enakovredno tekmovali s specialisti (profesionalci). Da je to tako v športu, nam je vsem jasno. Slej ko prej bomo morali priznati, da je tako tudi v politiki in gospodarstvu, da gospodarsko udejstvovanje zahteva profesionalni pristop, v katerem je danes treba veliko znati in biti hiter. Nestrokovnost in prepočasnost delegatske zasnove DS sta njeni pomembni anahronistični lastnosti.

Zavedajoč se svojega specifičnega neznanja, člani DS sprejemajo (poslovne) odločitve na osnovi predlogov strokovnih služb, torej na osnovi zaupanja strokovnim službam (pravica odločitve je njihova). S tem se kot zaresni/pravi dejavnik vodenja in odločanja pojavi nekdo »od zadaj«, torej profesionalci, tisti, ki imajo znanje. DS pa potrjuje ali zavrača že pripravljene predloge in sklepe. Potrjevanje odločitev, ki so do-zorele v glavi nekoga drugega, pa ni pravo samostojno odločanje.

Princip »izbirajmo v DS tiste, ki nekaj znajo«, ne vzdrži, zaradi pogojev, ki veljajo pri volitvah članov v DS, predvsem hitre rotacije in principa, da mora biti iz vsake delovne enote voljeno enako število članov. Tako so volitve članov v DS same po sebi zasnovane sindikalistično.

Na odločanje vplivajo poleg znanja (vprašanje stroke) tudi interesi (vprašanje stroke in politike). Ker je DS kot celota šibak v znanju, se njegovo pravo delovanje in vpliv lahko vzpostavi le na »polju« političnega, torej na strani sindikata. Zastavljen kot je, DS svoje vloge ne more opravljati kvalitetno, ima pa večje sindikalistične možnosti.

IVAN SELJAK – ČOPIČ

Poreč, 1988

JOŽE JANEŽ

KJE NAJTI DOVOLJ PITNE VODE ZA RAVNE PRI CERKNEM?

Hitro razvijajoča se krajevna skupnost Ravne pri Cerknem se postopno srečuje z vse večjimi težavami pri zagotavljanju zadostnih količin kvalitetne pitne vode. Gre za značilne vodooskrbne in ekološke težave, pred katerimi stojijo naselja na kraških planotah; ne samo v Idrijski občini, ampak v vsej Sloveniji in tudi drugod. Pri njihovem reševanju smo v naši občini do sedaj več ali manj improvizirali, nujni načrtni strokovni pristopi pa se uvajajo šele zadnjih nekaj let.

Cerkljansko se kljub precej drugačnim morfološkim, klimatskim, geološkim in hidrogeološkim razmeram ukvarja pri oskrbi s kvalitetno pitno vodo s podobnimi težavami kot idrijski del občine. Pitne vode marsikje primanjkuje bodisi zaradi naravnih danosti, posledic človekove dejavnosti ali prepozne pristopa k raziskavam ter nestrokovnih gradenj vodovodov. Načrtno se deloma rešuje samo vodooskrba Cerknega, drugje pa je problem prepuščen iznajdljivosti krajevnih skupnosti samih. Mednje spadajo tudi Ravne.

Gorenje in Dolenje Ravne ležijo na grebenu med dolinama reke Cerknice in Orehovske grape. Planotastega sveta je malo, z lahkoto pa ločimo tri morfološko izražene višinske nivoje: nekaj nad 600 m nadmorske višine pri Dolenjih Ravnah, 700 m pri Gorenjih Ravnah in Veliki Kovk (839 m).

Padavin je na Cerkljanskem dovolj, da bi morale zagotavljati stalno napolnjenost podzemnih vodnih zbiralnikov. Hidrometeorološki zavod iz Ljubljane ima padavinske postaje v Cerknem, Novakih in na Bukovem. Na leto pade na Cerkljanskem med 1600 mm in 2000 mm dežja. V povprečju sta najboljša sušna meseca januar in februar. Nato padavine enakomerno naraščajo in dosežejo spomladanski maksimum v ju-

niju. Poletno sušno obdobje traja običajno od julija do septembra. Nekaj več dežja pade oktobra, v novembru pa nastopi letni padavinski maksimum. Razporeditev padavin nam pokaže, da lahko pričakujemo prazne zbiralnike pitne vode predvsem v drugi polovici poletja in začetku jeseni, če je bilo predhodno malo padavin.

V Ravnah so prvi vodovod zgradili že med leti 1910 in 1914. Zajeli so izvir pod Velikim Kovkom, ki daje vasi vodo še danes. Pred nekaj leti so iz istega zajetja položili nov cevovod. Na vodovod je zdaj priključeno 35 gospodinjstev ali okoli 150 ljudi. V vasi imajo okoli 70 glav živine. Ob sušah, kljub rezervoarju s prostornino 150 m³, zapirajo vodo.

Iz zajetjega izvira namreč priteče poleti le okoli 8 m³ vode na dan, povprečno pa okoli 15 m³. V krajevni skupnosti ocenjujejo, da bi za nemoteno oskrbo s pitno vodo potrebovali vsaj 20 m³ vode na dan (0,23 l/s). Hiter izračun z upoštevanjem normativne porabe 200 l na prebivalca in 100 l na glavo živine dnevno nam pokaže potrebe 37 m³ vode na dan. To pomeni, da pretok zajetega izvira tudi v sušah ne bi smel pasti pod 0,43 litra na sekundo, kar je štiri do petkrat več kot zdaj.

Vodovod za Dolenje Ravne je bil zgrajen po drugi vojni. Zajet je šibak, a stalen izvir na Močilu. Na vodovodno omrežje je priključeno 10 gospodinjstev, za katera je ob skromni porabi vode ravno zadosti, rezerv pa ni.

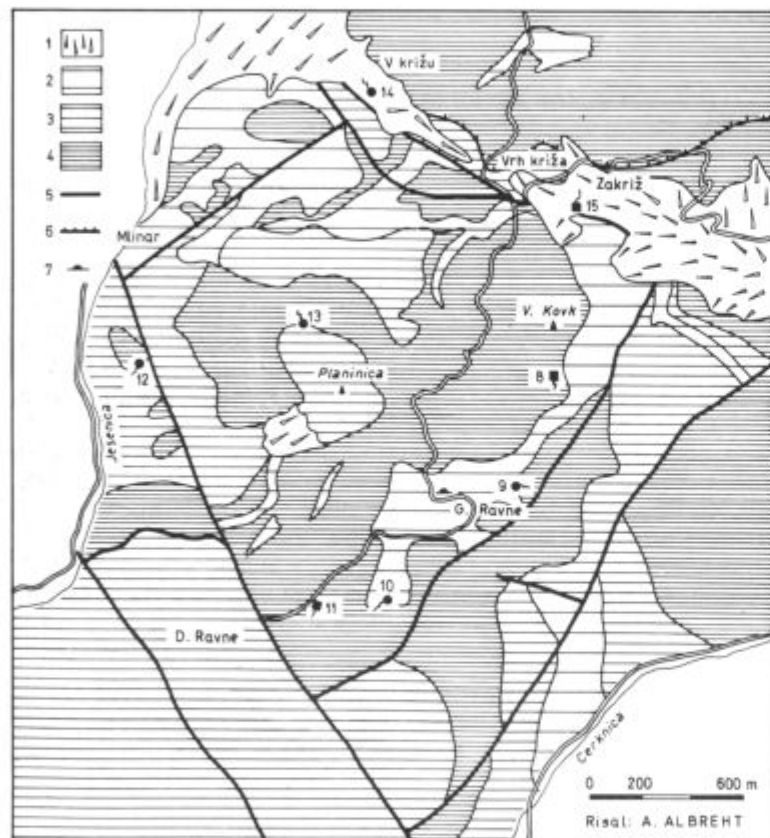
Hidrogeološke razmere

Ravenska planota ima zapleteno geološko zgradbo. Posledica nekdanjih tektonskih premikanj je hitro menjavane različnih kamnin. Geologi, ki so te kamnine preučevali, so ugotovili, da so nastale v triasu, prvi od treh dob srednjega zemeljskega veka. Jugoahodni del med Idrijo in Dolenjimi Ravnami je zgrajen iz svetlega zrnatega neplastnega dolomita. Okolico Gorenjih Raven in Veliki Kovk gradi pisana skladovnica kamnin, ki so nastale z vulkanskim delovanjem, predvsem z usedanjem vulkanskega pepela, v zelo nemirni dobi Zemljine zgodovine – srednjem triasu. V plasteh sprijetega vulkanskega pepela, pomešanega z usedlinami površinskih voda, je posebno zanimiva plast apnenca in dolomita, ki se

razprostira od Dolenjih Raven po vzhodnem pobočju Velikega Kovka do Vrh Križa. Plast apnenca, ki je nastala z izločanjem kalcijevega karbonata iz morske vode, govori o začasni prekinitvi vulkanskih izbruhov.

Pobočje nad reko Cerknico od Želina do Cerknega je zgrajeno iz menjavajočih se plasti skrilavcev, lapornega apnenca in slaboplastnatega dolomita.

Kadar raziskujemo podzemno vodo in izvire, ki so točke, kjer podzemna voda priteče na površje, nas zanima predvsem ločevanje kamnin na tiste, ki so toliko porozne, da se voda

Hydrogeološka skica Ravenske planote.

1 - pobočni grušč, 2 - dobro prepustni, ponekod zakraseli apnenci, 3 - srednje prepustni dolomiti, 4 - neprepustne kamnine (skrilavci, vulkanske kamnine), 5 - prelom, 6 - nariv, 7 - Ravenska jama. Izviri: 8 - zajetje za G. Ravne, 9 - Rupnica, 10 - V Vidršku, 11 - Na Močilu, 12 - izvir pod Kranjcem, 13 - izvir pod Radomažno, 14 - izviri v Križu, 15 - zajetje za Zakriž (Vir geoloških podatkov: Placer, L., s sod., 1977).

v njih zbira, in na tiste, ki so za vodo nepropustne. V skrilave in vulkanske kamnine z zelo majhno poroznostjo voda skoraj ne pronica. Označujemo jih kot nepropustne kamnine. Dolomite, ki so pretrti od močnih zemeljskih pritiskov, uvrščamo med kamnine z razpoklinsko poroznostjo in srednje veliko

prepustnostjo. Največ vode zberejo apnenci, v katerih voda za raztapljanjem širi tektonske razpoke in oblikuje podzemni kraški svet. V apnencih pri Gorenjih Ravnah je ustvarila daleč znano Ravensko jamo, »dragocen kraški prirodni spomenik«, kot so že leta 1959 zapisali Kušcer, Savnik, in Gantar.

Pri terenskem kartiranju smo na planoti, nad dolino Cerknice in v Orehovski grapi tja do Jesenice, našli kar 109 izvirov. Žal veliko število izvirov še ne pomeni tudi velikih količin pitne vode, saj ima večina izvirov pretoke okoli 0,1 l/s, kar je za zanesljivo vodooskrbo premalo. Toliko šibkih studenčkov in solzajev je posledica prevlade neprepustnih in slaboprepustnih skrilavih in vulkanskih kamnin. Samo na desetih izviri smo izmerili pretok večji od pol litra na sekundo. Tako se v okolici Raven srečamo z varljivim paradoksom. Grape, ki pritekajo v dolino, so polne vode, izvirov pa ni; natančneje, izviri so šibki, nestalni in nezanesljivi viri pitne vode.

Seveda pa mora izvir, ki ga bomo zajeli, poleg tega, da daje tudi v suši dovolje vode, ustrezati še drugim zahtevam. Ugodno je, če leži tako visoko, da lahko zgradimo težnostni vodovod, sicer izberemo takega, da bo črpalna višina čim manjša. Izvir naj bo tudi čim bližje naselju, ki bo vodo uporabljalo. Ne nazadnje mora biti voda bakteriološko in fizikalno-kemično kakovostna, v zaledju izvira pa ne sme biti virov onesnaženja.

Opisovanje vseh izvirov Ravenske planote nam bi vzelo preveč prostora. Poglejmo si samo nekatere najzanimivejše. Vrh Križa, severno pod Velikim Kovkom, leži zajetje vodovoda Zakriž. Pretok izvira se med letom spreminja od pol do ena in pol litra v sekundi. Na drugi strani Velikega Kovka je zajetje vodovoda za Gorenje Ravne. Ob suši priteka iz šibkega studenca le deciliter vode na sekundo, po dežju pa pretok naraste tudi na 1 l/s. Ob kolovozni poti za Gorenjimi Ravnami najdemo studenec Rupnica. Značilen kraški izvir poleti skoraj presahne, po deževju pa priteka na površje precej vode, ki je večkrat tudi kalna in umazana. Domačini dobro poznajo »značaj« izvira in ga za pitje ne uporabljajo.

Kraška voda, ki v apnencih dolbe Ravensko jamo in v njej odlega znamenite aragonitne iglice, priteka na površje na izviru v Vidršku. Ta največji studenec na planoti se nahaja le dobrih tristo metrov pod Gorenjimi Ravnami, na nadmorski višini 620 metrov. Zakraseli apnenci, z vseh strani obdani z neprepustnimi vulkanskimi kamninami, so odlična »posoda« za zbiranje vode. V najnižjem delu neprepustnega oboda se iz apnencev preliva na površje od 1,7 litra vode na sekundo poleti do deset litrov na sekundo v obdobjih visokih voda.

Pod kmetijo Kranjc v Orehovski grapi leži močan, še nezajet studenec, kjer priteka na dan kar od tri in pol do šest litrov vode na sekundo. Žal leži izvir na nadmorski višini samo 365 metrov, povrhu pa je voda še bakteriološko oporečna.

Pozornost nam je vzbudila skupina slabo poznanih izvirov v strmih grapah pod Radomažno (Planinico). Ležijo 540 do 590 metrov visoko in dajejo skupaj 1,2 litra vode na sekundo.

Gorenje Ravne daljnega leta 1963. Foto: Rafael Podobnik.

Njihova velika prednost pa je neoporečna voda in zaledje brez virov onesnaženja. Med močnejše izvire spada še nekaj bolj oddaljenih studencev na lokaciji v Križu, na nadmorski višini okoli 580 metrov in izdatnostjo 1,6 litra na sekundo.

Temperature izvirov se gibljejo v mejah med 8 in 11°C. Vode iz vulkanskih kamnin so zelo mehke (2-4 stopinje nemške trdotne lestvice), vode iz apnenca zmerno trde (8-12°N), vode iz dolomitov pa zmerno trde do trde.

izvir	temp. (°C)	pH	trdota (°N)
Na Močilu	8,3	7,5	6,7
V Vidršku	9,2 – 9,5	7,2 – 7,6	8,7 – 11,0
Zajetje za G. Ravne	8,0 – 8,9	6,9 – 7,3	2,6 – 3,2
Zajetje za Zakriž	8,3	7,8	9,8
Izviri pod Radomažno	9,0	8,0	13,1

Kemični pokazatelj kavalitete vode pri vseh izvirih ustrezajo normam za pitno vodo. Bakteriološka slika pa je slaba. Bakteriološka oporečnost se sem in tja pojavi celo na zajetjih vodovodov za Zakriž in Gorenje Ravne, čeprav na Velikem Kovku ni stalnih onesnaževalcev. Stalneje je oporečna voda v zajetju za Dolenje Ravne, ki je onesnažena tudi s fekalnimi bakterijami.

Nerodno je, da je najbolj onesnažen prav izvir V Vidršku, kjer bi Ravenčani sicer lahko zajemali veliko dokaj poceni vode. V vzorcih smo našli tudi do 1100 koliformnih bakterij v enem mililitru vode (dovoljeno 100) in veliko fekalnih bakterij.

Izboljšanja sanitarne slike izvira ne moremo pričakovati, saj gre večji del odpadka v Ravnah še vedno predvsem v zakrase-la tla, na svoji kratki poti do izvira pa se voda ne očisti dovolj. Neoporečna voda je le še v izvirih pod Radomažno in v Križu, ki pa imajo druge pomankljivosti – ležijo nizko in precej daleč.

Možnosti

Za težnostno vodooskrbo Gorenjih Raven pridejo v poštev izviri z nadmorsko višino nad 710 m. Na sami planoti, razen že zajetega izvira pod Velikim Kovkom, takšnih izvirov ni.

Izvir V Vidršku ima zelo slabo bakteriološko sliko in celotne Gorenje Ravne neposredno v zaledju. Za kaj drugega kot pokrivanje protipožarnih potreb ni primeren. Ostanjejo samo še nizko ležeči izviri pod Radomažno (1,2 l/s), kjer bi črpalna višina znašala 150 m, cevovod pa bi bil dober kilometer daljši.

Ker je težnostna vodooskrba dolgoročno najcenejša, je smiselno oceniti tudi varianto vodooskrbe iz visokih izvirov pod Ritovščico in Poreznom. Najbrž se bo zataknilo pri denarju, saj je tako dolg vodovodni sistem za samo krajevno skupnost skoraj nedosegljivo drag, pa vendar...

Posplošitev

Ravne niso ne izjemen ne najhujši primer težav pri zagotavljanju pitne vode na kraških planotah. Poglejmo samo Črni vrh nad Idrijo, Dole in Gore, Ledine, Vojsko, Krnice, Šentviško Goro in Ponikve, kraje na Banjški planoti, Predmejo, Otlico, Col... seznam je kar dolg. Povsod opazimo več skupnih značilnosti. Poraba vode je bila v preteklosti majhna in prilagojena možnostim, ki so jih dajali šibki izviri na planoti in kapnica. Pri poselitvi, gradnji hiš in kmetijsko-gospodarskih dejavnostih ljudje niso poznali, niti upoštevali problema zaščite izvirov pod robom planot. Zadnja desetletja je postal vodovod v hiši osnovni standard in obstoječe možnosti, ki so izkoriščene maksimalno, že dolgo ne zadostujejo več. Dokler je po vojni število ljudi v vaseh upadalo, z vodooskrbo še ni bilo te-

žav. V zadnjih letih, ko se je izseljevanje ustavilo in nekateri kraji doživljajo ponoven razcvet, pa postaja pomanjkanje pitne vode eno glavnih omejitev razvoja. Ker ni dovolj velikih izvirov, ki bi dajali možnost težnostnih vodovodov, so črpalni vodovodni sistemi nujni. Na drugi strani spet ugotavljamo, da so neoporečni izviri pod robom kraških planot že prava redkost. Tam, kjer so vodovod zgradili, se je količina odpadnih voda močno povečala. Onesnažena voda, ki vsebuje vedno več težje razgradljivih snovi, se največkrat vrača v izvire odkoder jo črpamo. Največje preglavice nam zaenkrat še dela bakteriološko onesnaženje (fekalne bakterije), ki se ga do neke mere da sanitirati; vendar se v studenčnici opazno povečujejo koncentracije nevarnih kemičnih snovi, detergentov, mineralnih olj, fenolov, nitratov itd. Da bi omilili nadaljnje razvrednotenje podzemne vode, bo v bodoče nujno skupaj z vodovodi graditi tudi kanalizacijske sisteme v vaseh, kar bo pitno vodo močno podražilo. In ko smo že pri ekonomiki: gradnja vodovodov je racionalno načrtovati na podlagi hidrogeoloških študij širšega območja in že zajete izvire zaščititi z varstvenimi območji.

Literatura

1. Placer, L., s sod., 1977: Triadna tektonika okolice Cerknega, II faza. Mezozoik v Sloveniji. Raziskovalno poročilo. Inšt. za geol., VTOZD Montanistika, FNT, Ljubljana.
2. Kuščer, D., Savnik, R., Gantar, J., 1959: Ravenska jama. Acta carsologica II, 6-25. Ljubljana.

Opomba: Hidrogeološke raziskave Ravenske planote izvaja Raziskovalna enota RŽS Idrija. Raziskave so denarno omogočili Zveza vodnih skupnosti Slovenije, Območna vodna skupnost Soča Nova Gorica, Republiška raziskovalna skupnost, Občinska raziskovalna skupnost Idrija, Komunala Idrija, SKIS Idrija in IS SO Idrija.

VOJKO BOŠKOVIČ

DELO ODBORA ZA POSPEŠEVANJE INOVACIJSKE IN RAZISKOVALNE DEJAVNOSTI PRI ORS IDRIJA V ZADNJIH DVEH LETIH

Leta 1986 je Odbor organiziral 5. natečaj za izbor najuspešnejših inovacij in raziskovalnih nalog. Prijave na razpis so poslale naslednje delovne organizacije: Gostol, Slovenijales, ETA Cerkno, ISKRA Rotomatika, Kolektor. Predlogi so bili sledeči:

Kolektor

Zdenko Ogrič

- sprememba konstrukcije »košaric«

Franc Vidmar

Gostol

Pavel Bizjak, dipl. inž.

- racionalizacija časa izdelave »kljukic«, izboljšava rezkalnega stroja za izdelavo izžagovanja tračnih kolektorjev

- uveljavljanje pomena inovacijske dejavnosti v DO. Razne inovacije na organizacijsko-tehničnem področju.

Slovenijals

Anton Misja

- konstrukcija naprave za izrezovanje radialnega utora za okrasni trak

ETA Cerkno

Bojan Tušar

- inovacija pri temperaturnem omejljniku

Anton Trpin, dipl. inž.

- univerzalno elektronsko varovalo orodij

ISKRA Rotomatika

Ivan Pajntar

- odzemanje vlitih rotorjev z vertikalnega livarskega stroja – humanizacija dela

Damjan Svetlik

Stanislav Kokelj

Viljem Žgavec

- razvoj in izdelava kompaktnega ventilatorja

Za inovatorja leta 1986 je Odbor izbral tov. *Franca Vidmarja*, inovatorja iz DO Kolektor.

Svečana podelitev je potekala v prostorih ISKRE Rotomatike (18. 12. 1986). Gostitelj je nadvse prijazno sprejel vse udeležence svečanosti ter jim razkazal svojo celotno proizvodnjo.

Spomladi 1987 je Odbor za pospeševanje inovacijske in raziskovalne dejavnosti v sodelovanju s Komisijo za inovacije pri OSS Idrija organiziral strokovno ekskurzijo v Labin. Udeleženci, bilo jih je 50, so si ogledali tovarno Prvomajska in tovarno Ilda.

Odbor je koordiniral udeležbo idrijskih DO (s področja inovacij) na razstavi »Teden obrti, kooperacije in inovacij« v Novi Gorici. Razstave se je udeležila ISKRA Rotomatika, in sicer s svojim novim izdelkom »kompaktni ventilator«.

V oktobru je sledila še ena strokovna ekskurzija. Ta oblika pospeševanja inovacijske in raziskovalne dejavnosti je po delovnih organizacijah naletela na izjemno ugoden odmev. Udeleženci, spet jih je bilo 50, so si ogledali tovarni Savo in ISKRO Kibernetiko v Kranju. Vodilni v obeh DO so pripravili razgovor o problematiki inovacijske dejavnosti pri njih in njihov pristop k reševanju.

Na 6. natečaj za izbor najuspešnejših inovacij in raziskovalnih nalog so poslale prijave naslednje DO: ETA, Kolektor, Slovenijales in ISKRA Rotomatika.

ISKRA Rotomatika

Dušan Lapajne, dipl. inž.

Renato Čibej

Vojko Sedej

Jošt Rupnik

- razvoj rotacijskega kompresorskega motorja in vpeljava le-tega v proizvodnjo.

Miro Vehar

- prevod nabora ukazov za delo s programom GEOPAK in SCANPAK

Kolektor

Renato Brus

- sprememba konstrukcije matric za vlečenje Cu profilov

Zdravko Pelhan

- vpenjanje oblikovnih obročev pri natiskanju in izbujanju ter priprava za poravnavanje košaričnih kolektorjev z izolacijskimi lamelami

Ludvik Miklavčič

- ostrenje plužnih nožev

ETA Cerkno

Tone Primožič

Jože Štucin

- izboljšava pri izdelavi kapilarnih cevk
- varjenje nerjaveče pločevine

Milan Primožič

Edo Tavčar

- popravilo stiskalnih modelov

Albin Prezelj

- izboljšava na pripravi za zatiskanje keramičnih sponk na mostiček

Slovenijales

Jože Rupnik

Izidor Podgornik

Anton Osredkar

Bernard Peternelj

Zvonko Peternelj

Ivan Lapajne

Lado Bizjak

- razvoj in izdelava stroja za pravokotno brazdanje izreza stranice in pokončnih pregrad omar

Za inovatorja leta 1987 je Odbor izbral skupino iz ISKRE za nalogu »Razvoj rotacijskega kompresorskega motorja«. 6. svečana podelitev je bila v prostorih DO Kolektor. Po nadvse prijaznem sprejemu in svečani podelitvi je gostitelj popeljal vse udeležence skozi proizvodne hale tovarne.

PROGRAM DELA ODBORA ZA DRUŽBENO PLANIRANJE IN SVOBODNO MENJAVO DELA PRI OBČINSKI RAZISKOVALNI SKUPNOSTI IDRIJA V LETU 1988

RAZISKOVALNE NALOGE

Raziskave za vodno oskrbo na Idrijskem in Cerkljanskem
Izvajalec: Rudnik živega srebra Idrija – Raziskovalna enota

Paleolitske raziskave v dolini Idrijce – Divje babe I, V. faza
Izvajalec: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU Ljubljana

Profil mikroklima in zoohigijskih pogojev v govejih hlevih na področju Idrija, II. faza
Izvajalec: Kmetijsko veterinarski zavod Nova Gorica, Veterinarska ambulanta Idrija

Mikroelementi v prehrani goved na kmetijah v občini Idrija, II. faza
Izvajalec: Kmetijsko veterinarski zavod Nova Gorica, Veterinarska ambulanta Idrija

Zgodovina šolstva v Idriji skozi stoletja – II. faza
Izvajalec: Mestni muzej Idrija

Baltazar Hacquet: Oryctographia Carniolica, prevod strani 33-157
Izvajalec: Mestni muzej Idrija

Sistem radijskega obveščanja v občini Idrija – II. faza
Izvajalec: Raziskovalna enota DO ETA Cerkno

Komunalna energetika v občini Idrija

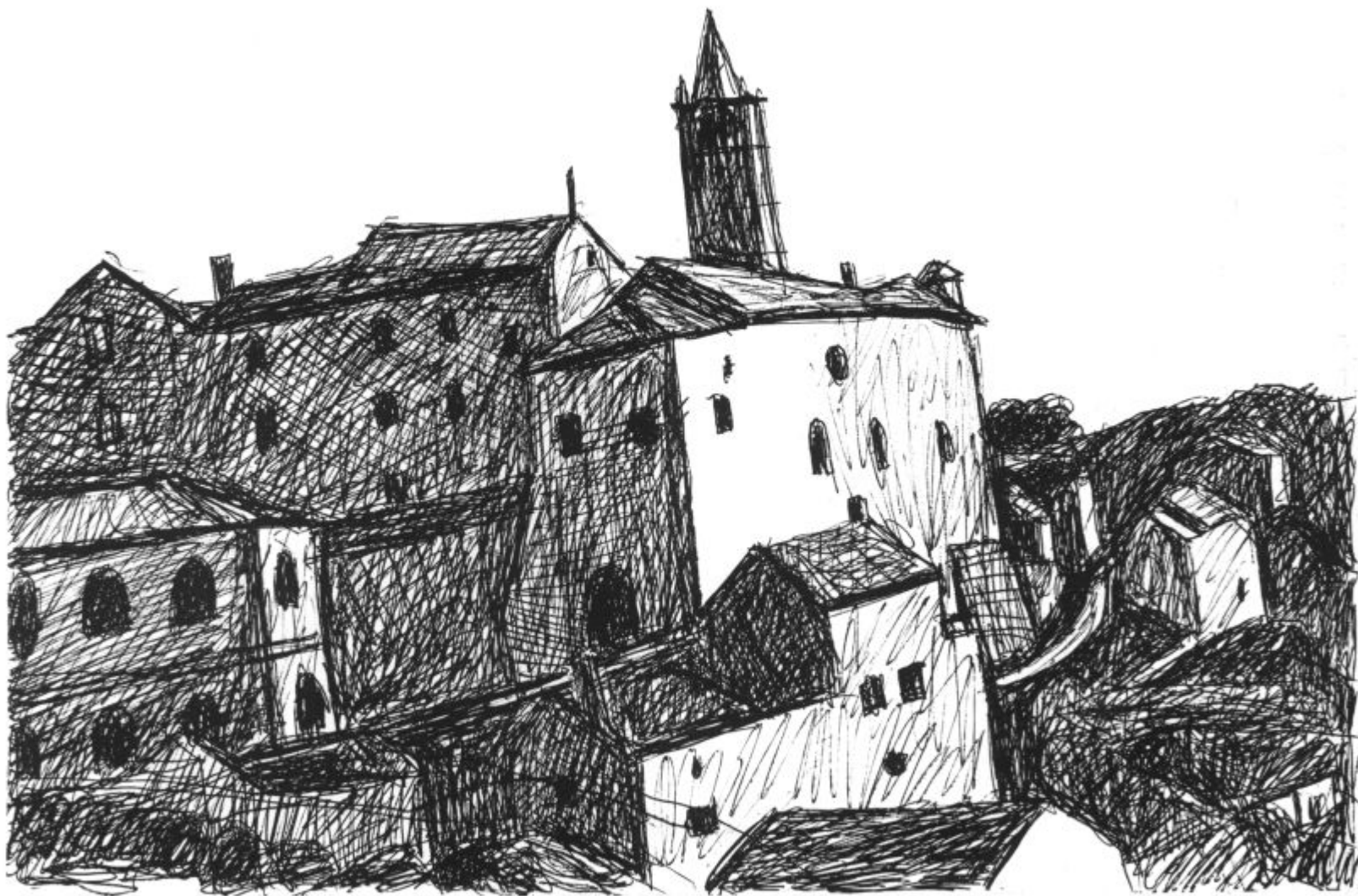
DOTACIJE

Idrijski razgledi (sofinanciranje tiskanja)

Knjiga dr. Jožeta Pfeiferja: Zgodovina idrijskega zdravstva (sofinanciranje tiskanja)

Astronomsko društvo Javornik (sofinanciranje dejavnosti)

Društvo prijateljev mineralov in fosilov Tržič (trasiranje geološke poti po idrijski občini)

IVAN SELJAK – ČOPIČ

Plomin, 1988

DR. JOŽA VILFAN

6. 7. 1908 – 21. 11. 1987

V slovenski in jugoslovanski javnosti je bil dr. Joža Vilfan poznan predvsem kot politični delavec in diplomat, ki je z vso zagnanostjo sodeloval pri vseh tistih mednarodnih stikih, katerih predmet je bila Primorska, Trst, jugoslovansko-italijanska meja na sploh. Tudi po njegovi zaslugi se je ta meja spremenila iz ene najbolj kočljivih v eno najbolj odprtih meja v Evropi.

Rodil se je leta 1908 v »kozmpolitskem in modernem« Trstu, kot je svoje rodno mesto sam označil. Pod vplivom očeta, znanega primorskega politika, parlamentarca, ki se je v Italiji in širšem evropskem okviru potegoval za pravice slovenske manjšine, se je že kot dijak udeleževal v primorskih mladinskih liberalnih društvih (postal član Preporoda, Dijaškega sokola, predsednik dijaškega krožka Nicolo Tommaseo itd.). V sedmem razredu gimnazije je navezal prve stike s komunisti, s katerimi je sodelovalo levo krilo tržaške mladine.

Leta 1926–1929 so bila za Jožo Vilfana leta intenzivnega študija prava in jezikov: v Rimu, na Dunaju, nato v Ljubljani. Diplomiral je leta 1932, doktoriral pa l. 1933 v Ljubljani. Obvladal je nemški, francoski, italijanski, angleški in tudi ruski jezik.

Kot študent ljubljanske univerze je postal pristaš komunističnega gibanja. V njem je videl perspektivo tudi za rešitev vprašanja zatirane slovenske manjšine v fašistični Italiji. V komunistično partijo ga je sprejel Lovro Kuhar v Parizu leta 1934.

Kot odvetnik v Kranju v letih pred vojno je imel skoraj izkjučno delavsko klientelo. Delavcem je pomagal v njihovem mezdnem in političnem boju. Med njimi je bilo mnogo primorskih emigrantov, tudi iz naših krajev, s katerimi je bil povezan v emigrantskih društvih in v vrstah komunistične partije. Mnogo je v tem času deloval v delavskih prosvetnih in sindikalnih organizacijah v Mari-

boru, na Jesenicah in v Kranju. Pomembno je v predvojnem obdobju njegovo publicistično delo. Kot urednik ali pisec je sodeloval v številnih časopisih in revijah (Delo, Ljudska pravica, Istra itd.) ter zbiral podatke o položaju Slovencev v Julijski krajini. Zaradi svoje politične dejavnosti je bil večkrat aretiran, zadnjikrat maja 1941, ko ga je nemška policija kot komunista zaprla v Begunje, nato pa izgnala v Srbijo.

Januarja 1942 se je s falsificiranimi dokumenti vrnil v Ljubljano, kjer je deloval do junija 1943. Poslan je bil nato v Slovensko Primorje kot član pokrajinskega odbora OF ter inštruktor pokrajinskega komiteja KPS.

Po kapitulaciji Italije je bil najprej predsednik, nato podpredsednik Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo, najvišjega vodstvenega organa osvobodilnega boja na Primorskem, ki je prevzel tudi vlogo začasnega zakonodajnega in izvršilnega oblastvenega foruma. V tesnem sodelovanju z našima rojakoma, pisateljem Francetom Bevkom in dr. Alešem Beblerjem, je bil med glavnimi nosilci intenzivne politične dejavnosti, katere rezultat je bila splošna ljudska vstaja, to pomembno in usodno dejanje v zgodovini primorskih Slovencev.

Po zlomu goriške fronte se je vodstvo osvobodilnega boja na Primorskem preselilo z Goriškega na ozemlje idrijskega okrožja, v domačijo v Rupih med Plešarskim in Utrskim vrhom, nato pa na Cerkljansko. Dr. Jožo Vilfana so tedaj поблиže spoznali tudi naši ljudje. Spoznali so ga kot enega najbolj aktivnih in uglednih primorskih politikov, kot odličnega in prepričljivega govornika, kot neutrudljivega delavca, ki je bil prisoten na vsaki pomembnejši konferenci, na vsakem zborovanju, na neštetih širših in ožjih posvetih, sestankih. Neprecenljiva je njegova vloga pri izgradnji nove oblasti na osvobojenem ozemlju Primorske, ki ji je pomagal k rasti kot pravnik z visoko kulturo in širokim znanjem. Tej pomembni dejavnosti je ustrezala tudi njegova funkcija: bil je tajnik najvišjega izvoljenega oblastvenega telesa na Primorskem ter poslanec v prvem slovenskem parlamentu (SNOS-u) in v AVNOJ-u.

Dr. Jožo Vilfana je med NOB poznala vsa Primorska, predvsem pa prebivalstvo svobodnega ozemlja Idrijske in Cerkljanske, kjer je pokrajinsko vodstvo imelo svoj sedež.

Po vojni smo z zanimanjem spremljali njegovo diplomatsko delo. Bil je generalni sekretar naše delegacije

na mirovni konferenci v Parizu leta 1946, stalni delegat Jugoslavije pri OZN, jugoslovanski predstavnik v Varnostnem svetu, naš ambasador v ZDA. V OZN je predstavljala Jugoslavijo v najbolj občutljivem obdobju preloma s Sovjetsko zvezo, ko je naša država iskala nova zavezništva in novo mesto v mednarodni skupnosti. Sodeloval je na premnogih mednarodnih srečanjih, ko so se med Jugoslavijo in deželami tretjega sveta rojevale »ljubezni na prvi pogled«, kakor se je sam duhovito izrazil, v obdobju torej, ko so se sklepale prve vezi in so nastajali prvi obrisi novega svetovnega gibanja neuvršenih.

Čeprav se mednarodni aktivnosti tudi v kasnejših letih nikoli ni povsem odrekel – lista le-teh je nepregledna – je svoje sile in sposobnosti posvečal tudi delu v domovini. Bil je generalni sekretar predsednika Tita, sodeloval je pri izgradnji našega novega komunalnega sistema, bil starešina slovenske delegacije v Zboru narodov, posvečal se je teoriji mednarodnih ekonomskih odnosov v novih povojnih razmerah. Vse to pa je skup izvaleček iz bogate dejavnosti, ki jo bo zgodovina morala ovrednotiti.

Dr. Joža Vilfan, diplomat in svetovljan, je ostal vedno navezan na svojo rodno pokrajino – Primorsko. Tržačan po rodu se je navezal tudi na naše hribe in hribovske ljudi, s katerimi je med vojno sodeloval. Vedno se je rad odzval našemu vabilu. Z navdušenjem in odgovornostjo je prevzel funkcijo predsednika pokroviteljskega odbora za izgradnjo Osnovne šole – Spomenika NOB v Cerknem. Akcijo je vodil zavzeto in požrtvovalno vse do uspešnega zaključka. Bil je tudi član odbora za ureditev domačije pisatelja Franceta Bevka.

3. oktobra 1987 je bil na slavnostni seji občinske skupščine imenovan za častnega občana občine Idrija.

Umrle je 21. novembra 1987 v Ljubljani.

Slovenci smo z njim izgubili človeka širokega intelektualnega formata in plodovitega javnega delavca. Nam je bil še posebno blizu, saj je bilo izhodišče vsega njegovega udejstvovanja, kakor je tudi sam povedal, vezanost na slovensko manjšino pod Italijo po prvi svetovni vojni, skrb za usodo Primorske in prizadetost zaradi položaja slovenskega naroda nasploh.

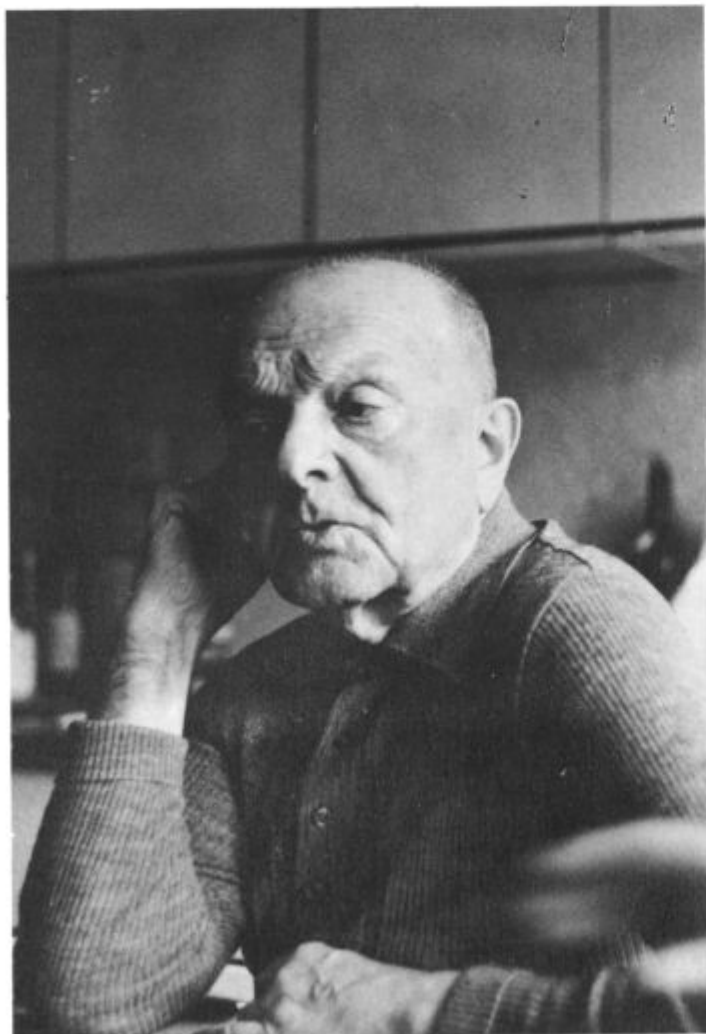
Ana Štucin

ALBIN VONČINA

20. 8. 1899 – 1988

Govor prof. Janeza Kavčiča na pogrebu v Idriji,
dne 3. marca 1988

*Dragi, spoštovani naš učitelj,
dragi, priljubljeni naš idrijski slikar
ALBIN VONČINA!*

Vem, da nikoli nisi maral dolgih in vznesenih govorov, zato ti tudi ob slovesu namenjam le nekaj skromnih, zato pa resnično iskrenih besed!

V teh grenkih trenutkih ločitve mi misli uhajajo v tisti nepozabni jesenski čas pred petimi leti, ko so plakati s tvojo sliko in imenom naznanjali po Idriji otvoritev tvoje življenjske – žal poslednje razstave. V tistem letu sva z vseh vetrov, iz ožje in širše domovine – pa celo iz tujine, uspela zbrati 160 tvojih slik, približno polovico vsega, kar si v 70 letih naslikal. Šestdeset lastnikov je posodilo slike za tvojo veliko razstavo, ki jo je vsa Idrija doživljala kot labodji spev tvojega življenja in dela. Premajhna je bila razsežna idrijska galerija, da bi tisti svečani večer, na predvečer občinskega praznika, sprejela vse tvoje učence, znance in prijatelje, ki so prihiteli na otvoritev razstave; skupaj sta se tisti večer radostila z akademikom Božidarjem Jakcem, tvojim realčnim sošolcem in najbližjim prijateljem.

Idrija ti je nato – mislim, da prepozno, podelila zasluženo Pirnatovo nagrado, a bolj kot to javno priznanje so te počastile množice stoterih in stoterih obiskovalcev, ki so si v naslednjih dneh ogledovali tvojo razstavo. Takrat, pred petimi leti, smo ti Idrijčani spontano in enoglasno pokazali, kako te cenimo, kako te imamo radi!

A neusmiljena peščena ura tvojega življenja se je iztekala dalje in letos si vstopal v 89. leto svoje dolge in ustvarjalne življenjske poti. Razgibana in delavna so bila tvoja mladostna in zrela leta, vedoželjnega in vedrega duha si ostal do častitljive starosti.

Polnih štirideset let si se razdajal kot vsestranski – pravi ljudski učitelj v najzlahtnejšem pomenu te besede. Prvo desetletje po prvi svetovni vojni si služboval v Idriji, drugo desetletje na Koroškem, med zadnjo vojno so te Nemci pregnali v Avstrijo, po osvoboditvi pa si se vrnil med nas, šolarje povojnih let. Do leta 1956 si nas – po sili razmer, poučeval pol ducata predmetov na tedanji nižji gimnaziji, po upokojitvi pa si honorarno še šest let učil po okoliških vaških šolah.

Dragi naš nekdanji učitelj, naš »tovarš Vončina«, tvoji učenci te ohranjamo med najdragocenejšimi spomini svoje mladosti. V povojnih letih, ki zate in za nas niso bila vedno lahka, si nam nesebično razkrival prve skrivnosti spoznavanja sveta učenosti in nas bogatil s prvimi doživetji in občutenji lepote. Bil si med nami zelo priljubljen učitelj, znal si z nami vzpostavljati pristne človeške odnose. Dobrodušen in šegav si bil, dovzeten za humor in dijaške vragolije, radodarno si nam delil človekoljubno dobrohotnost in privlačnost svojega znača-

ja. Čutili smo, da ti je šlo za vsakega posameznika, da bi se vsak tvoj učenec nečesa naučil in da bi – čeprav le učenec, vedno ohranil svojo človeško vrednost. Nisi nas učil človeške etike in medsebojnih odnosov kot predmet, a danes vemo, da je vse tvoje delo z mladino temeljilo v velikem spoštovanju človeške osebnosti. Kot učitelj si nas osvojil s prikupnostjo svojega značaja, v katerem si nosil bogato zalogo idrijskega humorja pa hkrati kanček pristnega svetovljanskega občutja. Mnogih tvojih učnih ur, zlasti ur risanja, se bomo spominjali vse življenje.

In še nečesa ne bomo, otroci povojnih let, nikoli pozabili.

Prenekateri dan smo te ugledali v slikovitih ktičkih našega mesta, kako si sedel na nizkem stolčku in zaverovano opazoval okolico. Previdno in zvedavo smo se ti pritajili za hrbet in se zastrmeli v beli papir, na katerem smo presenečeni ugledali majčkeno čarovnijo. Tvoja spretna roka je čarala na papir s čopičem in barvami vse tisto, kar se je razprostiralo pred nami, le da je bilo vse še veliko lepše – zdelo se nam je kar nekam pravičeno. Kot uročeni smo občudovali rojevanje slike in nihče si ni upal spregovoriti, da ne bi zmotil slovesne tišine.

Šele, ko smo odšli, smo preudarno modrovali, da je naš »Činči« resnično mojster svojega opravila. Danes se zavedamo, da ti veliko dolgujemo tudi kot slikarju, ki si skoraj 70 let premišljeno in bistro opazoval in zvesto beležil motive nekdanje Idrije, tiste motive, katerih mnogo danes ni več! Zlasti upodobitve tipične stare rudarske Idrije bodo ohranile trajno vrednost. Kot slikar si

spoštoval detajle in jih zvesto reproduciral, a pri slikanju krajinskega ozadja si se rad poigral s širokimi potezami pestrih barvnih odtenkov; zdi se mi, da si vse življenje nihal med zvestobo linearni preciznosti in poezijo barv, ki si jo čutil v sebi. Sam si dejal, da si slikal iz ljubezni do rodnega mesta in iz neke notranje potrebe, ki si je nisi znal sam nikoli prav razložiti. Najrajši si slikal zgodaj spomladi in v pozni jeseni, ko sta te, kot si dejal, prevzela neko otožno čustvo in ustvarjalni nemir.

Dragi naš učitelj in slikar, tvoje iznemoglo telo lega k zaslužnemu počitku, a tvoj spomin ostaja med nami, dokler ne pojdemo za teboj. Hvaležno se te bomo vedno spominjali tvoji učenci, sorodniki, znanci in prijatelji; ostal boš med nami s svojimi slikami in svojo človeško toplino.

*Dan ugaša pod Gorami,
daleč, daleč je nebo,
so topoli čisto sami,
Idrijca šumi v slovo.*

*V temni plašč odeta
žalost tu sameva,
pesem neizpeta
tiho izzveneva.*

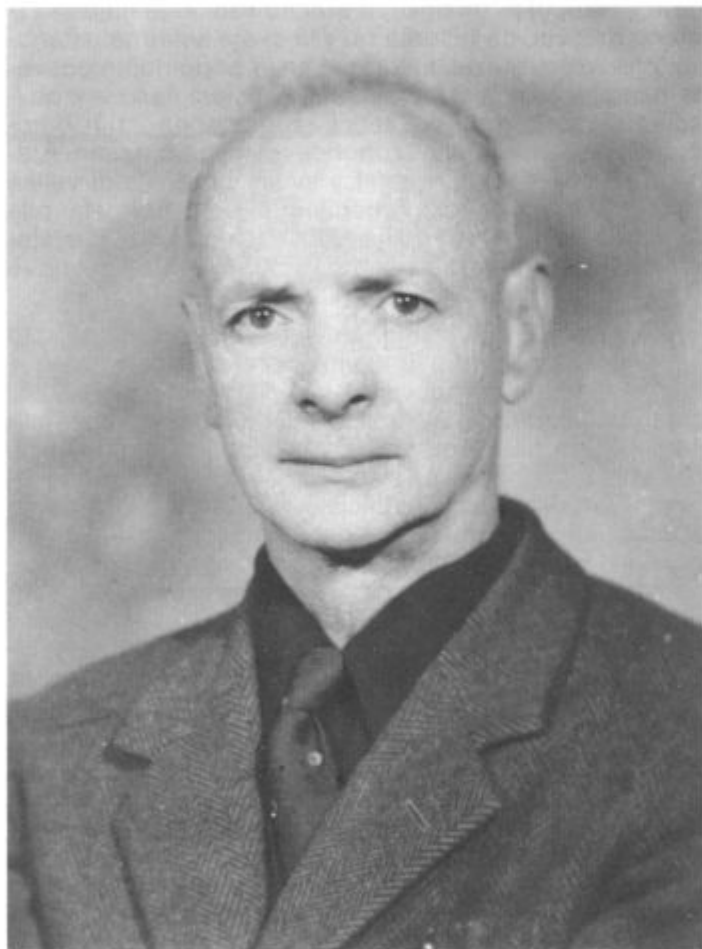
*Dan ugaša pod Gorami,
roka stisne še rokò,
tvoj spomin ostaja z nami,
Idrijca šumi v slovo ...*

V imenu vseh prisotnih, v imenu vseh Idrijčanov, izrekam svojcem Albina Vončine iskreno sožalje!

SREČKO LOGAR

31. 12. 1909 – 1. 3. 1988

(Tomaž Pavšič, Besede zadnjega slovesa, ob pogrebu 4. marca 1988)

Ni še zatoni nov dan, ko se naše mesto spet zbira k zadnjemu slovesu od enega svojih zaslužnih sinov. Udario je v vrste naših starejših Idrijčanov, spet je odšel vzgojitelj in vsestranski javni delavec; zapustil nas je naš znani in dragi SREČKO LOGAR, ki je bil zagledal luč sveta prav na Silvestrovo, ko se je zaključevalo daljnje leto tisočdevetstodevet.

Kot rudarski sin se je vpisal na realko, a po tretjem letniku je ostal doma, ker je fašistična oblast šolo ukinita. Čez leto dni je prešel na učiteljske v Tolminu in tam doli je postal član tiste skupine, ki je bila najbolj vneta pri ilegalnem razširjanju slovenske narodne in protifašistične literature; zaradi tega so ga izključili z vseh šol v Italiji. Ker pa se je bil izkazal kot odličen vodnik po Dantejevi jami pri Tolminu ob obisku italijanskih oblastnikov, je naslednje leto dobil dovoljenje za vpis na italijansko učiteljske v Gorici, tako da je z dobrimi devetnajstimi leti že maturiral v Vidmu.

Kot dijak v Gorici se je povezal z Zorkom Jelinčičem in Bertijem Rejcem, ki sta mu potem našla zaposlitev pri Zvezi kulturnih društev in na poduredništvu Edinosti. Ta čas se je najbolj družil z mladim pesnikom Dragom Bajcem in Jožkom Humarjem ter še z drugimi vodilnimi člani slovenske narodno obrambne borbene organizacije, ki se je pozneje imenovala TIGR.

Ko so zaprli njegovega prijatelja Krašna in tovariše, je bil aretiran tudi Srečko Logar. Za krajši čas so ga izpustili, pa hitro spet zaprli. V rimskih zaporih je prebil leto in pol, na procesu, ki je bil nekakšno nadaljevanje »bazoviškega« oziroma prvega tržaškega procesa, je bil obsojen na osem let ječe, a so mu zaradi mladostnosti kazen znižali na polovico, pozneje pa je bil deležen še splošne amnestije; prišel je na prostost, a s težkim bremenom petletnega policijskega nadzorstva. Sprevidel je, da je najbolje, da se tajno umakne v Jugoslavijo. Po raznih peripetijah je dobil službo vzgojitelja v zavodu v Ponovičah pri Litiji. Ker pri takratnih režimih ni bil preveč dobro zapisan, je v šestih letih obšel kar enajst službenih mest. V Sokolskem domu v Logatcu je spoznal svojo ženo Zvonko Pehačkovo. Njegovo družino je vojna zajela na Štajerskem; zbežali so pred Nemci v Logatec, od tam pa je Srečko pobegnil, to pot pred Italijani, spet na Štajersko. Pri Celju so ga Nemci zajeli in ga kot vojnega ujetnika odgnali v taborišče na Prusko. Posrečilo se mu je od tam priti na Jesenice in potem v zdravilišče Golnik, kjer se je pozneje povezal s partizani.

Po vojni je Srečko med tistimi Idrijčani, ki jih je doba tuje nadvlade in fašističnega režima razpršila po krajih za staro mejo in so se sedaj svobodno kot lastovke vrnili pod svoj rodni krov. Toda zdaj ni bil več tisti mladenič, ki so ga nekoč uklenjenega prignali v rimske zapore »Kraljice nebes«, v zloglasno ječo Regina Coeli, temveč že izkušen človek, prosvetni in vsestranski javni delavec, ki je imel za sabo muke gestapovskih zasliš-

vanj, taborišče Neubradenburg, pa seveda tudi tvegano delo za partizane.

V zanosnem povojnem obdobju skupnega dela in velikih pričakovanj se je ves predal dolžnostim, ki so ga klicale, pa še stoterim drugim ljubiteljskim zaposlitvam. Najprej je kot prosvetni referent na okraju, potem pa upravnik dijaškega doma, ravnatelj obrtne šole in nazadnje ravnatelj novoustanovljenega Mestnega muzeja opravljal še veliko drugih, v glavnem zastojnih, a zelo potrebnih del. Njegovo mladostno sokolstvo ga je pripeljalo v telovadne in smučarske organizacije, bil je začetnik turistične miselnosti na Idrijskem, organizator šahovskih srečanj; odkrival je idrijsko preteklost in kot navdušen jamar raziskoval tudi naše podzemlje, propagiral Ravensko jamo in leta 1951 organiziral znamenite realčne slavnosti, odkrival je spominske plošče našim pomembnim rojakom, do konca svojih dni je bil povezan s planinstvom, rad je imel filatelijo, in znano je, da je slovenska filatelija sprejela nekatere njegove izvirne pobude...

Srečko je zaslužil, da razmislimo o njegovem življenju in delu. Mnogo je društev in organizacij, ki jim je stal na čelu, jim vdihnil življenje ali v njih pomembno sodeloval, in vem, da bi se mu danes vsi radi zahvalili. Kamorkoli je Srečko prišel, v kakršnemkoli odboru je bil, tam se je delalo zaradi stvari in ne zaradi sej. Zaradi njegovih pobud in pridnega dela se je v Idriji marsikaj premaknilo in glas našega rudarskega mesta je bil slišen po vsem slovenskem in tudi zamejskem svetu.

A mislim, da sem ob tako bogatem življenjepisu predvsem dolžan, da se ob Srečkovem zadnjem slovesu še enkrat s spoštovanjem in občudovanjem ozrem na tista njegova dejanja, ki nam kažejo izjemnost njegove osebnosti, in na tiste sadove njegovega prizadevanja, ki še danes bogato odmevajo v naši idrijski in splošni kulturi.

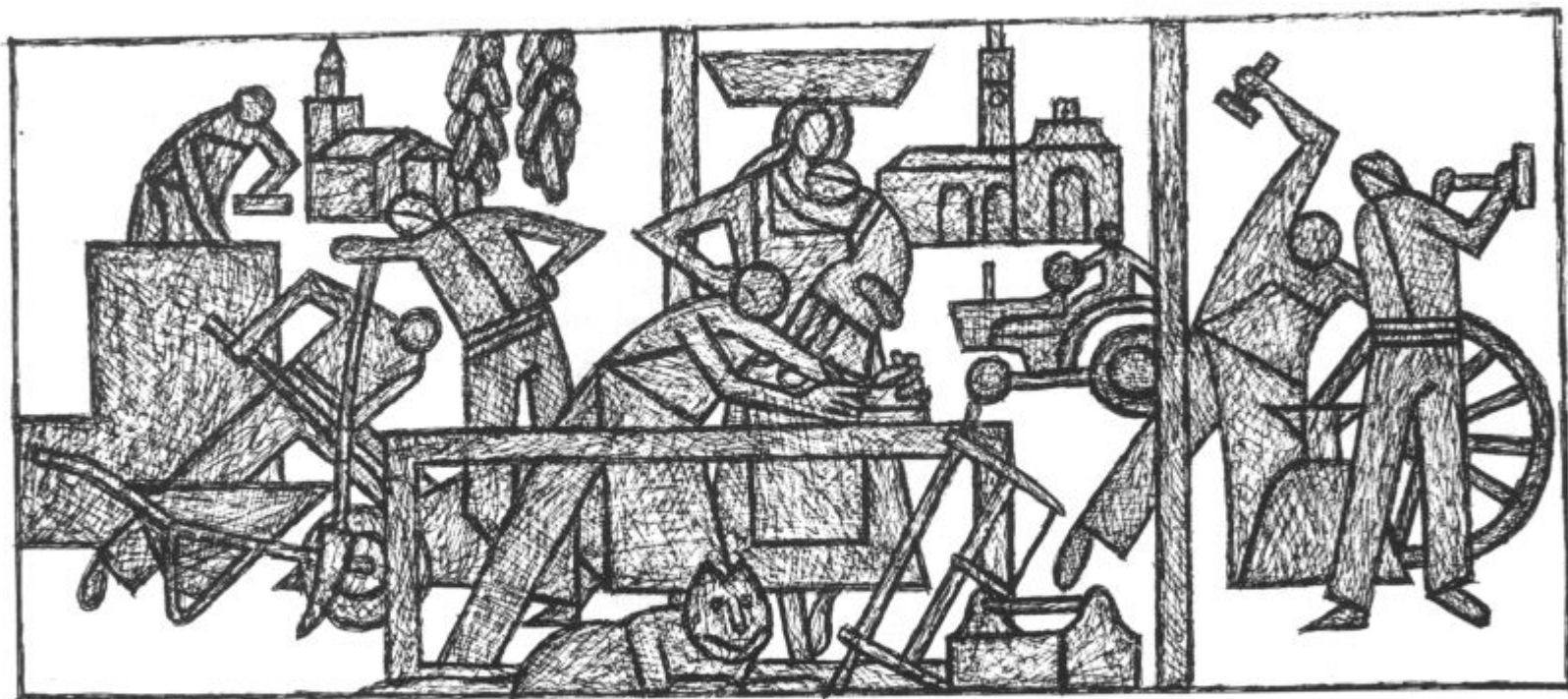
Najprej seveda mislim na njegovo »tigrovstvo«. Sin idrijskega rudarja je šel za svojimi ideali, ni se bal posledic, vstopil je v najožje vodstvo nacionalne in antifašistične organizacije na Goriškem, bil je torej v samem jedru tistih sil, ki so prve pokazale odpor in upor evropskega antifašizma! V svojem življenju je veliko preskusil

in rad je povedal, da je na svoji koži spoznal vse policijske sisteme, s katerimi se je lahko Slovenec srečal v tem stoletju (!).

In nazadnje naj se povrnem k neveselemu spoznanju, da s Srečkom Logarjem odhaja od nas vrsta tistih kulturnih in družbenih delavcev, ki so v prvem desetletju po vojni postavljali temelje naše današnje, kolikor toliko trdne kulturne stavbe. Ob učitelju Troštu, inženirju Gantarju in drugih je bil pokojni Srečko tisti, ki je najbolj vztrajno deloval, da bi Idrija razvila svoje kulturne ustanove, predvsem muzej, kateremu se je popolnoma posvetil in mu bil šestnajst let ravnatelj. V tistem času je izoblikoval njegovo rudniško tehniško usmerjenost in omogočil izdajo znamenite Mohoričeve knjige o našem rudniku. Muzej je tedaj sprejel v svoje varstvo tudi velike spomenike narodnoosvobodilnega boja, kot sta bila bolnica »Franja« in tiskarna »Slovenija«. Za svoje izjemne muzejske dosežke je leta 1972 prejel Valvasorjevo nagrado.

Srečko ne bi nikoli mogel zatajiti svoje idrijske krvi, to se je videlo v vsem njegovem skoraj strastnem zavzetanju za to, da bi svet vedel, kaj je Idrija in da bi vedeli, kaj bi Idrija morala biti. Morda se je tudi njegova srečna zamisel, da naj dobi Idrija svoj časopis, svojo revijo, porodila ob spominu na tradicije nekdanje, zlasti socialdemokratske idrijske publicistike. Srečko pa ni samo spočel ideje, bil je tudi njen ostvarjalec in pred dvaintridesetimi leti so izšli Idrijski razgledi, ki jim pripada prvenstvo najstarejše, še vedno zelo žive revije na vsem matičnem in zamejskem Primorskem. Nekaj števil v prvem desetletju izhajanja je Srečko večinoma sam napisal, ker prispevki drugih pač niso prišli pravočasno, časopis pa ni smel zamujati. Tako dosleden je bil Srečko Logar.

V teh spokojnih trenutkih naše skupne zbranosti, ko nas dobra misel morda bolj kot kdajkoli za njegovega življenja povezuje z rajnim Srečkom, se muzejci, kulturni delavci, šolniki, prav vsi njegovi prijatelji in znanci, ves ta žalni zbor, zavedamo, kaj smo mi sami in kaj je Idrija zgubila s Srečkom Logarjem. Njegovima sinovoma in hčerki ter sestri in vsem svojcem izražamo iskreno sočutje, tebi, dragi Srečko, pa želimo mirnega počitka v domači grudi in med tvojimi ljudmi.

IVAN SELJAK – ČOPIČ

Osnutek za zgrafit v Lokovcu, 1986

V TEJ ŠTEVILKI SODELUJEJO

Samo Bevk, zgodovinar, ravnatelj Mestnega muzeja Idrija

Stane Bobnar, narodni heroj, udeleženec španske državljanske vojne, kot upokojenec živi v Ljubljani

Vojko Boškovič, dipl. ing. elektrotehnike, raziskovalec pri Raziskovalni enoti DO ETA Cerkno

Milan Božič, arhitekt, direktor Ateljeja za projektiranje Idrija

Ivanka Čadež, pisateljica, delavka v tovarni ETA Cerkno

dr. Jože Čar, geolog, strokovni vodja Raziskovalne enote pri Rudniku živega srebra Idrija

Lojze Čemažar, samostojni akademski slikar, Ljubljana

Jože Janež, geolog, Raziskovalna enota pri Rudniku živega srebra Idrija

Darko Kaurič, pesnik – glasbenik, zaposlen kot rezkalec v tovarni KOLEKTOR Idrija

Ivica Kavčič, dipl. ing. kemije, predsednica Skupščine občine Idrija

Janez Kavčič, zgodovinar, kustos za starejšo zgodovino Mestnega muzeja Idrija

Lidija Kleindienst, slavist, Srednja šola Jurija Vege Idrija

Branko Korošec, zgodovinar in kartograf, Ljubljana

France Kvaternik, samostojni dipl. ing. arh., Brezovica pri Ljubljani

Stanko Medvešček, dekan v Idriji

Izidor Mole, akademski slikar-restavrator, Brezovica pri Ljubljani

Andrej Mravlje, samostojni kamnosek, Hotavlje

Ivan Pavlinec, kipar, rezbar, pozlatař in restavrator, Ljubljana

Tomaž Pavšič, slavist, kustos-dokumentarist Mestnega muzeja Idrija

Rudi Pergar, akademski slikar, restavrator pri Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine, Nova Gorica

Emil Milan Pintar, sociolog, Republiški komite za raziskovalno dejavnost in tehnologijo

Franc Rupnik, dekan v Kobaridu

Igor Šebenik, študent geografije na Filozofski fakulteti v Ljubljani

Ana Štucin, zgodovinarica, Cerkno

Rafael Terpin, akademski slikar, Osnovna šola – Spomenik NOB Cerkno

Ivan Turk, arheolog, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU Ljubljana

IZ PRIHODNIJH ŠTEVILK

Ivana Leskovec: **Ljudsko zdravilstvo na Vojskarski planoti**

Tomaž Pavšič: **Kateri idrijski grb je pravi**

Aleksandra Žakelj: **Zorko Prelovec – skladatelj, dirigent in glasbeni urednik**

Metod Sedej: **Družbeno ekonomski razvoj Cerkljanske**

Samo Bevk: **Varstvo naravne in kulturne dediščine na Cerkljanskem in Idrijskem**

Ivan Turk: **Razmišljanja o bližnjih srečanjih med neandertalcem in jamskim**

medvedom v Divjih babah (II. del)

Ana Štucin: **Leto 1941 na Cerkljanskem**

Rafael Terpin: **Gobarji**

Literatura:

Jožko Štucin

Jože Felc

Likovna priloga:

Fanči Gostiša

Opomba: Naslovi so delovni

Emil Milan Pinter	
Jugoslavija na pragu XXI. stoletja	3
* * *	
Problematika izgradnje HE Trebuša	6
Krajinski park Zgornja Idrijca	23
Milan Božič	
Dolina Zgornje Idrijce – Krajinski park (Predstavitev projekta, izdelanega leta 1972)	23
Rafko Terpin	
Idrijca v Kramaršci	27
Seznam prirodoslovnih in kulturnih znamenitosti	31
Cerkev sv. Trojice – pomemben kulturnozgodovinski in sakralni spomenik	37
Stanko Medvešček	
Kratka zgodovina cerkve sv. Trojice v Idriji	38
Franc Rupnik	
Koliko časa je Idrija spadala pod Faro	39
Jože Čar	
Ali je cerkev sv. Trojice zgrajena na »živosrebrnem studencu«	41
France Kvaternik	
Prenova podružnične cerkve sv. Trojice	42
Rudi Pergar	
Poslikava cerkve sv. Trojice	45
Andrej Mravlje	
Obnovitev gotskih oken	46
Ivan Pavlinec	
Restavriranje stranskih oltarjev	47
Lojze Čemažar	
Barvna okna v cerkvi sv. Trojice	47
Izidor Mole	
Obnova slike sv. Trojice	49
Branko Korošec	
Steinbergova predidrijska leta	53

Stane Bobnar Med državljansko vojno v Španiji (Spomini na dr. Aleša Beblerja)	61
Janez Kavčič Ob 60-letnici Ivana Seljaka – Čopiča	67
Ivan Turk Razmišljanja o bližnjih srečanjih med neandertalcem in jamskim medvedom v Divjih babah (I. del)	73
Igor Šebenik O megli in padavinah na Idrijskem	83
* * *	
Literatura	89
Darko Kaurič Pesmi	90
Ivanka Čadež Slovo	106
Ona – on	108
* * *	
Ekologija, Zapisi, Raziskave, Informacije	111
Ekologija	112
Igor Šebenik Švicarska varianta problematike varstva okolja	112
* * *	
Zapisi	119
Tomaž Pavšič Janez Kavčič: Prva slovenska realka (Idrija 1901 – 1926)	119
Slavnostni govor predsednice Skupščine občine Idrija Ivice Kavčič ob otvoritvi spominske sobe dr. Aleša Beblerja v Mestnem muzeju v Idriji 27. 4. 1988	122
Samo Bevk Velika pridobitev Mestnega muzeja Idrija – fotografska zapuščina dr. Milana Papeža	125
Lidija Kleindienst Naša pesem 1988 – XI. občinska pevska revija	127
Jože Janež Delavski svet	130
* * *	
Raziskave	133
Jože Janež Kje najti dovolj pitne vode za Ravne pri Cerknem?	133
Vojko Boškovič Delo odbora za pospeševanje inovacijske in raziskovalne dejavnosti pri ORS Idrija v zadnjih dveh letih	136

In memoriam	141
Dr. Joža Vilfan	141
Albin Vončina	143
Srečko Logar	145

* * *

Informacije	149
V tej številki sodelujejo	149
Iz prihodnjih števil	150

* * *

Likovne priloge so delo Ivana Seljaka – Čopiča

MESTNI MUZEJ IDRIJA IMA V ZALOGI OZIROMA PRODAJI NASLEDNJE PUBLIKACIJE:

knjige

Prva slovenska realka
Franja (Zbornik, 1983, 416 str.)
Vojkova brigada
Partizansko gospodarstvo na Slovenskem
Partizansko tiskarstvo na Slovenskem
Šebrelje skozi stoletja

brošure

Dr. Aleš Bebler naš idrijski rojak
Vojkov vod
Bolnica Franja (v italijanščini)
Bolnica Franja
Cerkno
Klavže
Šebrelje
Partizanski dnevnik
Partizanska saniteta na Primorskem
Partizanska saniteta v Sloveniji
Partizansko tiskarstvo v Slov. Primorju
Prekomorci v NOV

Po ugodni ceni prodamo tudi starejše številke
IDRIJSKIH RAZGLEDOV (razen nekaterih, ki so že pošle).

KOLEKTOR 25 LET

KOLEKTOR p.o.
65280 IDRIJA
VOJKOVA 10 p.p. 85
TELEFON: (065) 71 411
TELEX: 34336 TKI YU
JUGOSLAVIJA

»KOLEKTOR« IDRIJA – 25 USPEŠNIH LET

Za nami je 25 let uspešnega dela in stalne gospodarske rasti. Že 20 let se uspešno vključujemo v mednarodno blagovno menjavo in sodelujemo z vodilno specializirano firmo za izdelavo kolektorjev v Evropi – firmo Kautt & Bux iz Stuttgarta. Soočanje na mednarodnih trgih nam je bila v vseh letih spodbuda razvoja.

Kljub zapletenim razmeram na domačem in svetovnih trgih, smo s prodajo v preteklem letu zadovoljni. Izpolnili smo plane in izvozili več kot polovico svoje proizvodnje. Tako smo med največjimi izvozniki v občini Idrija.

V 21. stoletje stopamo trdno odločeni, da bomo sledili razmeram na tržišču in vsem razvojnim trendom v svetu.

ZLATI MERKUR 1977